

1	ÚVODEM KE (STÁVAJÍCÍM) ZÁVĚRŮM.....	1
2	DATA, KONCEPTY A METODOLOGICKÉ PARADOXY LHÁŘE	6
2.1	„ČÓRKA“, „PODĚLÁVKA“, „KRÁDEŽ“	10
2.2	PARTA, KLIKA A SOLITÉR	11
2.3	„BORDEL SE DÁ ROZDĚLIT... I SCHOVAT“	14
2.4	„KONFIDENTI“ A „DOBRÉ VÍLY“	20
3	„U VODY BEZ VODY“ V ZIMĚ SPÍŠ NA „SCHODY“	26
3.1	„OBTĚŽUJOU TĚMA SVEJMA ZJEVAMA“	31
3.2	„BEZDOMOVCI KAZÍ IMAGE MĚSTA“	32
3.3	„JE TO PROSTĚ JINÝ, TAK TO RADŠI NEVIDĚT“	34
4	HODNOTY A HODNOTA „KLIENTŮ REPRESE“	36
4.1	„BAV SE SLUŠNĚ! DĚLAT A PRACOVAT SE NEŘIKÁ“	39
4.2	„PSEUDO-ŽEBRÁNÍ“ A VNITŘNÍ SOMROVÁNÍ	45
4.3	„PŘÍSAVKA“, „PŘÍŽIVNÍK“ A „PARAZIT“	48
4.4	„TA HIERARCHIE SE MUSÍ DYCKY NĚJAK PROSTĚ PROJEVIT“	51
5	VEŘEJNÁ DEBATA A VEŘEJNÉ (NEZ)MÍNĚNÍ.....	53
5.1	KONTEXTY, PERSPEKTIVY, MÉDIA.....	55
5.2	VEŘEJNÁ DEBATA: PŘÍCHOD, PRŮBĚH, HODNOCENÍ	62
5.3	ČTENÍ PŘES VLASTNÍ RAMENO	67
6	KAUZA PILKA: „ČÓRKA NENÍ KRÁDEŽ“ (DENÍKOVÁ VINĚTA)	71
7	TŘI TVÁŘE HOBEXU	74
7.1	HISTORICKÝ HOBEX.....	74
7.2	„FEKÁLNÍ“ HOBEX.....	76
7.3	HOBEX JAKO DOMOV.....	80
8	MÍSTO ZÁVĚRU: VZRUŠUJÍCÍ NUDA A BÍDA OTÁZKY	87
9	SEZNAM TABULEK A OBRÁZKŮ	90
10	POUŽITÁ LITERATURA	91

1 Úvodem ke (stávajícím) závěrům

Sociálně-vědní studium bezdomovectví se v českém prostředí spojuje takřka výhradně s velkými městy. Menší města (...) se prozatím do zorného pole badatelů nedostala“ (Hejnal 2013a: 242). Na tom se v zásadě po čtyřech letech, které uplynuly od doby, kdy se tato úvodní slova objevila poprvé, prakticky nic nezměnilo (vyjma Hejnal 2011, 2012a, 2013b, 2013c, 2013d, 2013e, 2014). Výzkumy bezdomovectví probíhají nebo probíhaly nejčastěji v Praze (Bírová 2016; Holpuch 2011, 2012; Šafaříková 1994; Šamánek 2011; Šnajdrová & Holpuch 2010) nebo v Plzni (Toušek 2009a, 2013, Vašát 2012, 2013a, 2013b, 2014), přičemž určité novum je probíhající projekt Hobohemia Petra Vašáta, který je situován do Prahy i Plzně zároveň. Ať už jsou příčiny tohoto přehlížení jakékoli, je-li cílem celistvé, komplexní porozumění problematice každodennosti aktérů žijících takříkajíc „na ulici“ (či spíše „na ulicích“) v kontextu České republiky, interpretace, které jsou ukotveny v prostoru větších urbánních celků, nemusí být platné i pro empirický materiál pocházející z terénních výzkumů v daleko menších obcích. Oproti velkým městům jsou navíc menší lokality, zvláště je-li na výzkum etnograf sám, metodologicky uchopitelnější (srov. Hejnal 2011, 2012a) a v konečném součtu i „pochopitelnější“. Tato disertační práce představuje určité shrnutí dílčích interpretací mého bezmála čtyřletého etnografického výzkumu v jednom takovém „středně velkém českém městě“ – s ohledem na stáří empirického materiálu dodávám, že jím bylo královské město Beroun.

V metodologické rovině byl terénní výzkum inspirován statí Laury Nader (1972), tj. pokoušel se analyticky zachytit dvě oblasti. Jeho jádrem sice bylo především aktivní zúčastněné pozorování (Spradley 1980a) tzv. bezdomovců, resp. „aktérů z ulice“ (studying down), zahrnoval však i zájem o interpretaci zapojení různých dominantních a/nebo institucionálních aktérů (studying up) do dílčích aspektů problematiky bezdomovectví s důrazem na zachycení dynamiky vzájemného (potenciálně generativního či dialektického) vztahu těchto dvou rovin. Z praktických důvodů byla tato druhá část spjata s použitím neparticipativních technik vytváření dat (zejména polostrukturovanými rozhovory). V návaznosti na zakoupení specializovaného software MAXQDA se hlavním metodologickým principem tzv. trychtýřový přístup (Agar, 1980; Burzová, 2010: 12; Lupták, 2011: 90–91), který nabádá k vědomému a systematickému využívání veškerého relevantního dostupného materiálu (např. mediálních sdělení) a propojuje vytváření dat (Bernard et al. 1986) s jejich neustálou (re)interpretací (Okely 1994).

Interpretace a popisy v následujících kapitolách jsou založeny na klasických antropologických předpokladech (emic/etic¹ a holismu), analytických nástrojích (sociální struktura, kultura a sociální organizace) a etnografickém výzkumu (spolu

¹ V souvislosti s možností záměny s adjektivy odvozenými od slova etika, nebudu nadále skloňovat ani emic, ani etic. Do značné míry se překrývá s dvojicí aktérské a badatelské vysvětlení (popř. pozice, perspektiva), lidové vs. analytické modely atd.

s konceptem sociální situace). Přehled těchto předpokladů a nástrojů nabízí Tabulka 1. Jelikož je jejich využití výsledkem dlouhodobějšího dialogu mezi (přibývajícími) daty a (měnícím se) předporozumění, detailněji budou představeny až na příslušných místech ve spojení s empirickými částmi. Taková reprezentace mnohem více odpovídá procesu vznikání, vytváření, konstruování daného výkladu.

Tabulka 1. Přehled hlavních předpokladů a konceptů.

Koncept / Nástroj	Stručný popis	Příklady
Emic/Etic	Perspektiva badatele : aktéra	„Čórka“ : „Krádež“
Holismus „light“	Možnost vztahu domén	Struktura * Porušování ideálu
Etnografie	Zúčastněné pozorování	Myslet skrze výzkum
Sociální situace	Místo/čas, aktéři a aktivity	Kauza pilka
Sociální struktura	Sociální pozice a vztahy	Dominantní party
Sociální organizace	Postupy jednání	Uplatňování sankcí
(Ideační) kultura	Soubor představ a pravidel	Morální ideál

Během aktivního zúčastněného pozorování (Spradley 1980a: 60–61), tj. participace na každodenních činnostech (blíže viz Hejnal 2012a), jsem se seznámil s 95 aktéry „z ulice“ a zhruba 20 z nich považuji za klíčové informátory (srov. Toušek 2012: 53, 60–61). „Aktér z ulice“ definičně splňuje (větší část výzkumu splňoval) dvě podmínky, které (spolu s několika dalšími) dříve zmínil Vašát (2012: 250): (a) hlavní část (každo)denních činností je svázána s prostředím urbánních veřejných a (méně často soukromých) míst a zároveň (b) přespávají, či obecněji nocují², v nekonvenčních typech obydlí (srov. dále Fitzpatrick et al. 2004; Snow & Anderson 1987: 1338; Vašát 2012: 250; Wright 1998: 276), tj. v nejrůznějších fyzických strukturách (stavbách či přístřešcích), které přinejmenším v českém prostředí neodpovídají představě „normálního“, „přiměřeného“ bydlení. Stručněji, bezdomovci či aktéři z ulice jsou jedinci, kteří jsou „bez střechy nad hlavou a žijí ‚na ulicích‘ (včetně osob v nezákonně obsazených budovách a pozemcích či využívajících noclehárny)“ (Toušek 2009b: 9).

V případě institucionálních a/nebo dominantních aktérů – policistů, úředníků, politiků a pracovníků neziskových organizací – jsem využil polostrukturovaných rozhovorů (srov. Toušek 2012: 66). Zároveň jsem analyzoval mediální sdělení, dokumenty právní povahy (zejména vyhlášky města) spolu s koncepčními materiály, tiskové zprávy radnice atd. Výzkumné dny jsem uchopil pomocí metodologické konstrukce sociální situace (Spradley 1980b: 39–44), která může být identifikována třemi součástmi: místem, aktéry a aktivitami se vztahem ke zkoumané populaci, resp. problematice.

Sociální situací se tak rozumí jednání, které při nějaké příležitosti vykazují členové nějakého společenství. Toto jednání je analyzováno a srovnáno s jejich jednáním při jiných příležitostech tak, že analýza odkrývá skrytý systém vztahů mezi sociální strukturou daného společenství, jednotlivými částmi této struktury, okolním fyzickým prostředím a fyziologickým životem členů tohoto společenství. (Gluckman 2016: 505).

² Termín nocovat odkazuje k významu přebývat (někde) v nočním čase, který vzhledem k rutinám některých aktérů není spojen se spánkem.

Tabulka 2. Kombinace Emic:Etic & Představy:Jednání jako stádia a nástroje analýzy.

Jednání/Idea	Perspektiva	Data	Příklad
Představy	Emic	Pravidla a přesvědčení	„Všechno to máme společný“
Jednání	Emic	Představa o každodennosti	„Zloděj podělavá zloděje“
Představy	Etic	Skrytá/nevědomá část	„Sem to ztrat...Ukradli mi ho!“
Jednání	Etic	Výklad každodennosti	Krádež jako „výmluva“

Pozn.: V případě přiřazení konceptu se jedná o tendence. V principu jsou přítomny (v určitém smyslu) všechny tři.

Emic³ perspektiva je pohledem informátorů, resp. studovaných lidí, zahrnující jejich interpretace, představy, nativní klasifikace, pojmy slova/termíny (slovní spojení) přesvědčení atd. (srov. Geertz 1983: 52–59; srov. Jakoubek 2012: 86), resp. představuje soubor, jehož součástí jsou „vystavěny na základě kontrastů a rozlišení, které považují aktéři za významná, smysluplná, skutečná, výstižná nebo nějakým jiným způsobem přiměřená“ (Harris 2001a: 571). Etic odkazuje k pohledu badatele, které využívá (především) sociálně-vědní koncepty a nástroje.⁴ (srov. Geertz 1983: 56–59) Ve spojení s dvojicí představy/jednání (Harris 1999: 39–40) chápu rozlišení emic/etic jako stadiální ukazatele procesu analýzy: od (1) pohledu etic, který tvoří základ pro (2) emic perspektivu naplňovanou postupnou konfrontací s daty a (3) vposled se stává součástí etic výkladu. Vzniklé čtyři základní kategorie dat (viz Tabulka 2) usnadňovaly systematictější rozkládání (analýzu) a skládání (syntézu) určitých typů dat.

Interpretace může být chápána jako „*hypotéza, v níž podrobujeme zkoušce její schopnost vypovídat o maximálním množství prvků*“ (Compagnon 2006: 100) určitého jednání/jevu a zároveň určitý proces přidávající k popisu i „nezjevné“ části. Předpokladem interpretace je tudíž uznání možnosti, že určité (empirické) oblasti, domény, jevy mohou být propojeny (neempirickými) vazbami, díky nimž je výklad, porozumění či obecně „*text koherentnější a komplexnější*“ (Compagnon 2006: 100). Právě tuto možnost mám na mysli, když deklaruji využití holismu „light“ (Tabulka 1). Nejedná se o „*wholismus*“ (Brumann 1999), ani „*leviatanologickou*“ příšeru (Sahlins 2002: 65), ale holismus s malým „h“, který dle Abnera Cohen⁵ (1976: 21) představoval převládající podobu tzv. holistického předpokladu, někdejší vlajkové lodi antropologických interpretací (Brumann 1999: 23; Harkin 2010: 25; Nešpor &

³ V souvislosti s možností záměny s adjektivy odvozenými od slova etika, nebudu nadále skloňovat ani emic, ani etic.

⁴ Do značné míry se překrývá s dvojicí aktérské a badatelské vysvětlení (popř. pozice, perspektiva), lidové vs. analytické modely atd. Na rozdíl od etic perspektivy, která je revidována či odvržena v případě, že předpokládané jednání v určitém kontextu (Rosman et al. 2009: 8, 26) nemá oporu v empiricky zaznamenaném (resp. zaznamenanatelném) dění (Harris 1999: 32), emic se stává neplatnou, pokud obsahuje i části, které nejsou relevantní pro zkoumané jedince samotné (Harris 2001b: 32).

⁵ Abner Cohen (1976: 21) na základě znalosti soudobých (tj. 70. leta 20. století) monografií tvrdí, že holismus většinou znamenal zaměření na cca čtyři širší oblasti – ekonomika, politika, příbuzenství a rituál. Společným jmenovatelem politiky a ekonomiky jsou mocenské vztahy, zatímco náboženství s příbuzenstvím zařazuje k symbolismu. Kolem těchto dvou proměnných – oblasti „politické“ a „symbolické“ – je vystavěna Cohenova argumentace v knize *Dvoudimenzionální člověk* (Cohen 1976).

Jakoubek 2004: 12). V jistém ohledu jej zahrnuje i např. zmiňovaná běžná metodologická pomůcka sociální situace (Spradley 1980b: 39–44) – založená na „vztahu [určité situace] s jinými situacemi v sociálním systému“ (Gluckman 2016: 552–553). Zajímalo mne například, jakým způsobem rétoricky deklarovaná pravidla bezdomovců ovlivňují standardizované pozice bezdomovecké sociální struktury; zdali naznačuje posun daného jednotlivce v hierarchii či akcent na jiná kulturní pravidla; jak ovlivňuje materialita sociální strukturu a organizaci atd.⁶

Morálka se skládá ze specifické části entit perspektivy emic/představy, kterou lze rozdělit na morální kodex jako soubor pravidel pro jednání a hodnot coby strukturovaného celku představ žádoucího, tj. stavů, vlastností, jednání, materiálního zázemí atp. (srov. Barth 1981; Belshaw 1959; Firth 1953; Graeber 2001) V souladu s tezemi prezentovanými v programovém „Úvodu ke kritické morální antropologii“ Didiera Fassina (2012) ponechávám definiční atributy „uvnitř“ vymezení kultury⁷ (viz Tabulku 1 a části úrovně emic/představy v Tabulce 2) a budu se k nim vztahovat (jakožto k „morálním“) selektivně v návaznosti na potřeby analýzy.

Nepředpokládám žádnou konceptuální entitu, kterou by bylo nutné vymezit (vyčlenit ze stávajících) jako ryze „ekonomickou“: „*Žádný sociální vztah, instituce nebo soubor institucí není sám o sobě ‚ekonomický‘*“ (Sahlins 1972: 185), resp. není jednoduše „*oddělenou či oddělitelnou sférou sociálního života*“ (Flåto & Johannessen 2010: 91). Obecně je ekonomika chápána jako libovolná součást kultury, struktury a/nebo organizace, která je (může být) příslušnými jedinci využívána k zajištění zdrojů nebo výhod. Implicitně je tudíž spjata s přesvědčeními, hodnotami, pravidly atd. a její vykonávání (v rámci sociální organizace) je rámováno (a v řadě ohledů umožněno) prvky kultury a odpovídající pozicí v sociální struktuře. Jinými slovy, (zpravidla) vše, co se pozorovateli jeví (může jevit) jako ekonomické, je pohledem používaného konceptu sociokulturní.

Takový konceptuální nástroj se v zásadě překrývá s morálním kodexem Snowa a Andersona. Oproti Durkheimovskému pravzoru explicitně uvádějí, že morální kodexy coby soubory pravidel „spíše omezují, nežli řídí“ jednání, resp. „poskytují určitá vodítka“ (Snow & Anderson 1993: 107; srov. též Holpuch 2011: 103).⁸ Ve vztahu k

⁶ Jsem si vědom, že otázka povahy popisu nebo popisných tvrzení (srov. Sperber 1985) a jejich vztahu k interpretaci je (epistemologicky) mnohem složitější. Vzhledem k jiným deklarovaným cílům práce se jí však nemohu detailněji zabývat.

⁷ Didier Fassin zdůrazňuje, že potenciál morálky coby analytické kategorie, resp. předmětu zájmu studia, „je příliš úzká coby objekt našeho zkoumání“. Vzhledem k tomu ponechám oblast morálky konceptuálně součástí „sociální“ (Fassin 2012: 4).

⁸ V případě morálky, které je chápána jako sdílená „soustava pravidel chování“ (Durkheim 1998: 49), bývá uváděna obdobná kritika jako ve vztahu k celé Durkheimovské koncepci společnosti. Tato kritika může být indikována výroky: „(příliš) utlačivá“, „(příliš) deterministická“, „neumožňuje aktérství“ atd. Durkheimovy důvody uvádí například Sahlins (1976: 107). „Durkheimovost“ některých konceptů (např. právě morálního kodexu) bývá předpokládána, byť vzhledem k vymezení příslušných autorů k tomu není důvod. Příkladem budiž tvrzení, že Snow a Anderson „například (...) identifikují karmické pravidlo, jak

interpretaci jednání se domnívají, že není klíčový „soubor ceněných hodnot“ (Snow & Anderson 1993: 110) sám o sobě, ale spíše „adaptivní jednání a rutiny bezdomovců“ ukotvené a „strukturované souborem organizačních, politických, ekologických a morálních omezení“ (Snow & Anderson 1993: 110). Jednodušeji, výkladově podstatný je *kontext daného jednání*. Nicméně odpověď Snowa a Andersona na vlastní otázku, zdali bezdomovci obecně jednají dle morálního kodexu, je poměrně mlhavá a nejasná – „Někteří ano, jiní nikoli; a ti, kteří ano, činí tak jen někdy“ (Snow & Anderson 1993: 109). Podobně je obtížné odhadovat frekventovanost, resp. poměr mezi výskyty obou pólů Vašátovy morální ambivalence. Na základě morálního ideálu by se měla „odvíjet aktéřská každodennost (...) – a často to tak skutečně i je“ (Vašát 2013a, 434), ale na druhou stranu se od stejného ideálu „každodenní praxe obvykle neodvíjí“ (Vašát 2013c: 430).

Morální kodexy „nikdy nejsou zcela individualistickou konstrukcí, ani nejsou determinovány výhradně strukturálními silami, potřebami přežití nebo zastřešující hodnotovou orientací. Namísto toho jsou konjunkturálními entitami, které vznikají jako výsledek souběhu strukturálních, kulturních a situačních omezení“ (Snow & Anderson 1993: nestránkováno, pozn. 48). Krom použití (1) etnografických metod a (2) rozsáhlého korpusu dat z různých socio-kulturně-ekonomických oblastí jsou společnými rysy konceptů⁹ a interpretací Vašáta i Snowa s Andersonem (3) předpoklad aktéry sdílené představy určitého souboru pravidel, tj. (3a) „morálního kodexu“ a „ideálního systému hodnot“, který (3b) nelze v emic perspektivě považovat (přinejmenším za jedinou) příčinu ani (3c) spolehlivý predikční model jednání bezdomovců z pohledu etic. V tomto velmi obecném pohledu se konceptuálně neodlišují ani od Flåto s Johannessen (2010) nebo Phillip Bourgois s Jeffem Schonbergem (2009).

se do lesa volá, tak se z lesa ozývá’, které podle nich řídí jednání jimi zkoumaných bezdomovců“ (Vašát 2013a: 430).

⁹ Paradoxně se Snow a Anderson pouští do konceptuální kritiky např. kultury s velmi podobnou argumentací, kterou Vašát používá proti jejich morálnímu kodexu.

2 Data, koncepty a metodologické paradoxy Iháře

Není výjimkou, že se [bezdomovci] okrádají mezi sebou, morální podvědomí těchto lidí je skutečně pokroucené. (...) Lhaní se stává významnou částí [jejich] chování. (Marek et al. 2012: 47)

V odborné literatuře se lze setkat s tématem (nebo jeho náznakem) *krádeží mezi bezdomovci*, resp. jejich morálkou, v různých podobách. Krom víceméně mimoběžných součástí aktérských výpovědí (např. Borchard 2010: 455; Fláto & Johannessen 2010: 102; Hejnal 2013d: 145) či důsledek některých popisných tvrzení (Borchard 2007: 224; Hopper 1988: 162–163; Robinson 2010: 14) vztahující se k jiným analyzovaným oblastem se může jednat o empirické doklady komplexněji pojatého výzkumu subsistence bezdomovců, popř. jejich každodennosti, zahrnující i otázky morálky.¹⁰ Jednou z takových podob je i úryvek citovaný pod nadpisem kapitoly: Pokud přijmeme předpoklad, že bezdomovci notoricky lžou, na základě jakých dat je možné tvrdit, že se vzájemně okrádají? Takové jednání se v datech objevuje zpravidla jako aktérská výpověď o něm, tj. diskurz o praxi, nikoli praxe samotná. Tuto výpověď však pronesl aktér, jehož významnou částí jednání má být lhaní. V následujícím přehledu přístupů se pokouším zachytit, jakým způsobem jsou předkládána data a/nebo interpretace, které se více či méně dotýkají, vztahují k porušování morálního ideálu (zejména v podobě *krádeží mezi bezdomovci*). Mám za to, že tyto přístupy přinejmenším dílem odrážejí určitou metodologickou verzi paradoxu Iháře, která problematizuje výpovědní hodnotu dat i užitečnost daného konceptu.

Na základě rozvinutí tezí Marcela Mause (1999) navázaných na eklektický koncept „*lumpen abuse*“¹¹ se Phillip Bourgois a Jeff Schonberg (2009; 2011; 2007) domnívají, že jimi studovaní sanfrancišští bezdomovci (zpravidla uživatelé drog) „*tvorí komunitu závislých těl, kterou drží pohromadě morální ekonomika sdílení*“ (srov. Bourgois 1998; Bourgois & Schonberg 2009: 6). Prostřednictvím „*sítě vzájemných závazků*“, resp. „*recipročního obdarování*“ bezdomovci „*vymezují a vyjadřují přátelství*“, ustavují mezi sebou hierarchické vztahy a vylučují ne-členy upevnováním hranic (Bourgois & Schonberg 2009: 5) Jakkoli sdílení umožňuje jejich přežití, oba badatelé naznačují, že „*dary velmi často doprovází i krádeže*“, tj. že aktéři běžně „*balancují na hraně vzájemné solidarity a zrady*“ (Bourgois & Schonberg 2009: 5).

¹⁰ Snow s Andersonem (1993) dané téma uchopili prostřednictvím policejních statistik: v průběhu 27 měsíců se průměrný bezdomovec stal obětí jiného bezdomovce ve 32 případech z 1000, kdežto ostatní obyvatelé pouze cca ve třech. Vzhledem k problematické povaze těchto údajů je však obtížné říci, o čem statistika vlastně vypovídá.

¹¹ Koncept je slepencem dílčích částí více či méně kompatibilních teorií/přístupů. Krom již z názvu patrné návaznosti na Marxovy myšlenky se jedná především o koncepty, s nimiž je spojován Pierre Bourdieu (habitus, symbolické násilí) a Michel Foucault (subjektivita, biomoc, governmentalita, diskurzivní praktiky, všudypřítomnost moci atd.).

Studie norských badatelek Maji Flåto a Katji Johannessen (2010), která se obecně věnuje třem hlavním oblastem (ekonomika, sociální síť a čas), operuje s konceptem, který je inspirován ekonomicko-antropologickými přístupy k interpretaci subsistence v rámci lovecko-sběračských společností (Flåto & Johannessen 2010: 91). Dlouhodobí bezdomovci jím předpokládané strategie (krátký čas mezi výrobou/spotřebou, sdílení zdrojů kooperujících, principy Maussovského daru reflektovány aktéry atd.) uplatňují jako racionální „způsob zvládnání každodennosti v marginalizované pozici“ (Flåto & Johannessen 2010: 91). V textu zmiňují (mezi bezdomovci) časté „(p)říběhy o ukradených penězích, drogách a jiném majetku“, v nichž obvykle figurují kamarádi či partneři jako hlavní podezřelí“ (Flåto & Johannessen 2010: 101). Upřesňují tím větu z úvodu (své studie) „Krádeže jsou uvnitř bezdomoveckých komunit časté“ (Flåto & Johannessen 2010: 96). Krom toho je „docela běžné nevrátit zapůjčené anebo neoplatit laskavost“ (Flåto & Johannessen 2010: 96).

Spolu s pozoruhodným množstvím (staro)nově vymezených pojmů – kvazidomácnost, klika, ekonomické praxe, ekonomické systémy, morální ekonomie – představil Petr Vašát (2013c: 432) koncept morální ambivalence, resp. strategie morální ambivalence¹², která se zakládá na dvou protichůdných představách – (1) „sme na jedné lodi“ a (2) „tady se takhle otočíš a nemáš nic“, v zásadě odpovídajících zmíněnému „balancování na hraně vzájemné solidarity a zrady“ (Bourgeois & Schonberg 2009: 5).

První zmíněná představa ... vyjadřuje Bourdieuho „oficiální pravidlo“, na základě kterého by se měla [...] odvíjet aktéřská každodennost. Rovina druhá (tj. „tady se takhle otočíš a nemáš nic“) nicméně odráží rovinu „profitovou“, ve které dávají aktéři přednost vidině aktuálního ... zisku před morálním ideálem a „dobrymi vztahy“ obecně. (Vašát 2013: 434).

Zdůrazněna je druhá „profitová dimenze“, která se „týká téměř všech“, resp. „takto jednají všichni (...) bez výjimky (sic)“ (Vašát 2013c: 435, (sic) v původním textu), v jejímž rámci se (mimo jiné) aktéři vzájemně okrádají. Zároveň se předpokládá, že aktéřské interpretace, tj. úroveň „ideálních aktéřských proklamací“ údajně „vedou (...) spíše k falešným závěrům“ a „neposkytují cestu k samotné logice praxe“ (Vašát 2013c: 433). Relevance druhé (praktické) roviny, a v předkládaném pojetí i de facto „faktická“ povaha příslušného jednání, je dokumentována následující událostí.

Výzkumník se stal svědkem toho, jak asi po měsíci došlo mezi nimi k zásadní neshodě. Vláďa V. tvrdil, že nemůže najít peněženku a že prohledal už celou

¹² Paradoxně tento výčet nezahrnuje morálku. Objevuje se pouze, že morálka je „ve své podstatě ambivalentní“. (Vašát 2013c: 434) V předchozím textu „morálkou rozumí specifickou dimenzi aktéřského habitů“ (Vašát 2013a: 103), která „představuje internalizované struktury, které každodenně řídí aktéřovy praxe“ (Vašát 2013a: 108). V nynějším je „specifickou dimenzí aktéřských“ habitů morální ambivalence. Zdá se, že je možné dát rovnítko mezi (ambivalentní) morálku a morální ambivalenci. Ovšem jinde: „(m)orální ambivalenci je tak nutné chápat jakožto pole strategických možností, kterých aktér pragmaticky a také – vzhledem k dlouhodobé pozici v sociálním prostoru, spojené s chudobou a marginalizací – racionálně využívá“, tj. má „kořeny v životních podmínkách“ a zároveň se jedná o „specifickou dimenzi aktéřských habitů“ (Vašát 2013c: 434).

garáž. Obvinil Josefa, že ji ukradl. Josef tvrdil, že se Vláďa V. včera „napil“, že ji někam zahodil a že se najde. Po tomto tvrzení začal Josef peněženku hledat. (Vláďa ovšem předpokládal, že ji Josef určitě za chvíli najde.) Ani ne dvě minuty poté Josef skutečně peněženku držel v ruce. Prý ležela pod postelí. Josef cítil křivdu za to, že ho Vláďa V. obvinil z krádeže, když on se o něj předtím celý měsíc staral, zatímco Vláďa V. byl zase zklamán, že ho Josef obral o část peněz, které v peněžence chyběly, a že si nevážil společného soužití. (Vašát 2013c: 434)

Situace odpovídá skutečně „zásadní neshodě“ (Vašát 2013c: 434). Krom běžných praxí (hledání něčeho někde) se převážně jedná o diskurz o praxi, resp. aktéřská vysvětlení, která interpretaci svádí ze správné cesty. Stručně, přijmeme-li tyto premisi, (empirický) výzkum porušování morálních pravidel ideálů končí.

Nehájím ani jednu z protikladných tezí ve vztahu k morálce bezdomovců, ani nekritizuji žádný koncept *jako takový*. Na základě výkladů a zároveň způsobů jejich reprezentace v doposud publikovaných textech se zdá, že (implicitním) cílem autorů bývá empirické prokázání „skutečnosti“ (nejen) krádeží (nejen) mezi bezdomovci – tj. analytická oblast, která je ve vztahu k deklarovaným cílům (popis života na ulici s důrazem na morálně-ekonomické aspekty a porozumění, vysvětlení jejich principům atd.), mírně řečeno neadekvátní. V jistém smyslu je třeba otočit směr analýzy a ponechat si možnosti pro rozvíjení různých směrů interpretací.

Uvažujeme-li o určitém jednání, které porušuje ideál (ponechávám stranou intenzitu) z etic perspektivy, tj. na základě rozvahy jednání X porušuje pravidlo Y vztahené na konkrétní (anti-ideálu podobný) čin X', můžeme říci, zda byl ideál porušen nebo ne, pouze ve velmi obecné rovině dohadů. Jedná se totiž o čin, jehož pravděpodobně nikdo (tj. ani badatel) nebyl svědkem, nutně se pohybuje v rovině možností a pravděpodobností. Je-li ambicí badatele na základě empirických dat vypovídat o tom, co se „skutečně“ děje, a předpokládá-li, že aktéřská vysvětlení jsou scestná, veškeré („faktické“) výroky o „krádežích mezi bezdomovci“ nemají – *protože nemohou mít* – oporu v empirickém materiálu. Výzkumný předpoklad, že aktéřské interpretace jsou výkladově irelevantní je přinejmenším v této silné verzi neudržitelný.

V této oblasti je empirický materiál odpovídající „diskurzu o praxi“ jednoznačně převládající, jediný smysluplně použitelný, ne-li jediný možný. Data zachycující představy, přesvědčení, pravidla apod., tj. z oblasti kultury nejenže nelze „odvrhnout jako pouhé výplody představivosti“ (Harris 2001a: 39), ale v určitém ohledu se zaměřit právě a především na ně. Je-li cílem analýzy popis z pohledu aktérů, resp. porozumění každodennosti na základě významů, které aktéři zkoumanému jevu, jednání, událostem atd. příkládají, není slovo „pouhé“ v Harrisově citaci na místě, protože naznačuje existenci nějaké („hodnotnější“, „skutečnější“) skutečnosti za „výplody představivosti“. Stejně tak je sporné, jestli empirická úroveň „ideálních aktéřských proklamací“, resp. její konkrétní emic příklady „odrážejí sociální realitu jen zčásti“ (Vašát 2013c: 434). Vůbec totiž nezáleží na tom, *wie es eigentlich gewesen (ist)*, protože popisovaná událost s Josefem a Vláďou V. bude mít své „reálné“ důsledky, ať už se stalo cokoli – o Josefovi se bude (pravděpodobně) říkat, že „lustruje peněženky“.

Nutné je však reflektovat *rozdílnou kontextovou relevanci* perspektiv. Uplatněním etic perspektivy vytrháváme (potenciální) jednání z procesu jeho hodnocení a vyjednávání ostatními. Jinými slovy, zdali došlo nebo nedošlo k porušení pravidla, *nemůže rozhodnout perspektiva* pozorovatele, ale výhradně etic pohled. Aktér neporušuje pravidlo ve chvíli vykonávání činu X', ale v momentě, kdy *relevantní osoby rozpoznávající* v jednání X' porušení ideálu X *připustí možnost* (neboť i oni se pohybují v rovině pravděpodobnosti) spojení jednání X' s daným aktérem (srov. Becker 1966: 9; Fassin 2012: 15). I kdyby byl badatel-pozorovatel přímým svědkem jednání X', které by se zdálo být porušením pravidla, v daný moment by k žádnému porušování nedocházelo, protože jeho názor je pro dané sociální prostředí irelevantní. Svědkem porušení by se (pravděpodobně) stal ve chvíli, kdy by o tom zpravil několik informátorů a ti by uvěřili a připustili takovou možnost.

Pakliže empirická data o těchto skutcích odpovídají představám aktérů („diskurzu o praxi“), je jasné, že k porušení došlo. To však nevyovídá o tom, zdali se událost „skutečně“ stala. Je „reálnou“ v tom smyslu, že ji za takovou považují aktéři, jejichž hlas má v daném prostředí váhu o tom rozhodnout. Metodologický předpoklad, že aktérská vysvětlení „vedou (...) spíše k falešným závěrům a neposkytují cestu k samotné logice praxe“, je tedy třeba obrátit naruby, neboť (a) *aktérská vysvětlení jsou jediným typem dat, který máme k dispozici* (přinejmenším v případě porušování morálních/oficiálních ideálů), a (b) *vzhledem k analýze sociálního a kulturního prostředí jsou epistemologicky příhodnější než behaviorální data*, která k dispozici, tak jako tak, nejsou. „Událost krádeže“ chápu jako startovní bod analýzy, nikoli cíl. „*Informátoři se nikdy nemýlí*“, píše Gerd Baumann (1999: 90) „*mají své důvody si myslet to, co říkají*“. Jinak řečeno, informátoři mají vždycky v jistém smyslu „pravdu“ – a to i v momentech, kdy (předpokládáme, že) se mýlí a/nebo (si myslíme, že) lžou.

V několika (řádově desítkách) případech jsem byl svědkem (a spoluúčastníkem) celého procesu, kdy se ukázalo, že v tom podobní „Josefové“ byli – jak uznali i „Vláďové“ – nevinně. V jednom z takových případů v rámci vlastního kromobyčejně intenzivního výzkumného dne jsem se stal vlastně aktérem hlavním, jelikož jsem se probudil bez svého batohu (s terénním deníkem, MP3 přehrávačem a pravděpodobně s mikinou). Moje první myšlenka byla jasná a ne nepodobná Vláďově – „Někdo mě určitě okradl“. Obvolal jsem klíčové informátory, s jejichž pomocí jsem batoh našel u jednoho do té doby mě neznámého bezdomovce, který ho, říkal, našel nedaleko místa vykonávání potřeby (s ohledem na vizuální a pachový dojem z batohu patrně nelhal). Sice byl bez mikiny (coby součást obsahu spíše předpokládanou), za to s terénním deníkem a hlavně MP3 přehrávačem. V mém případě by tedy bylo empiricky nejpřiměřenější Josefova reakce na obvinění: „*včera [ses] ,napil', (...) někam [batoh] zahodil a (...) najde [se]*“. Kdyby obsahem batohu nebyl můj deník, patrně bych ho nehledal (přinejmenším ne tak aktivně a naléhavě) – dost možná bych zůstal s přesvědčením, že mi byl batoh někým ukraden. Podobně lze chápat i tvrzení, že mladí bezdomovci jsou „*velmi často napadeni a okradeni v době, když jsou opilí nebo pod vlivem drog a*

nemohou se účinně bránit“ Marie Vágnerové a kol. s příloženým výňatkem z rozhovoru s (mladými) aktéry „z ulice“: „Většinou když se člověk opije, tak *přichází o doklady*, o takovýchle věci, stalo se mi to takhle dvakrát ... opil jsem se a *nechal jsem si ukrást* ty doklady“ (Vágnerová et al. 2013a: 97).

2.1 „Čórka“, „podělavka“, „krádež“

Pokud informátoři tvrdí, resp. klasifikují určitý akt jako „krádež“, v emic perspektivě není jiné možnosti než uznat, že to je krádež. S ohledem na etic perspektivu, ponechávám termín „krádež“ výhradně pro rovinu badatele, kdežto v emic perspektivě budu používat jedno z následujících, aktérsky přiměřenějších označení, tj. v souladu s jejich použitím v řeči (srov. Wittgenstein 1998: 34, par. 43 & 187, 560), zvýrazňující některé méně zjevné odstíny možných aktivit: „čórka“ nebo „podělavka“.¹³

Obecný rozdíl těchto termínů spočívá v míře zapojení strany, které bylo (bude) něco „zčoreno“, resp. byla „podělána“, do přecházejících událostí. Zatímco „podělavka“ předpokládá participaci obou stran na nějaké společné události, která předcházela „podělání“ a vyústí v něj, tj. oběť na svém „podělání“ participuje (Walach 2013: 160–161), „čórka“ (obecně krádež¹⁴) nastane náhle, „bez varování“, daná věc prostě zmizí. „Podělat“ někoho o něco znamená dotyčného „podvést, podfouknout, oklamat“ (Toušek 2013: 177)¹⁵ s cílem obohatit se na jeho úkor. Zpravidla jsou obě strany známé a jejich jednání (resp. představa o jejich jednání) se stane námětem různých dohadů o legitimitě a intenzitě „podělání“, příp. adekvátnosti použitého trestu (navíc „podělání“ může být samo zvláštní formou trestu či odplaty) – „podělání“ (někoho o něco) je nebo bude veřejné a veřejně vyjednávané.¹⁶ V odborné literatuře se objevila i definice: „*okrást jiného bezdomovce, většinou kamaráda*“ (Vágnerová et al. 2013a: 323). „Podělaváci“ bývají, ale nemusí být známí (dlouhodobě ani po aktu podělání oběti); nemusí být (v emic perspektivě) řazeni k žádnému relevantnímu „my“, sociální kategorii ani skupině. Neomezuje se na okruh bezdomovců, natož kamarády konkrétně.

13 Použití termínu je kompromisem mezi tím, co aktéři pro tyto události používají a snahou odlišit etic rovinu. Informátoři sice označení „čórka“ relativně často používají, nicméně přinejmenším stejně frekventované je i slovo „krádež“. Všechny tři termíny jsou široké veřejnosti známé. Nejedná se o distinktivní výrazivo. V zásadě synonymicky aktéři používají jako ekvivalent „podělavky“ i termíny „vojebat“, „vojebávka“ atd.

14 Výraz pochází z romštiny (Toušek 2013: 174)

15 Ladislav Toušek ve svém slovníku výrazů, používaných plzeňskými bezdomovci, popisuje emic význam slovesa „podělat“ následovně: „*Někoho podvést, podfouknout, oklamat, např. prodejem nekvalitní drogy či její makety*“ (Toušek 2013: 177).

16 Speciálním případem je tzv. „el paso“, tj. loupežné přepadení, které nastává rovněž náhle, bez varování, ale poškozená strana, nikoli překvapivě, musí být přítomna. „El paso“ ve vztahu k jinému bezdomovci/aktérovi na ulici je považována za zvláště opovrženímhodné jednání.

Podle Václava Walacha, jehož etnografický výzkum byl zaměřen na sociálně vyloučené Romy v lokalitě Havířov-Šumbark, „podělání“ vyžaduje jistou spolupráci ze strany postiženého, oběť na svém okradení participuje (Walach 2013: 160–161). Toto jednání je optikou konceptů „pouličního kapitálu“, resp. „kultury ulice“ (Sandberg 2008, 2009), které Walach (v českém kontextu vůbec poprvé) použil coby výkladový rámec, spojováno s budováním/získáváním respektu: „*Dobrý podělávač se pak pozná podle toho, že, slovy jednoho respondenta, „oblbně i mrtvého“.*“ (Walach 2013: 159; Walach & Císař 2013: 172). Naneštěstí v doposud publikovaných studiích nenacházíme detailněji popsání podmínky, kontexty, situace „podělávek“, resp. kdo může být dobrý podělávač, kým musí být rozpoznán, aby se takovým st(áv)al, a kdo je/není, ne/může být či ne/měl by být obětí. Na základě určitých indicií se lze domnívat, že v emic perspektivě je „podělávka“ chápána v principu jako pozitivní, (aktéry z vyloučené lokality) oceňovaná hodnota, jejíž „znehodnocení“ anebo přinejmenším problematické hodnocení ze strany (různých částí, podskupin) aktérů může způsobit jen určitý sociálně neakceptovaný kontext nebo způsob provedení (např. „podělat“ otce před skupinou jeho vrstevníků). V případě bezdomovců je přiměřenější přesně opačné tvrzení: „podělávka“ je v principu chápána jako negativní, ale určitý sociálně akceptovaný kontext nebo způsob provedení může vést k legitimizaci a kladnému hodnocení skutku včetně nabytých zdrojů.¹⁷

2.2 Parta, klika a solitér

Podle Alfreda R. Radcliffe-Browna, jehož cílem bylo interpretovat „proces sociálního života“ (Radcliffe-Brown 1952: 4), sestává sociální struktura coby konkrétní pozorovaná realita z „uspořádání osob ve vzájemném vztahu“ (Radcliffe-Brown 1958: 168), tj. vytváří „*komplexní síť sociálních vztahů*“ (Radcliffe-Brown 1940: 2). Strukturální forma jako abstrakce z pozorovaného jednání (tj. sociální struktury) je oproti tomu soubor relativně stabilních obecných vzorců sociálních vztahů a pozic. V současnosti se považuje Radcliffe-Brownova definice sociální struktury spíše za sociální síť – byť i v jejím případě se jedná o abstrakci, protože pozorované je jednání¹⁸, nikoli sociální vztahy, které je nutné odvodit (Firth 1954: 6) – a zmíněnou sociální formu za sociální strukturu (Barnard 2000: 72; Kuper 1983: 53). Sociální organizace je se sociální strukturou (formou) úzce spojena. „Zatímco struktura odkazuje k uspořádání osob, organizace odkazuje k uspořádání aktivit“ (Radcliffe-Brown 1958: 169). Jinak řečeno, strukturu (formu) lze ztotožnit se systémem statusů a organizaci se systémem rolí (Radcliffe-Brown 1952: 11). Pokud struktura zdůrazňuje relativní kontinuitu a stabilitu, organizace by měla být více než jen dalším stabilním uspořádáním, tj. zahrnovat aktérskou percepci struktury a kontextu sociálních situací,

17 Pro jistotu dodávám, že kladné hodnocení a legitimizace skutku není jednoduše indikátorem odmítnutí/přijetí daru nebo pozvánky „na pár loků“.

18 Vzato do důsledku i „jednání“ by bylo možné v souladu s naznačenou epistemologickou linií argumentace považovat za abstrakci, jelikož se pohybuje na úrovni jazyka. Nicméně tuto otázku ponechávám stranou.

na jejímž základě se aktéři vybírají z možného jednání (Firth 1954: 9; Rosman et al. 2009: 15).

Sociální organizace jako „dynamický aspekt struktury“ (Eriksen 2008: 34) odkazuje k nenáhodnému, a do jisté míry unifikovanému, jednání „uspořádanému do vzájemně propojených postupů“ (Firth 1951: 123, 1954: 10, 1955: 1). Kulturu lze podobně jako Ann Swidler (1986) považovat za určitou „sadu nástrojů“ (*toolkit*) sestávající ze symbolů, přesvědčení, světových názorů, návodů či pravidel jednání, na jejichž základě (tj. nikoli nutně ve shodě s nimi) lidé usměřují své strategie jednání. V souladu s předchozími nástroji poskytuje „*kultura formu, jakýsi ‚oděv‘*“ prvkům sociálního systému (Leach 1954: 16). Aplikace konceptu sociální organizace znamená „extrahovat pravidelnosti“ ze sociální reality, tj. vytvářet generalizace umožňující porozumět jednání v rámci specifických situací (Firth 1955: 2). Raymond Firth (1951: 123) vymezil sociální organizaci jako sociální proces zahrnující konkrétní aktivity (srov. též Barth 1981: 39). Primárními nástroji analýzy sociálního jednání jsou sociální struktura (forma) a sociální organizace (proces) coby dva odlišné a vzájemně komplementární heuristické koncepty (Firth 1954: 4, 1955: 3).

David Wagner předpokládá, že mezi základní charakteristiky jím studovaných aktérů z ulice, které rozčlenil do několika podskupin s vlastními pravidly, vzorci vztahů a kulturními hodnotami, patří sociabilita, vzájemnost a solidarita. V obecné rovině studování aktéři tvoří „*komunitu s vlastním souborem institucí, norem a sociálních sítí*“ (srov. též Amster 2004: 94–95; Wagner 1993: 121). K tomu Ravenhill (2008: 146) dodává, že by nebylo přiměřené vycházet z představy jednolité skupiny a přestože určité navzájem podobné „*normy sdílení ... existují ve všech*“ jejich součástech, lidé se „*nemusí nutně hlásit ke všem normám a hodnotám*“ uvnitř zkoumaného společenství. Těžko soudit, je-li namísto (Vašátem kritizovaný) předpoklad (příp. kdy začíná jeho platnost), že „*aktéři aktivně vyhledávají jeden druhého*“ (srov. Vašát 2013c: 444), bezesporu však vytvářejí „*skupiny, kde aktéři mají něco společného*“ (Ravenhill 2008: 146)

Podle Snowa s Andersonem lze sociální vazby či sítě zástupců určitých typů bezdomovců – *Recently Dislocated, Straddlers a Outsiders (Hippies, Tramps a Mentally Ill)* – charakterizovat prostřednictvím časového rozpětí, počtu (tj. velikosti egocentrických sítí), stupně pevnosti (síly) a „umístění“ v rámci příslušné aktivity, (Snow & Anderson 1993: 178). Přestože tuto klasifikaci a principy v zásadě sdílím, vzhledem mimo jiné k jejich ukotvenosti v sociokulturním prostředí USA použiji již dříve představené strukturální prvky – solitéři a skupinky – chápané jako empiricky převládající pozice (Hejnal 2014), které v návaznosti na cíle práce pozměním

prostřednictvím Vašátova vymezení typů kvazi-domácností. Nadále budu používat termíny: solitér, klika a parta, příp. pár¹⁹.

Wagner tvrdí, že „nejhorší věcí, která se může člověku na ulici stát je být izolován od svých souputníků“ (Wagner 1993: 121). Solitér jakožto strukturální pozice odkazuje k jedinci, který dlouhodobě, dobrovolně či nedobrovolně inklinuje k udržování slabších sociálních vazeb k jiným bezdomovcům či skupinkám bezdomovců. Buď zde nacházíme některé tzv. „klasické“ bezdomovce (starší pán v nevzhledném oblečení s plnovousem), tj. odpovídají sdílené představě (přinejmenším) dominantních a/nebo institucionálních aktérů, bezdomovce „nováčky“, kteří se z nejrůznějších důvodů nepřipojili (zpravidla prozatím) k žádné klíce, anebo bezdomovce vyřazené ostatními z principů vzájemnosti, vyhozené z místa nocování a/nebo jinou formou „motivované“ či trestané.

Klika dle Vašáta „představuje „sociálně definovanou skupinu jedinců, které spojují určité interpersonální vztahy“ a „zároveň mylně neodkazuje k jejich kolektivní identitě jako v případě pojmů skupiny či party“ (Vašát 2013c: 429). Nicméně v případě některých skupinek pojem klika – vzhledem k síle vazeb, přátelství či převaze použití „My“ – působí nepatříčně, tj. zároveň (významově otočeno) „mylně neodkazuje k jejich kolektivní identitě“. Použijí tedy krom označení klika i pojmu parta, které tvoří krajní hodnoty na škále od povrchních interpersonálních vztahů rodící se kliky až k přátelským či (v určitém smyslu) „rodinným“ vazbám dlouhodobé a stabilní party. Pár chápu jako speciální případ kliky (kooperační pár) či party (milenecký pár)

Uvnitř party dochází ke sdílení nejpravděpodobněji. Neplatí jen „Když jeden má, tak dá, když nemá, tak má druhéj“ (Cosanostra, 22. 6. 2011), ale mnohem silnější: „My máme stejně všechno společný, my to [různé zdroje] nerozdělujem. Máme společný hadry, máme společný věci, společný dluhy a prostě všechno je to společný“ (Slávek, 24. 5. 2013). „Získané finanční prostředky patří totiž skupině, nikoliv jednotlivci“ (Holpuch 2011: 76). V rovině emic (představy i jednání) převládá v případě party „jednotné my“ nad „já“ v případě kliky – kontextuální charakter významů (sic) „my“, které mohou zahrnovat tak různorodá uskupení jako odosobněnou kategorii „bezdomovec“ anebo právě silné, skupin(k)ové „my“ odpovídající pozici parta, je přitom klíčovým aspektem (etic) interpretace. Běžný předpoklad obecné nestability, pomíjivosti, křehkosti či dokonce absence sociálních vazeb bezdomovců (Borchard 2010: 453; Flåto & Johannessen 2010: 101; Snow & Anderson 1993: 172) je tedy možné, a pro další výklad nutné, vnímat touto zjemňující optikou. Stejně tak je možné připomenout zavrhnutou definici „podělavky“ jako „okrást jiného bezdomovce, většinou kamaráda“ (Vágnerová et al. 2013a: 323). Klíčoví i ostatní informátoři s označením „kamarád“ zacházeli velmi obezřetně a úsporně – nazvat někoho „kámošem“ nebo „kamarádem“ rozhodně nebyl triviální akt. „Silné intenzivní

19 Většinou se jedná buď o pár partnerský/milenecký anebo pár vytvořený na základě stejných subsistenčních a spotřebních (a dalších) preferencí. V prvním případě by byl blíže partě, v druhém spíše klíce.

přátelství“ (Ravenhill 2008: 161) a kamarádké vazby je možné identifikovat například uvnitř party, v jejímž rámci jsem poděláný nezaznamenal ani jedinkrát. Empirická data odpovídají konceptuálním předpokladům. K poděláný totiž v zásadě dojít nemůže – podělavající by vzhledem ke sdílení a jednotnému „my“ podělavával vždy sám sebe.²⁰

2.3 „Bordel se dá rozdělit... i schovat“

Výroky aktérů vztahující se k vzájemnosti či recipročním mechanismům (Tabulka 3) zpravidla propojují (byť v různém poměru) deskriptivní i preskriptivní rovinu, tj. přecházejí od emic/jednání k emic/představám, od popisných (1) či (2), přes direktivnější formy (3), až k prediktivním závěrům (4), které nastanou v případě nedodržování morálních maxim (5) coby součástí „*kulturně vázané hodnoty*“ (Fassin 2012: 6). Některé dvojice či trojice výroků jsou přítom – chápeme-li je obecně – vzájemně nepřevoditelné, resp. nesourodé.

Tabulka 3. Příklady relevantních (emic) výroků a jejich charakteristiky.

Id výroku	Znění výroku	Aktér	Pozice aktéra	Datum
1	My máme stejně všechno společný, my to [různé zdroje] nerozdělujem.	Slávek	Parta/Klika	24.05.2013
2	Víš, jak to říkáme mezi sebou: I hovno se dá rozdělit.	Max	Klika/Solitér	24.04.2013
3	Rozdělte se! I bordel se dá rozdělit!	Metoděj	Partnerský pár/Klika	26.07.2012
4	Jakmile přestane fungovat [solidarita], tak to dopadne špatně	Ritchie	Kooperační pár/NA	08.11.2010
5	Má se všechno dát do placu. Tak to má bejt.	David	Partnerský pár/Klika	25.06.2011

Pozn.: Vlastní data z etnografického výzkumu.

Pokud platí (1) a (5), mělo by být zbytečné tvrdit (2) a přinejmenším obtížné setkat se se situací popisující (3), ústící v negativní předpověď (4). K tvrzením lze (po úpravě) přistupovat jako k *nulovým hypotézám* (etic na základě emic), jejichž součástí je třeba operacionalizovat (ibidem) – zejména „my/oni“, „všechno/hovno/bordel“, „ne/rozdělit“, „hodit do placu“, „fungování solidarity“ atd. Problematičnost teze (4) – coby etic hypotéza, nikoli emic výrok – byla patrná již během počátečních fází výzkumu, konkrétněji několik minut po jejím pronesení na Náměstí, kde sedělo (v jednu chvíli až) 16 aktérů z ulice (cca 12:00, 25. 6. 2011). Autor tohoto tvrzení upozoroval, že mám v ruce krabičku cigaret: „*Jé, chlape, můžu ti ukrást jednu? Děkuju. [rozdávám cigarety i dalším] Tady je to špatný vytahovat krabičku*“. Situace se opakovala i cca za 15 minut, jelikož jsem neuposlechl rady jednoho z obdarovaných „*Měj je [cigarety] v kapse!*“ (Standa). Napotřetí se mi dostalo po utichnutí posměšků

²⁰ To samozřejmě neznamená, že parta je „nezničitelná“ – problémy se většinou vztahovaly k přesvědčení, že jeden z členů party začíná být líný, změně používané látky nebo rozhodnutí odjet do jiného města. K narušení party však nedocházelo vlivem podělavky nebo čórky.

obširnějšího výkladu: „*Já jsem ti to říkal, nevytahuj to. A je to normální. Tady když dáš tabák, tak si balí každý. To vyjde levnějc, jo. Ale jak hodíš krabičku, tak každé vidí kulatou cigaretu! [...] To se nauč tady na ulici!*“ (David). Ukončil ho další přítomný: „*A už to [krabičku cigaret] schovej, jdou další dva [bezdomovci] a my za chvíli chceme kouřit taky*“ (Radim). Zhruba za hodinu se Standa (autor rady, abych měl cigarety schované), rozhněval při vzpomínce na „*takový nějaký skovávačky*“, které pozoroval u (momentálně nepřítomného) Maxe – význam doplnil David: „*když něco vysomruje, tak si to sková do kapsy, aby měl hned na ráno*“. Pomlouvaný Max je přitom autorem citovaného tvrzení (2) zdůrazňující možnost, že jakýkoli zdroj „se dá rozdělit“. Jakým způsobem k takové morálce badatelé přistupují, jak jí uchopují a interpretují?

V posledním odstavci podkapitoly „Morální omezení“ Snow s Andersonem popisují formou deníkové záznamu situaci z terénu, během níž se jejich informátoři rozpovídali o dvou typech bezdomovců: „hodní/féroví“ (nepřekvapivě se s nimi ztotožňují klíčoví informátoři, tj. v daný moment mluvčí) a „podělávači“, kteří seberou, co můžou a nelze jim věřit (Snow & Anderson 1993: 109). Jakkoli se jedná o poměrně podstatné téma, které by mohlo vrhnout světlo na principy „morálního rozvažování“ (Sykes 2012) studovaných aktérů, zmínka o několika bezdomovcích s „*odlišnými standardy*“ (Snow & Anderson 1993: 109) zůstává nerozvinuta, byť se útržkovitě objevuje při prezentaci dílčích typů bezdomovců. Na rozdíl od Vašátova (2013c), částečně i Bourgoiseho a Schonbergova, předpokladu rozdvojené morálky nacházíme u Snowa s Andersonem skupinu rozdělenou na základě dvou morálek, tj. oproti *homogenní distribuci bipolární morálky* je představena *bipolární distribuce (dvou) homogenních morálek*. Vzájemně nejsou oba přístupy jednoduše převoditelné a zároveň ani jeden z nich není ve vztahu k mým datům a cílům příliš užitečný.²¹

V určitém ohledu se problematika dotýká i letité debaty substantivistů s formalisty, tj. (socio)kulturní podmíněnosti vs. univerzální (racionální) kalkulace (Gudeman 2008: 2; Hann & Hart 2009: 9; Wilk 1996: 4–13). Je pravděpodobné, že bezdomovci (ať racionálně či jakkoli jinak) kalkulují – přinejmenším v tom smyslu, že „*každý raději pomáhá tomu, kdo bude pomoc opěťovat v budoucnu*“ – a zároveň sdílejí určitý soubor hodnot, resp. morálních pravidel – „*Víš, jak to říkáme mezi sebou: I hovno se dá rozdělit*“ (Max, 24. 4. 2013) nebo nepodělávat druhé a nečórovat jejich zdroje. Která z těchto dvou často prezentovaných možností – (racionální) kalkulace nebo (následování) pravidla – je hlavní motivací, impulzem nebo příčinou jednání odporujícím morálnímu ideálu, resp. reagujícím na takové porušení?

V emic rovině bývá často vyjadřovaným důvodem, proč neokrásť jiného aktéra na ulici, jednoduše – „*to se prostě nedělá*“ (Vokurčák), které se nezdůvodňuje. Ovšem odsud je

21 Snow a Anderson by mohli říci, že „hodní“ jsou okrádání „zlými“ bezdomovci, avšak není známo, čím se od sebe vzájemně odlišují a zdali je vůbec lze považovat za bezdomovce. Pokud nikoli, problém je sice vyřešen, avšak zůstává jediná skupina „hodných“ bezdomovců, kteří téměř vždy jednají dle pravidel, což však autoři nepředpokládají a prezentovaná empirie tomu nenasvědčuje.

k jednání i interpretaci poměrně daleko. Spletitost se pokusím dokumentovat na příkladu „Standova konec“, kdy zmíněný protagonista „(p)odělal kamaráda [partu Slávka a spol.] o notebook“²² (Mol, 9. 7. 2011). Standa dostal 100 Kč, za něž měl vyzvednout zastavený notebook. Slávek a zbytek party přemítají nad investicemi/ziskem z určitých aktivit nebo podíly pro jednotlivé aktéry (v případě širší kooperace s dalšími bezdomovci) velmi často a důkladně, avšak s tím, že se Standa vrátí bez notebooku i stokoruny rozhodně (a doslova) nepočítali. Odezva přišla okamžitě a v porovnání s reakcemi na obdobné situace mnohem prudšího charakteru – Standa skončil v nemocnici a zároveň „skončil“ (Mol, 9. 7. 2011) i v Berouně, kde se víckrát neukázal.

Tato událost se seběhla příliš rychle na to, aby se podobala promyšlenému tahu *homo economica*, a zároveň byla příliš razantní, aby ji šlo označit za slepé dodržování pravidel. Jinými slovy, pokud by bylo obecně vysvětlením (příčinou) jednání existence (sdíleného) pravidla, resp. jeho porušení, bez vysvětlení zůstává řada srovnatelných situací, které skončily zcela odlišně (např. smíchem a nabídnutím vína). Je-li vysvětlením vypočítaný zisk z jednání, problematické aspekty představují zejména skutečnost, že z této reakce žádný (materiální) zisk neplynul, a rychlost, s jakou byl Standa „odsouzen“ a následovně „potrestán“. Ještě několik dní po této situaci bylo její hodnocení (zejména přiměřenost násilí) námětem každodenních hovorů. Vzhledem k Standově pomyslnému „pouličními rejstříku přestupků“ se hodnocení zpravidla odvíjelo právě od minulosti potrestaného a zároveň „kvalitě“ vztahu s příslušným mluvčím.

Bambi: Hodně, hodně ho zbili, [...] ale nějak [...] to trošku přehnali.

Donald: Já ho nemam rád.

Bambi: Já ho taky nemusim.

Donald: On je herečka a lhář, vole. [...] Jako je možný, že to opravdu měl on, že třeba byli debilní kluci. Ale on prostě to – mně udělal minule to samý, vole. [...] On tady prej vykřikoval ještě něco, jako že ho okradli oni o kilo.

Částka sama o sobě (množství zdrojů) je/může být bezesporu důležitá proměnná, ale jednání Standy bylo chápáno jako nepřijatelné bez propočítání má dáti/dal, resp. nehledě na finanční stránku nastalé situace. Existence (sdíleného) pravidla, resp. jeho porušení bylo spíše předpokladem, nikoli příčinou jednání – umožnilo rychlou reakci, aniž by musel kdokoli kalkulovat s čímkoli. Vysvětlení je v tomto případě – a mám za to, že i v mnoha dalších – spojení pravidla, sociálních vazeb aktérů (zjednodušeněji strukturálních pozic) a „renomé“ předpokládaného viníka coby proměnné v příslušné situaci. Odezva byla způsobena rozporem se základní normou, její obhajobou/prosazováním (proto byla poměrně agresivní) a špatným Standovým „renomé“ (proto byla poměrně rychlá) – ze strany party nešlo o zisk, ale o reakci na

²² Mol měl na mysli svého kamaráda Slávka. Označení „kamarád“ v citaci není vztaheno ke Standovi, resp. jeho vazbám.

nemorální skutek, jehož „skutková podstata“ byla naplněna dílem prostřednictvím předchozího, byť sporadického, zapojení solitéra (Standy) do sociálních sítí (formou kooperace) a delší dobu trvajícím hodnocením tohoto zapojen. V případě solitérů obvykle vyznívá negativně, jelikož takových zapojení bývá zpravidla méně, na jejich hodnocení se vzhledem k malému počtu vazeb (plynoucí maximálně z ojedinelých kooperací) nepodílí žádný aktér, který by „renomé“ mohl korigovat pozitivním směrem.

Nadto je množství zdrojů, které dokáže získat coby víceméně osamocený aktér, velmi omezené a zpravidla neumožňuje obdarovávat ostatní, resp. jim oplácet jejich dary, které od nich získal ve dnech, kdy jeho obživné aktivity nepřinesly dostatek zdrojů. Téma „vnitřního“ somrování (tj. mezi aktéry z ulici navzájem) nebo neoplácení pomoci – „*Spoustu lidí bere, ale nedává, vole*“, jak dokumentoval tímto výrokem sám Standa (25. 6. 2011) – je zpravidla akcentováno spolu se zmíněným (ne)zapojováním do kooperace. Jakkoli se v případě teze, že „*většina uživatelů herionu bez domova nemůže přežít na ulici coby solista*“ (Bourgois & Schonberg 2009: 6), může jednat o přehánění, pozice solitérů je – oproti ostatním – v tomto ohledu jednoznačně méně výhodná. V návaznosti na početní převahu podobných, byť o poznání méně vyhocených, případů, se solitérem v hlavní roli mám za to, že se nejedná o náhodu. Pohlédneme-li na historku s „*kradenou peněženkou*“, která měla doložit univerzální charakter „odvrácené strany morálky“, touto optikou a uvážíme-li informaci, že „*(a)čkoliv je [Josef] víceméně součástí kliky, jeho denní trajektorie a praxe jsou do jisté míry nezávislé na ostatních*“ (Vašát 2012: 264) některé prezentované příklady, kdy byl „usvědčen“ stejný Josef, není možné, že rychlost a samozřejmost Vlášova (emic) předpokladu „Josef zčóroval peněženkou“ a sled následujících událostí byly přinejmenším částečně zapříčiněny Josefovými předchozími „usvědčeními“, tj. špatným renomé, a jeho pozice na hraně solitéra/člena kliky? K tomu jistě chybí více informací. Nicméně porozumění této situaci se nezmění, pokud použijeme teze, že morální ambivalence má „*kořeny v životních podmínkách*“ a často „*nutí jednat přesně v protikladu*“ k morálním zásadám, jelikož na týchž podmínkách je založeno i *jednání přesně v souladu s morálním kodexem*.

Jelikož „*spolupráce není jednoduše pragmatická, ekonomická nebo logicky nutná; je to základ pro sociálně a ustavuje hranice sítě společenství*“ (Bourgois & Schonberg 2009: 84), čórka nebo podělvka ohrožuje mnohem více než jen „*materiální přežití*“ a zároveň méně kooperace znamená okrajovější postavení. Jinými slovy, ať se událost seběhne jakkoli, solitér si trest vzhledem k dlouhodobému jednání, resp. jeho (z emic perspektivy) hodnocení *zaslouží a vyslouží mnohem pravděpodobněji než aktéři z jiných pozic*. Za těmito principy těžko vidět „jen“ (vědomé) kalkuly nebo „pouze“ následování morálního kodexu, resp. reagování na porušení pravidla. Slávkova parta všechno Standovi „spočítala“, byť (z emic pohledu) s poněkud přemrštěnými úroky.

Jak naznačují předešlé citace, Standa velmi pravděpodobně sdílel obdobné morální hodnoty s ostatními aktéry z ulice. Hovořit tudíž o „odlišných standardech“ (Snow & Anderson 1993) patrně není empiricky přiměřené ani výkladově přínosné. Vysvětlíme-

li jeho jednání coby odraz odlišného morálního kodexu, kde, kdy a proč zrovna u něho se potenciální odlišnosti vyvinuly a u dalších aktérů ve srovnatelné pozici nikoli? V principu totéž lze poznamenat i na adresu morální ambivalence (Vašát 2013c). Navzdory dalším soudobým (či soudobějším) přístupům „morální antropologie“ (Fassiné 2012) – např. „moral sentiments“ (Throop 2012), „moral reasoning“ (Sykes 2012), „moral breakdown“ (Zigon 2007) –, „antropologie etiky“ (Laidlaw 2015; Lambek 2013) nebo různorodé směsici konceptů zastřešující označení „moral economy“ (Arnold 2001; Booth 1994; Browne & Milgrameds 2009; Edelman 2005, 2012; Gregory 2012) hlavním inspiračním zdrojem této práce se stala kniha *Stone Age Economics* Marshala D. Sahlins, resp. kapitola „On the Sociology of Primitive Exchange“ (Sahlins 1972: 185–276), v níž se vedle řady v současnosti referenčních, byť z různých perspektiv revidovaných, vymezení ekonomicko-antropologických pojmů a konceptů objevuje i několik praktických ukázek jejich možných analytických využití. Sahlins jedno z nich uvádí připomenutím interpretace navažské morálky, kterou (z pohledu současníka) před více než 50 lety předložil Clyde Kluckhohn.

Navažská morálka je ... kontextuální, spíše než absolutní ... Lhaní není kdykoli a kdekoli špatné ... Pravidla se různí dle situace. Šidit při obchodování s cizími kmeny je morálně akceptovatelná praxe. Jednání není samo o sobě špatné nebo dobré. ... Abstraktní ideály téměř zcela absentují. (Kluckhohn 1959: 434; in Sahlins 1972: 200)

Podle Sahlins je toto „schéma zcela hypotetickým stavem“ (Sahlins 1972: 200), a je možné ho považovat za předpoklad, vstupní premisu. Z Kluckhohnova popisu a relevantních etnografických interpretací vyvozuje několik tezí. Například se domnívá, že je možné „koncipovat podmínky, které by změnily předpokládané socio-morálně reciproční vztahy (...) V praxi lze určit, kde se vytrácí pozitivní morálka a kde je normálním předpokladem nepřátelství vůči jiné skupině“ (Sahlins 1972: 200). Zamýšlí se nad vztahy mezi sociální strukturou a organizací (především příbuzenskými pozicemi), kulturou (s důrazem na oblasti morálky či etiky) a reciprocitou či obživnými aktivitami obecně (srov. Sykes 2012: 176).

Sahlins (1972: 185–230) rozlišil tři typy reciprocit. (a) *Generalizovaná reciprocita* odkazuje k „solidárnímu extrému“ (Sahlins 1972: 193) a předpokládá se, že je altruistická. Očekávat přímé materiální navrácení je nevhodné, přestože je či může být implicitním aspektem tohoto vztahu. (b) *Balancovaná reciprocita* je v zásadě přímá výměna. Ideálním předpokladem je vyváženost směňovaného na obou stranách a nulová časová prodleva mezi přijetím/oplacením. (c) *Negativní reciprocita* je mimo jiné „pokus dostat něco beztrestně za nic“ (Sahlins 1972: 195), čili praxe, která obvykle není spojována reciprocitou (modelově drobné krádeže/čórky mezi bezdomovci, podělávký). „Otázkou je, zdali je možné specifikovat sociální nebo ekonomické podmínky, které si vynutí vychýlení od určité reciprocity směrem k jedné ze dvou zbývajících.“ (Sahlins 1972: 196) Použijeme-li namísto příbuzenství sociální sítě a naznačené strukturální pozice, nabízí se určitá možnost. Pokud aktéři používají zájmena „my“ a „oni“, koho tím vlastně myslí?

V tomto ohledu lze navázat na Maxe Gluckmana, který rozpracoval Evans-Pritchardovu tezi, že „člověk v konkrétní situaci využívá z věr jen to, co se mu zrovna hodí, přičemž nebere zřetel na další prvky, které mohou být využity v situaci jiné“ (Evans-Pritchard 1937: 54; in Okamura 2016: 342), do konceptu „*situační selekce*“, který předpokládá, že členství (anebo nečlenství) v určité skupině je určováno hodnotami, motivacemi a zájmy, které spoluurčují jednání v dané situaci „*Jednotlivci tak mohou žít koherentní životy díky situační selekci ze směsi vzájemně si odporujících hodnot, nesourodých názorů, rozličných zájmů a postupů*“ (Gluckman 2016: 572; in Okamura 2016: 342) Podobně jako v mnoha sociokulturních prostředí jsou použití „my“, resp. různě intenzivních (sebe)identifikací aktérů²³, svázaná s určitými předpoklady, které určují jeho význam. „*Událost není pouhé dění ve světě: je to vztah mezi jistými děními a daným symbolickým systémem.*“ (Sahlins 1985: 153)

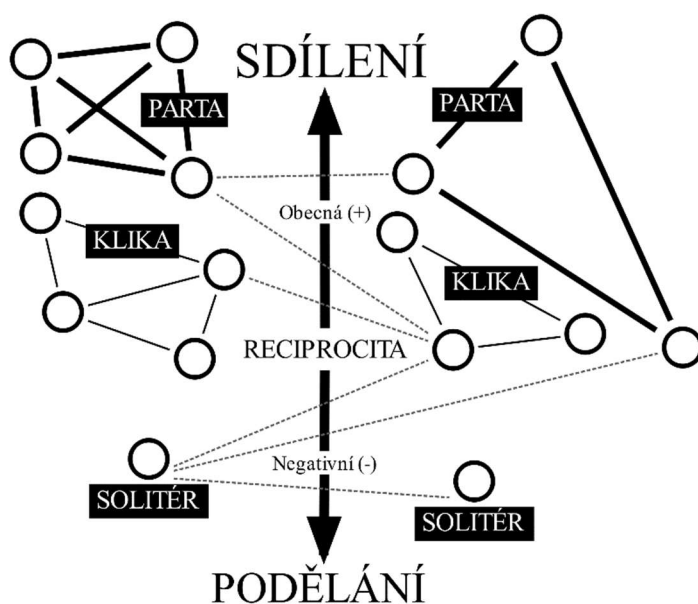
Jinými slovy, jedná se o situačně a kontextuálně podmíněnou (emic) identifikaci, která může vyjadřovat vazbu k různým sociálním skupinám či kategoriím – „naše parta“, „my, co chodíme na železo“ (*klika*), „my z ulice/bezdomovci“, „my (bílé) Češi“ (versus „oni Cikáni“) atd. V Tabulka 1 zastupuje „my“ v tvrzení (1) členy party, kdežto ve (2) obecně „my“ jakožto bezdomovci, příp. „lidé na ulici“ atd., k němuž se sdílení nevztahuje (přínejmenším nikoli automaticky a bezpodmínečně) – proto mnohdy zaznívá žádost (3), přičemž její pronesení, resp. to, že majitel/é zdrojů nechávají dotyčného žádat (prosit) zároveň vyjadřuje zhodnocení jeho dlouhodobých příspěvků ve formě darů. Musí-li žádat, není jeho příspěvek zpravidla považován za adekvátní a reakce na žádost bývá doprovázena více či méně nepříjemnou poznámkou. K tomu dochází, pokud není jednání daného aktéra vnímáno jako *férové k příslušnému „my“* – nesleduje aktuální (natož *individuální*) profit z jednání (odmítnutí poskytnout např. alkohol nepřináší zisk) ani se nejedná o plnění požadavků oficiálního pravidla. A naopak – pokud je příchozí vítán nabídnutím vína nebo tabáku, aniž by pronesl jakoukoli prosbu/žádost, jedná se o reakci na jeho (příslušnými aktéry pozitivně hodnocené) zapojení do „života na ulici“, které přesahuje oblast shánění obživy (je-li chápána jako samostatná rovina). Bez udání (mimo jiného) kontextů „My“ (a „ne-My“) jsou předpoklady oficiálního souboru *absolutních pravidel*, na jehož základě „*by se měla [...] odvíjet*“, ale „*obvykle neodvíjí [...] aktérská každodennost*“, přičemž aktéři (někdy) dávají „*přednost vidině aktuálního [...] zisku (peněz či výhody) před morálním ideálem a ‚dobrými vztahy‘ obecně*“ (Vašát 2013c: 446), příliš hrubý a obecný – existuje sociokulturní prostředí, pro něhož by neplatily? Interpretace je nutné dodat *kteří aktéři, co (kolik) tím získají, jaký (čí) morální ideál je v sázce a vztahy s kým jsou ohroženy.*

Obrázek 1 shrnuje empiricky založené tendence k určité formě recipročního jednání uvnitř příslušných strukturálních jednotek a mezi nimi. Pozice názvu jednotky (bílé kapitálky) vůči ose indikuje převládající modus mezi členy (pozice solitéra je tedy

²³ Je možné sem zařadit i například následující (sebe)identifikaci: „Patřím mezi ně, ale nejsem s nimi“ (Janošík, 20. 10. 2010)

v tomto ohledu irelevantní). Převládající forma recipročního jednání mezi jednotkami navzájem dokládá protnutí přerušované čáry spojující příslušné dvě jednotky.

Obrázek 1. Strukturální jednotky a reciprocita.

2.4 „Konfidenti“ a „dobré víly“

Krom toho Standa svůj potenciální návrat do Berouna – vzhledem k „podělavce“, kterou provedl „*nesprávnějm lidem*“ (Max, XXX), již tak dost problematický – ztížil zmíněným obrácením situace – „*jako že ho okradli oni [Slávkova parta] o kilo*“. Těmito výkřiky, jimiž doprovázel své naložení do ambulance, u něhož asistovala městská policie, se jeho negativní „renomé“ rozhodně nevylepšilo – k nálepce „*podělaváč*“ přibýlo podezření z „*práskání měšťákům*“ – a „*(t)o se nedělá, vole*“ (Duck, 9. 7. 2011). Klíčoví informátoři takové osoby označovali buď termínem „*práskáč*“ nebo „*konfident*“ (Radim, 2. 7. 2011; Mol, 2. 7. 2011; Slávek, 28. 8. 2012; 20. 9. 2012; Janko 15. 11. 2011) víceméně v souladu s jeho slovníkovým významem.²⁴ Téma udávání, „*práskání*“, „*položení (někoho)*“ či „*bonzování*“ coby běžná součást každodenních rozhovorů je s oblastí podělávání, čórování mezi bezdomovci a trestáním úzce propojené. Metodologicky (epistemologicky) má (v emic perspektivě) podobné rysy jako „*čórky*“ mezi bezdomovci: „*konfidentství*“ jako součást nebo jedna z podob „*práskání*“ je chápáno jako krajně nemorální, ale relativně běžné jednání vykonávané potají za zády „*oběti*“, která může vzhledem k velmi nepravděpodobnému doznání „*konfidenta*“ pouze vytvářet možné scénáře s různým aktérským obsazením a postupně vyřazovat nepravděpodobná vysvětlení. „*Podělaváč*“ a „*konfident*“ mají tendenci se posilovat anebo jeden v druhého vplynout. Je-li aktér usvědčen z „*konfidentství*“,

²⁴ „*Konfident*“ pochází z lat. *confidens, confidere*, tj. důvěřovat. Doslovný překlad je tedy důvěrník, užívaný coby důvěrník policie (Holub & Lyrer 1992: 483), jinými slovy „*tajný spolupracovník policie, donašeč, fízl, udavač*“ (<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/konfident>).

očekává se, tj. v příslušném okamžiku bude mezi obviněnými z „čórky“. (cizích zdrojů) A naopak aktéři s větším množstvím (způsobených, tj. v emic perspektivě) „čórek“ od ostatních studovaných aktérů.

Na rozdíl od „čórky“, po níž chybí určitá věc, je identifikace zásahu či určitého zapříčinění a usvědčení „konfidenta“ mnohem obtížnější. V etic perspektivě lze shrnout, že splněny musí být tři podmínky rozpoznání určitých situací v emic perspektivě, které odpovídají třem stádiím „jistoty“, že daný aktér je „konfident“. Podobně jako v případě „čórek“ musí být splněna kritéria, která považují za relevantní zkoumaní aktéři. Vedle zcela klíčového hodnocení aktérů a jejich minulých skutků může být ukazatelem (a) cokoli, co v emic perspektivě narušuje rutinní charakter každodennosti; (b) rozpoznávána je i změna v rutinách či chování určité osoby a (c) obě změny lze propojit příčinnou vazbou, která je v emic perspektivě pojímaná jako přinejmenším zpočátku možná, posléze i pravděpodobná (coby jeden z výsledků vzájemných interakcí aktérů) a v konečném stádiu jistá, „logická“ a (proto) pozorované jevy vysvětlující – vše, zdůrazňuji, z emic pohledu. Stejně jako v případě „čórek“ mezi aktéry je relevance perspektiv pozorovatelů (a rovina etic je jednou z nich), vždy v nejlepším případě na druhém místě.²⁵ Na druhou stranu to neznamena, že se nemohou jevit relevantní i ne-bezdomovcům (např. mně nebo jinými pozorovatelům) a že „logika“ označování druhého coby konfidenta nezná hranic. Slávek například popisoval Šimonovo občasně podivné „numerologické“ stavy.

On má věci, ty vole. On třeba začne, ty řekneš slovo, jedno jaký, (...) má ke každému písmenu přiřazenou číslici, jo, takže třeba řeknu máma a on řekne, že „m“ je tři, „a“ je šest, vole, jo. Teďkons on vezme ty číslice, z toho vypočítá nějaký výsledek a ten znova převede do slov a vyjde mu z toho, třeba že seš konfident, jo. On si to prostě nelogicky, matematicky přepočítá. To je prostě nějaká schizofrénie divná. (Slávek, 20. 9. 2012)

Identifikace konfidenta je výsledkem určitých sociálních interakcí, do nichž aktéři vstupují s řadou v českém prostředí běžných předpokladů (např. nelogičnost zmíněného výpočtu) i se specifickým penzem (před)porozumění (např. na ulici jsou donašeči) zahrnující zmíněné hodnocení aktérů. S určitou licencí lze tvrdit, že v principu téměř každá „nová tvář“ na ulici je považována za potenciálního konfidenta.

Když jsem sem přišel do Berouna, tak vlastně pak jsem ještě šel do toho Kostalu a pak jsem se vrátil, a mně říkali – myslím, že Achilles (...) – , že byli [ostatní] přesvědčený, ta komunita tady, že já jsem nasazenej od policajtů mezi ně. Takhle mi to řekli, ne. Já říkam, ty vole, jste normální? (Vokurčák, 20. 9. 2012)

Krom toho, že se stal Vokurčák zmíněnou „novou tvář“, do Berouna se dostává z Prahy. Nemá prakticky žádné vazby s nikým relevantním na ulici a řada aktérů k němu přistupuje s krajní nedůvěrou – je považován za (přinejmenším potenciálního) konfidenta. Po kratším čase (cca několika týdnech) odchází z ulice, jelikož si našel práci a zajistil ubytovnu zhruba 30 km od Berouna. Opět za několik týdnů se na ulici vrátil.

²⁵ Zjednodušeně řečeno, hovořím-li o možnosti, pravděpodobnosti, jistotě nebo logičnosti, nejedná se definičně a analyticky o součásti perspektivy badatele (natož „objektivní“, univerzální Pravdy).

Z pohledu některých aktérů (např. Achillea), kteří měli podezření kvůli Vokurčákově nejasnému pražskému (nebo ne-berounskému) původu, se jednalo o podezřele krátká období. Vzhledem k tomu, že zlomy (objevení se, zmizení, návrat) nebyly spojovány s žádným dalším konkrétním nejasným sledem událostí, po čase podezřívavost ostatních ochabuje. V případě závažnějšího narušení rutinního charakteru každodennosti je druhá i třetí podmínka zvažována mnohem důsledněji.

Například během jednoho z takových rozvažování – jednalo se o v krátkém čase třetí udání místa pobytu/pohybu jednoho z aktérů, který měl před několika měsíci nastoupit k výkonu trestu odnětí svobody – měli klíčoví informátoři podezření na několik osob, jež kvalifikovalo jejich „renomé“, resp. prvky již zmíněné při popisu „Standova konce“, a míra obeznámení s jejich pohybem či obecně jednáním v posledních dnech. Nakonec byl „konfidentem“ označen Achilles, tj. delší dobu známý a relativně pozitivně hodnocený a široce přijímaný člen kliky 3-5 starších bezdomovců (45-55 let). Pro jeho vinu však svědčilo, že se měl (údajně) ze své poslední „dovolené“ vrátit až podezřele brzo (v takovém případě je „logický“, že musel někoho „potopit“ výměnou za zkrácení trestu), vyústěním jednoho z posledních zapojení do kooperace na získání zdrojů mohla být čtena jako (byť slabší, ale přeci jen) „podělávká“, byl viděn poblíž místa, kde se „udaný“ v inkriminované době vyskytoval, a věděl, kde se vyskytovat bude. To více či méně odpovídalo i ostatním kandidátům. Pomyslným jazýčkem na vahách se stalo vlastnictví (nabitého a funkčního) telefonu s kreditem (k relevanci vlastnictví telefonu srov. Vašát 2014: 78) – mohl tedy rychle zavolat policistovi, pro něhož „udává“. Míra nejistoty se přitom odrazila i ve vyústění této kauzy, které Achillea stálo zub a (preventivní) cca týdenní vyhýbání mým klíčovými informátorům.

Obecně jsou chápány jako motivace k „udávání“ finanční obohacení ve formě odměny za pomoc při dopadení a snaha vyhnout se pobytu ve vězení, popř. zkrátit jeho délku trvání. Přestože se v principu může mezi podezřelými octnout prakticky kdokoli, nebývají mezi nimi solitéři (v případě, že důvodem jejich izolovanosti není právě „konfidentství“). Podezření z konfidentství, která mají dopad na dění na ulici, se začínají objevovat a množit právě ve chvíli nenastoupení výkonu trestu, tj. od chvíle oficiálního termínu do konečného odvezení na Ruzyň policejním doprovodem. Přinejmenším zpočátku (cca do několik týdnů po oficiálním datu) se stávají téměř jakékoli informace o aktérovi, který nenastoupil, nemístné a nevhodné, protože „*kolikrát je lepší opravdu nevědět*“ (Donald, 9. 7. 2011) – v tomto období se aktéři na ulici vzájemně snaží určitými prostředky buď vytvářet zdání, že nic neví, ideálně se nic nedozvědět anebo v horším případě – pokud se ví, že daný aktér ví – zdůrazňovat spolu s morální nepřijatelností konfidentství i nepoužitelnost jakýchkoli informací. Seběmenší náznak zájmu, byť i třeba dobře míněný, může být aktéry uchopen jako jeden z důkazů „konfidentství“. Vzhledem k tomu, že solitéři kooperují s ostatními méně často (popř. vůbec) a sporadicky se zapojují do každodenních recipročních mechanismů, nemají v zásadě koho (ani co) udat, resp. jsou jako ti, kteří v jistém smyslu „*opravdu (nic podstatného o určitém aktérovi) neví*“, ostatními vnímáni. Pravděpodobný status „mimo podezření“ je výrazem jejich pozice, tj. absentujících

sociálních vazeb, jejichž kvantita i kvalita předpokládá zapojení do společných obživných aktivit a více či méně společné spotřebě zdrojů.

Nicméně s přibývajícím dnem roste i tendence považovat takřka všechny konverzační výměny za podezřelé. Jméno aktéra, který si prodlužuje skrýváním se na různých místech pobyt na svobodě, je sice veřejně tabuizováno, o to více se však diskutuje v příslušném okruhu lidí (tj. konkrétních klikách a partách), od nichž se neočekává, že budou podezřívát někoho ze svého středu. Situace na ulici je stále méně přehledná a převládající konverzační téma udávání zahrnuje oblasti emic/jednání i emic/představy či emic/přesvědčení napříč časovým horizontem – tj. tvrzení o tom, jak to je či bylo; co si ostatní myslí o tom, jak to je a bylo, a jak by to vždy mělo být, ale pravděpodobně nikdy nebude. Přibývá podezřelých – různými částmi skupiny aktérů z ulice „nominovaných“ – „konfidentů“, kteří jsou v některých případech „podezřelí“ prakticky jen tím, že byli „podezřelí“ v některém z předchozích „čekání na nástup“ jiného aktéra. Zároveň je nutné zvážit i roli ostatních aktérů při s nadsázkou řečeno takové „nominaci“.

Hele, kapitán kriminálky Hlinomaz, on bydlí jako HV, kousek nad ním v Broumech. mi právě řek tenkrát, „Hele, řeknu ti, na toho si dávej bacha“ – na toho, toho a toho. Řek mi čtyři lidi. A to vím, že jich je daleko víc, který jsou ale placený, doopravdy placený, říkal, „My jim dáváme za udání 80 až 120 korun“. To mi řek sám, ten kapitán. Právě proto vím, před kým si můžu říct, co chci a před kým (...) radši (...) brzdim. Na mě ví taky hodně lidí, [...] rozumíš, a vím, před kým to mam říct a před kým ne. (Achilles, 20. 9. 2012)

V obecné podobě je představa, že na ulici se pohybuje nezanedbatelný počet bezdomovců, kteří pravidelně za úplatu informují policisty o dění na ulici široce přijímanou a nezpochybňovanou interpretací. Ve smyslu předchozího výkladu tedy *konfidenti jsou součástí studované skutečnosti*, nehledě na možnou problematizaci ne/pravdivosti tvrzení (Achilla i kapitána kriminálky), a *na jejich „nominaci“ se podílí (obě) policie*. Podobně dokládá jeden z mých klíčových informátorů, že *„tři z 10 lidí prášej. A většinou jsou toz ty, od kterejch to nečekáš“* (Slávek, 20. 9. 2012). Oproti Achillovým prostředkům dodávající tvrzení věrohodnost (použití reálných známých jmen a míst) je Slávkova teze podepřena ještě pevněji, jelikož se jedná o důvěrnou informaci od blízkého příbuzného, který pracuje u policie v nedalekém městě.

Nakonec tuto představu dokládají i městští policisté, kteří (ještě před závěrečným vyústěním situace s Achillem) při kontrole osazenstva laviček nedaleko nádraží (Vokurčák, David a Helpík), tvrdili, že *„šli na jistotu“* a že je k Vokurčákovi dovedla jeho *„dobrá víla“* (Městský policista, 22. 8. 2012). Ovšem po obligátním „lustrování“, během něhož Vokurčák omezil komunikaci na minimum a tiše se připravoval na odjezd na Ruzyni, strážníci zase odjeli, byť je zřejmé, že o (ne)nastoupení do výkonu trestu museli vědět. Vokurčák si oddechl a spolu s ostatními přemýšlel, kdo mohl být strážníky zmíněnou *„dobrou vílou“*. Mezi podezřelými byl jmenován (nikoli však Vokurčákem) i Nikita, člen party, do níž Vokurčák patřil před začátkem svého skrývání. Jakkoli se Vokurčákovi nezdála možnost, že Nikita je „konfident“, pravděpodobná, nevyloučil ji – nebyla to první situace, kdy městští policisté tvrdili, že *„jdou na jistotu“*

díky udání nějaké „dobré víly“. S Nikitou bylo zároveň v té době spojených několik podezřelých okolností – například dostal 500 Kč od známého, ale nebyl při tom nikým viděn, anebo se náhle vyřešil jeho letitý problém s (ne)placením výživného. Vokurčák, který zažil podobnou zkušenost podezřívajícího (viz citaci z 20. 9. 2012), jen doznal, že neví, co si má o tom všem myslet.²⁶

Ve specifických kontextech se však z některých aktérů, jejichž jednání vykazuje (by mohlo vykazovat) rysy „konfidentství“, „udavačí“ nestávají. Předně je třeba zmínit, že nedávat městské policii informace neznamená zcela ignorovat libovolného strážníka. Pokud se jedná o interakci mezi „dobrou šichtou“ (cca 6-8 z 18 strážníků) a partou či klikou, jejichž členy jsou místní bezdomovci (vrstevníci strážníků), konverzace bývá delší, v zásadě přátelská, popř. ji lze nazvat rozhovorem, domluvou (na něčem), spíše nežli domluvou (někomu) nebo nařizování (něčeho a někomu). Veřejná interakce s „dobrou šichtou“ zpravidla není (vyjma výše naznačených situací s narušenou každodenností) považována za „konfidentství“. Vazba některých aktérů k členům určitých „dobrých šichet“ výrazně přesahuje rámec „profesionálního vztahu“.

Hele, byli sme čórovat železo, ne. (...) A bengá, vole! – Ale skvadra jakože fakt dobrá. (...) A Slávek mu říká – „Nemáš cigáro?“ – Tak to rozdal a byl bez cigaret. Prej, „jdeme do hajzlu. Cigára, vole, voni nám seberou všechno, jdeme pryč“ [smích] Ještě se ptal, prej, „jak to trháte? To trháte rukama?“ Říkám, „Ne, máme pilku.“ No, já jsem všechno položil, ale úplně komplet. [smích] (Vokurčák 21. 6. 2013)

K tomu Slávek záhy dodal, že „to jsou kamarádi“. Třebaže se jedná o nadsazený výrok, členové „nejlepších šichet“ jsou považováni za aktéry stojící v jistém smyslu stranou represivních mechanismů – přinejmenším se s nimi „dá mluvit“ (Duck, 24. 7. 2012). „Jsou to sice bengá, ale furt sou to jenom lidi, ty vole“ (Vokurčák, 29. 9. 2012). Na amorálnosti a nepřipustnosti „položení“, „potopení“ někoho, „práskání“ na někoho se v zásadě nic nemění, ale ve vztahu k vlastní osobě či partě (jsou-li všichni přítomni) lze k těmto strážníkům být mnohem otevřenější (viz citace) než k zástupcům „špatné šichy“, kteří při „kontrolách docházky“ (běžné každodenní kontroly osazenstva určitého místa prováděné městskou policií) používají převážně krátké otázky, rozkazovací způsob a (preventivně) bílé ochranné rukavice.

„Konfidentem“ se aktér za určitých okolností nestává, pokud si „udávání“ v určitém smyslu vyžádá situace, resp. pokud je prostá přítomnost na určitém místě už v zásadě aktem prozrazení identity druhého a na výsledek jednání (jeho hodnocení) nebude mít pravděpodobně žádný efekt. V listopadu 2012 například TV Nova informovala, že „Bezdomovec zdemoloval supermarket“.

Dvojice lupičů chtěla ukrást zboží v hodnotě několika stovek korun, všimla si jich ale ochranka. Když se začali chovat agresivně, celou prodejnu uzavřeli. Žena následně vystříkala v obchodě hasicí přístroj a muž si jím probil cestu ven. Policistům se podařilo oba výtržníky zadržet. (tn.cz, 13. 11. 2012)

²⁶ Jeho rozpoložení bylo možné vyjádřit otočenou parafrází: *to, že po mně jdou, neznamená, že nejsem paranoidní. „To, že jsi paranoidní, ještě neznamená, že po tobě nejdou.“* Patrně Heller

Pomineme-li bizarní praktiky podobných supermarketů a zavádějící komentář reportáže²⁷, zmíněná žena, která byla dopadena nedaleko místa činu, svým dopadením v jistém smyslu „udala“ i svůj doprovod. Ten stačil doběhnout až na cca dva km vzdálený Hobex, kde se pokusil zmást policii radikální proměnou vizáže. Zanedlouho však přijíždí strážníci, kteří, byť až na druhý pokus, trefí správné dveře, resp. pokoj a pobavení zmíněným pokusem, odváží aktéra pryč. Vzhledem k existenci videozáznamu, desítek svědků a obeznámenosti s členy příslušné party nemělo ostříhání delších vlasů kýžený efekt zmatení (spíše naopak). Přestože byli aktéři z ulice přesvědčeni, že muž byl „udán“ (nepřekvapivě bylo obligátní tvrzení o nevině ignorováno), nebyla daná aktérka nikým ostrakizována jako konfidentka. Mimořádnost vypjaté situace a renomé byly určujícími momenty.

Podobně může být hodnocena míra závažnosti. Jeden z mých informátorů například udal (spolu)obyvatele ubytovny, kterým byl pobodán. Vzhledem k frekventovaným konfliktům a neefektivitě jiných forem řešení, které problém spíše prohlubovaly, se rozhodl pro tuto krajní variantu coby důsledek napjaté situace. V případě, že čin není považován za příliš závažný, se udání policii považuje za výraz slabosti, neschopnosti řešit adekvátně situaci. „Udavač“ sice není automaticky označen za „konfidenta“, avšak ochota vysvětlovat policistům detaily určitého jednání nevzbuzuje mezi aktéry z ulice důvěru a přinejmenším se bude jednat o přitěžující okolnost pro případy další řešené kauzy konfidentství. Vezmeme-li v potaz především tyto dva posledně jmenované příklady, můžeme chápat bezdomoveckou morálku (resp. její sou/část) jako *konsekvencialistickou*, tj. určité jednání (a jeho ne/přijatelnost, a/morálnost) je hodnoceno na základě svých potenciálních (tj. v emic perspektivě předpokládaných) důsledků (konsekvencí) spíše než prostřednictvím porušení pravidel.

²⁷ Reakcí na agresivní chování je uzavření (uvěznění) agresorů v budově prodejny spolu se všemi zbývajícími nakupujícími. Na záběrech není lehké identifikovat (pokud vůbec) agresivní jednání, které by předcházelo uzavření prodejny.

3 „U vody bez vody“ v zimě spíš na „Schody“

Mirka: Radíme, prosimtě, a jsme u toho – tvoje pravda, moje pravda.

Radim: Víš, u čeho jsme?

Mirka: No, tak u čeho jsme?

Radim: U vody bez vody! (29. 9. 2012)

W. Kokot (2007: 15) tvrdí, že pojmání veřejného prostoru bezdomovci je svého druhu expertní vědění, které se zásadně liší od znalostí „ne-bezdomovecké“ populace. S tímto expertním věděním rovněž souvisí odlišné praktiky, které jsou s místy spjaty a v jistém smyslu je vytvářejí. Krom těchto praktik bezdomovci místa vytvářejí jejich začleněním do svých vyprávění (narativů).

Jedním ze způsobů, jak vložit do prostoru význam a vytvořit z něho místo, je pojmenování (Cresswell 2004: 9; Lovell 1997: 359; Tuan 1991: 688). Bezdomovci v tomto ohledu vytvářejí svou specifickou emickou toponymii veřejného prostoru.²⁸ Místo s kruhovou lavičkou se nazývá „Kruháč“ nebo „Kulaťák“. Místo za obchodním domem s charakteristickými kameny je pojmenováno „Kameny“. Části parkoviště za hranicí zóny zákazu konzumace alkoholu se říká „U (zlatého) hada“ (dle nedaleké sochy). Místo s půlkruhovou lavičkou se nazývá „U podkovy“ a několik metrů vzdálené roštím zarostlé místo je pojmenováno „V kleci“. Malému travnatému porostu s lavičkami nedaleko jednoho z obchodů se říká „Za krabem“. „U vody bez vody“ je označení místa s kruhovou lavičkou, v jehož sousedství se nachází umělý potůček, kterým v zimě neprotéká voda (proto u vody, ale bez vody). Některé menší skupiny bezdomovců si dále vymýšlejí vlastní názvy míst, které jsou odlišné od pojmenování jiných skupinek. Jednak se dané skupinky baví vymýšlením názvů, a jednak tím mohou zmást členy jiných nepřítelů spřátelených částí bezdomovecké skupiny. Bezdomovci samozřejmě používají i další emická označení míst, která však nejsou pro ně výlučná (např. „Námko“ pro náměstí, „Vlakáč“ pro vlakové nádraží atd.).

Místa ve veřejném prostoru jsou skrze vyprávění vytvářena několika způsoby – nejčastěji pomocí historek spjatých s konzumací alkoholu. Podobně jako „ne-bezdomovecká“ populace má příběhy z restauračních zařízení, skrze něž se stávají místem, bezdomovci mají „svá“ místa ve veřejném prostoru. Vezmeme-li v potaz praktiky „bezdomoveckých míst“ (viz dále), lze říci, že mají obdobný charakter jako hospody (srov. Vinopal 2005). Bezdomovecká místa zároveň pomáhají strukturovat

²⁸ Stejně tak bezdomovci dávají názvy i místům v soukromém prostoru. Název denního centra se zkracuje pomocí anglického D.C., tj. foneticky „dýsí“. Nelegálně obsazené budově, v níž velká část bezdomovců žije, se říká „Hilton“ či jednoduše „barák“ (Hejnal 2013). Pro tuto část letitých bezdomovců je Hilton víceméně domovem (k pojetí domova ve vztahu k bezdomovcům srov. Glasser – Bridgman 1999: 3; Hill – Stamey 1990: 319; Holpuch 2011: 98; Hradecký 2006: 12; Hradecký et al. 2007: 11; Lovell 1997: 358; Ravenhill 2008: 177; Spradley 1970: 77-78; Toušek 2009: 16; Vašát 2012a: 251-253, 2012b: 144).

vyprávění; plní roli styčných bodů příběhů či běžných interakcí. Následující triviální úryvek z jedné kratší interakce dokumentuje neporozumění člověka mimo bezdomoveckou skupinu, které je založeno na neznalosti jednoho ze specifických názvů míst.

Denisův otec: Kde je Denis?

Koláček: On není na náměstí?

Denisův otec: Není.

Koláček: A není náhodou na dýsíčku?

Denisův otec: Co to je?

Koláček: Denní centrum (2. 9. 2011).

Denisův otec samozřejmě znal obecný název náměstí, ale označení „dýsíčko“, které je srozumitelné pouze určité skupině obyvatel (tj. bezdomovcům a dalším chudým lidem), neznal. Emická toponymie jako součást bezdomoveckých vyprávění v zásadě odráží vlastní vnímaný (prostorový) řád města ze strany analyzovaných aktérů.

„Bezdomovecká místa“ jsem rozčlenil pomocí 11 kategorií, které jsou ve vztahu k bezdomoveckým praxím a emické typologizaci relevantní (Tabulka 1). Za prvé rozlišuji mezi frekventovanými a skrytými místy. Frekventovaná jsou charakteristická jednak velkým počtem lidí, které jimi projdou během dne (např. náměstí a nádraží), a jednak jsou v nich bezdomovci viditelní. Naopak skrytými místy přes den příliš mnoho lidí neprojde, což je způsobeno buď jejich periferním umístěním v rámci města, anebo fyzickými atributy (např. místo u transformátoru zarostlé roštím). Vyjma jednoho místa, které je situováno mimo „bez-alkoholové zóny“, je konzumace alkoholu zakázána, avšak v některých místech (městskou policií) víceméně tolerována. Další kategorie (dimenze kontrastu) se vztahují k periodicitě využívání,²⁹ k přítomnosti praxe somrování a městských kamer, k možnosti připojit si vlastní přístroj do elektrické sítě, k charakteru stínění (stromy, stříška atd.), toleranci k pospávání či nepřivázaným psům, přístupu ve večerních hodinách a ruchu způsobenému převážně dopravou (viz Tabulka 4). Detailněji popíši pět „bezdomoveckých míst“, která byla vybrána s ohledem na různost celého souboru.

29 Hodnota „často“ znamená více než jednou týdně, ale nikoli denně. „Občas“ odpovídá méně než jednou týdně.

Tabulka 4. Kategorizace hlavních „bezdomeckých míst“ ve veřejném prostoru.

Dimenze kontrastu	Emický název místa				
	U kašny (náměstí)	U vody bez vody	Za krabem	U (zlatého) hada	Park u Vorla
Typ místa	Frekventované	Frekventované	Skryté	Frekventované	Frekventované
Využití	Denně	Denně	Často	Občas	Často
„Somrování“	Často	Občas	Nikdy	Občas	Občas
Konzumace alkoholu	Nepovolená, netolerovaná	Nepovolená, tolerovaná	Nepovolená, tolerovaná	Povolená	Nepovolená, tolerovaná
Kamerový systém	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne
Přístup k elektrině	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne
Stínění	Slabé	Minimální	Velké	Žádné	Maximální
Spánek (povalování)	Netolerován	Tolerován	Tolerován	Netolerován	Tolerován
Volní psi	Netolerováni	Netolerováni	Netolerováni	Netolerováni	Tolerováni
Přístup v noci	Přístupné	Přístupné	Přístupné	Přístupné	Nepřístupné
Dopravní ruch	Nízký	Minimální	Minimální	Vysoký	Nízký

Pozn.: Elektrina byla na náměstí v nedávné době vypnuta. Funguje pouze během trhů (informace z 20.7.2013).

Místo U kašny (na náměstí) je frekventované a využívá se denně. Lze říci, že má charakter „kontrolního bodu“ – pokud bezdomovec hledá ostatní, na náměstí se velmi pravděpodobně podívá. „Somrování“ je časté, byť se omezuje na činnost výše zmíněných „specialistů“. Kolemjdoucí někdy žebrání/somrování bezdomovců předpokládají.

A Havlík jednou [seděl] u kašny, takhle, bylo mu blbě a takhle měl ruku [nataženou před sebou]. Šel ti chlapík a vrátil se nazpátky, vytáh šrajtofli a takhle mu do ruky dal kilo. Havlík čuměl. Chlapík zavřel auto a odjel. Ani mu nic neřek. Jenom že takhle seděl a takhle měl ruku, protože ho bolela, víš (Radek, 8. 8. 2012).

Relativně častou subsistenční praxí je rovněž lovení peněz z kašny za použití magnetu na provázku. Konzumace alkoholu je nepovolená a netolerovaná. S ohledem na přítomnost kamerového systému jsou proto bezdomovci často upozorňováni a posléze i vykazováni městskou policií: „Klucí, prosím vás, schovejte to víno aspoň do tašky.

Támhle je přece kamera. Starosta na vás kouká a my sem pak musíme furt jezdit“ (městský policista, 10. 9. 2012). Ke schovávání vína se občas v rámci minimalizace rizika přistupuje. Na náměstí jsou pod lavičkami elektrické zásuvky. Bezdomovci je používají na nabití mobilního telefonu anebo jiných elektrických přístrojů.

Slávek: Půjdem ke kašně na film nějakej. Ty vole, to nepochopili policajti. My tam sedíme na náměstí, tři plastáky, vodka, todlenc, koukáme na dývidýčko, reprobodny, šup, ty vole, nohy nahoru, nazdar, ty vole. No, ale vyhodili nás, no. Ale nepochopili to. Fakt ne. To se mi líbilo.

Max: A benga vás vyhodili, jo?

Slávek: My jsme byli napojený, jako na příjmu. No, ale teď si ho necham nabít a pošlu je do prdele (24. 5. 2013).

Místo je před sluncem chráněno čtyřmi stromy. Spánek na náměstí většinou není tolerován. Psi musí být uvázaní. Ruch způsobený dopravou je relativně nízký. Interpretace místa institucionálních aktérů je v rozporu s výše zmíněným vyprávěním bezdomovců, vyjadřující vlastní formy bezdomovci tolerovaného jednání. Z pohledu politiků a mediálních sdělení jsou tyto praktiky (konzumace alkoholu, „somrování“ atd.) považovány za „špatné čtení“ daného prostoru. To v zásadě platí i o dalším místě.

U vody bez vody je frekventované a několik desítek metrů od náměstí vzdálené místo. Využívá se denně. Praxe „somrování“ se vyskytuje pouze v případě, že jsou přítomni „specialisté“ anebo kolem prochází kamarádi. Místo je snímáno kamerami. Pití alkoholu sice není povolené, ale víceméně tolerované. Městští policisté – jedná-li se o tzv. „dobrou šichtu“ (aktérský termín) – nechávají bezdomovce U vody bez vody pobývat, konzumovat víno či dokonce pospávat. Místo je sice frekventované, ale jednak mnohem méně než náměstí, a jednak je od cesty, kudy prochází nejvíce lidí, vzdáleno přibližně 35 metrů. Důvodem oblíbenosti místa je rovněž přítomnost elektrické zásuvky a minimální rušnost. Nevýhodou je slabé stínění jediným stromem a relativně častý výskyt – zpravidla schovaných – fotografů místního deníku (podobně jako na náměstí),³⁰ kteří svými fotografiemi doplňují články o „pochybných existencích“ (lokální deník, 19. 11. 2010), „nepřizpůsobivých občanech“ (městský oběžník, září 2011) či „kriminálních živlech“ (lokální deník, 8. 3. 2012). Pokud je fotograf na viditelném místě, sociální interakce může probíhat následujícím způsobem.

Nikita: Ještě jednou mě budeš fotit [křičí na fotografa]! Vůbec! No, nechci fotku! Ty vole, jdi do prdele, ty vole, s tím foťákem, ty vole.

Bohouš: Už jsme zase v novinách...

Vokurčák: Za fotku na hlavu chceme dvacku [na fotografa]! ... Možná, že ho vycucáme, vole [k ostatním přisedícím]. Hele, Achilles... A jde na to... (20. 9. 2012).

30 Mnohé fotografie v lokálním deníku jsou evidentně foceny z podřepu, přičemž zároveň zachycují i části kapot, za nimiž byli fotografové schováni.

V tomto případě se z fotografa podařilo „vycucnout“ (tj. „vysomrovat“) 20 Kč díky přítomnosti „specialisty“ Achilla.

Skryté místo Za krabem je rovněž nedaleko náměstí a využíváno je poměrně často. Bezdomovci zde „nesomrují“, neboť prakticky není od koho. Konzumace alkoholu není povolena, ale tolerována. Jeden z mých klíčových informátorů tvrdil, že Za krabem mají „oficiálně povoleno pít“ (Slávek, 1. 7. 2011), přičemž ona „oficiálnost“ tkví v ústní dohodě s „dobrymi šichtami“ městské policie a je umocněna absencí kamer. Za krabem je tudíž „klidné“ místo, kde se může relativně svobodně konzumovat alkohol.

Albertino: Slávku, pamatuješ si minulej rok, jak ste mě doprovázeli na Hilton?

Slávek: Abych ti řek pravdu, tak ani ne.

Albertino: Jak jsem se rozešel se Zitou. Za krabem jsme chlastali a já jsem to nějak nevydržel, jsem odpadl, a nevěděl jsem, jak jsem se dostal na barák. To jste mi řekli až vy, že ste mě vedli přes lávku (21. 6. 2013).

Za kraba prakticky nepronikají sluneční paprsky díky čtyřem stínícím stromům. Spánek je přes den tolerován. Dopravní ruch je minimální. Přestože místo spadá do stejné „bez-alkoholové zóny“ jako U vody bez vody a vztahuje se na něj podobná interpretace politiků a médií, některé materiální atributy (zejména skrytost a absence kamer) napomohly k určité toleranci. V případě, že strážníci nereagují na udání „běžných občanů“, které končí vyhoštěním z daného (tj. nejen tohoto) místa, lze říci, že se mezi „dobrymi šichtami“ městské policie a některými bezdomovci ustavila neoficiální domluva o toleranci využívání místa.

Pojmenování místa U (zlatého) hada proběhlo v mojí přítomnosti (Slávek, 4. 10. 2012). Místo je frekventované především díky parkovišti, na jehož okraji je situováno. „Somrování“ je občasně. Přestože je U (zlatého) hada mimo zóny, kde je zakázáno pít alkohol, není příliš využíváno – absentuje zde stínění, obchod s alkoholem je poměrně vzdálený a psi musí být neustále přivázaní kvůli blízké rušné silnici, která vytváří relativně silný hluk. U (zlatého) hada by mělo být s ohledem na vyhlášku o zákazu pití alkoholu ideální místo. Využíváno je však pouze občasně kvůli zmíněným fyzickým atributům a umístění.

Park u Vorla je jediné frekventované místo, kde jsou tolerováni nepřivázaní psi, což je jeden z důvodů jeho častého využívání. Bezdomovci si zpravidla vybírají zadní část spíše menšího parku, čili nejsou tolik nápadní. „Somruje se“ (pokud vůbec) pouze od známých, kteří k bezdomovcům přijdou dobrovolně. Oproti ostatním místům park není přístupný po 8. hodině večerní. Sluneční paprsky na velkou část území nedopadají díky vzrostlým stromům a hluk způsobený dopravním ruchem je velmi nízký. Třebaže park není součástí prostorů, kde je možné mít nepřivázaného psa, „běžným občanům“ (a tudíž i městské policii) zpravidla nevadí. Jakkoli je tedy přítomnost psů bez vodítka z formálního hlediska „špatným čtením“ Parku u Vorla, bezdomovečtí nepřivázaní psi jsou tolerováni. Ve skupinkách bezdomovců má obvykle minimálně jeden člen psa. Proto je Park u Vorla natolik atraktivní pro velkou část celé bezdomovecké skupiny.

3.1 „Obtěžujou těma svejma zjevama“

Přítomnost bezdomovců ve veřejném prostoru je optikou politiků, městských policistů a médií považována zpravidla vždy za problematickou. Problematické jednání se táhne od narušování veřejného pořádku až ke kriminalizovatelným činům (v drtivé většině případů na úrovni přestupků). Často přitom nehraje roli, zda se bezdomovci svým počínáním dopouštějí prostorové transgrese, anebo daný veřejný prostor „znečišťují“ svou prostou přítomností. Lidé zkrátka „reagují už jenom na jejich přítomnost. Oni nemusejí ani nic dělat, a pokud je to místo, kde se prostě vyskytuje větší počet lidí, tak zcela určitě minimálně jednotlivci na to reagují prostě nepříznivě“ (městský policista, 22. 8. 2012). Veřejnosti „preventivně vadí, že tam jsou“ (starosta, 15. 8. 2012). Tato nelibost z přítomnosti bezdomovců se zpravidla pojí s jejich nevábným zevnějškem, zápachem, špínou a infekčním potenciálem – „obtěžujou těma svejma zjevama“ (politik, 28. 8. 2012).

Signálním výrazem transgrese prostoru je sousloví buzení (veřejného) pohoršení, pod nímž se mohou skrývat různé typy jednání. Může to být i například poměrně nevinná situace, kdy bezdomovec provádí očistu celého těla na veřejných záchodcích anebo má jen „divné poznámky“ (lokální deník, 22. 8. 2008). Dalšími prostorovými transgresemi jsou močení na veřejnosti, povalování se a pospávání na lavičkách či na zemi, přítomnost nepřivázaných psů, popíjení alkoholu a obtěžování formou „somrování“ či žebrání. V mediálním diskurzu se dokonce mnohdy používá popisného označení obléhání (něčeho bezdomovci).

Zde je patrné, jakou roli hraje při definici bezdomovců jakožto „deviantů“ prostor. Močení, pospávání, pití alkoholu i žádost o peníze jsou více či méně běžnými akty, odehrají-li se ve „správném“ místě anebo jsou-li realizovány aktéry, kteří v danou chvíli mohou oprávněně překračovat hranice. Močit a kálet je vhodné na záchodě (doma, v restauraci, na návštěvě atd.), nikoli ve veřejném prostoru. Spát by se mělo v posteli (doma, v hotelu, na ubytovně, v azylovém domě atd.), nikoli na lavičce v parku. Venčit psa bez vodítka může majitel pouze na vyhrazeném území, nikoli na nádraží. Konzumovat alkohol lze doma, v restauraci, v baru atd., nikoli na náměstí. Žádat o peníze je možné nejlépe známého či příbuzného ideálně v uzavřeném prostoru, nikoli náhodného chodce v obchodní zóně. Důležité je umístění jednání, nikoli jeho kvalita. Těmto tvrzením odpovídá i následující výrok městského policisty.

Myslím si, že on [tj. bezdomovec] kdyby si vzal alkohol, tady někde šel na místo, který nebude prostě veřejnosti přístupný, a tam se zlí, tak to v podstatě nikoho nezajímá. ... Pokud tam není nic proti dalším osobám, tak to nikdo nepostihuje a v podstatě by po nich ani ty represivní orgány, si myslím, nešly. Ale samozřejmě, když totéž udělá na náměstí, tak je to úplně jinak. (městský policista, 22. 8. 2012)

Je-li určité jednání situováno do „nesprávného“ místa, političtí aktéři a městští policisté se ho snaží eliminovat. Mohou tak činit několika možnými způsoby.

3.2 „Bezdomovci kazí image města“

Odpověď politiků a městských policistů, popř. zástupců komerčního sektoru na problematické jednání ze strany bezdomovců může být preventivní, anebo „reakční“. Preventivní opatření zahrnují různé formy estetizace prostoru, mapování výskytu (nejčastěji s využitím kamerových systémů), prosazování legislativních opatření či některá ad hoc ustanovení.

Tabulka 5. Opatření vybraných aktérů a komerčního sektoru ve vztahu k bezdomovcům

Typ	Opatření	Aktéři	Příklad
Estetizace prostoru	Preventivní	Politici	Zkrášlování města
Monitoring	Preventivní	Represivní složky	Kamerový systém
Legislativa	Preventivní	Politici	Omezující vyhlášky
Opatření obchodů	Preventivní	Komerční sektor	Zamřizování odpadních míst
Nepřímá opatření	Preventivní	Politici, komerční sektor	Zamezení prodeje levného alkoholu
Přímá eliminace	Reakční	Represivní složky, komerční sektor	Vyhánění z míst
Likvidace příbytků	Reakční	Represivní složky, komerční sektor	Boření stanů

Starosta se v roce 2011 nechal slyšet, že „nejlepší variantou, jakým způsobem bojovat s bezdomovci, je neustálé zkrášlování našeho města“ (městský oběžník). Tato estetizace prostoru je úzce spjata s ekonomickou funkcí veřejného prostoru. Bezdomovci podle politiků (částečně i policistů či zaměstnanců sociálních služeb) negativně narušují představu krásného a atraktivního města. Návštěvníci jsou pak údajně méně ochotni využívat služeb, které město nabízí.

Hodně lidí sem [do města] choděj, když jdou na [hrad], na [zámek], tak tady jsou ubytovaný – a samozřejmě když se vám tady povalujou lidi prostě neupravený, špinavý, tak i těm cizincům se tady přestane líbit. A samozřejmě to má pak negativní vliv i na to, že tady utratěj míň peněz a neradi sem jezděj a raději budou ubytovaný někde jinde. Jako kazí to tu image toho města. (politik, 16. 8. 2012)

Estetizace prostoru zahrnuje jak aplikaci specifických architektonických prvků, tak i obecnou kultivaci veřejných prostorů. Příkladem prvního typu může být oprava místní kašny (situované mimo hlavní náměstí), u které se bezdomovci shromažďovali. Její nynější podoba tuto sociální funkci eliminovala. Kašna totiž „naštěstí neposkytuje příliš místa k sezení“ (lokální deník, 22. 7. 2009). Bezdomovce tento architektonický prvek skutečně odradil. Zároveň však utlumil jakoukoli sociální interakci v daném místě. Z kašny se stal mrtvý bod veřejného prostoru. Obecná kultivace veřejného prostoru pak stojí na zvláštní představě, že (oškliví) bezdomovci mají rádi ošklivá místa: „Bylo by fakt dobrý jako hodně prostřihávat keře, hodně to pročišťovat, hodně všechno nasvětlovat, aby to bylo takový jako hezký – aby to bylo hezký a pro ně [tj. bezdomovce] nehezký.“ (zaměstnanec sociálních služeb, 4. 9. 2012)

Monitoring bezdomovců jakožto součást sociálního panopticismu (Wacquant 2001: 407; 2009: 65–68, 107–108) zahrnuje jak využití kamerového systému, tak přímé a časté kontroly na ulici ze strany městské policie. Kamery jsou rozmístěny po celé ploše centra města, nalezneme je na vlakovém nádraží a v dalších veřejných

prostorech. Bezdomovci jsou terčem kamer (z povahy svých každodenních praxí) prakticky neustále. To zvyšuje šanci na příjezd městské policie a pravidelné (téměř rituální) kontroly.

Policejní kontroly jsou součástí mapovacích snah. Městská policie monitoruje oblíbená bezdomovecká místa ve veřejném prostoru a lokalizuje jejich příbytky. Jeden z mých klíčových informátorů tento přímý rutinní monitoring nazývá „kontrolou docházky“ (Max, 26. 7. 2012). V lokálním diskurzu se tito bezdomovci označují souslovím „klienti represe“.

Městská policie je zná jménem. Ví přesně, kterou žloutenku [mají] a zda disponují i svrabem. A znají jejich aktuální stav, aktuální příbytek, jestli jsou to zrovna na Hobexu, [místní ulice], bývalé domečky Českých drah nebo [místní nefunkční továrna] nebo nějaký kanál nebo takové ty nomádské úkryty v lesích kolem. Monitoruju to strašně moc. (starosta, 15. 8. 2012)

Legislativní opatření na lokální úrovni, jejichž aplikace a vymáhání se dotýká bezdomovců nejvíce, zahrnují tři obecně závazné vyhlášky: zabezpečení veřejného pořádku, pohyb psů a zákaz konzumace alkoholu ve veřejném prostoru. Veřejný pořádek je stav, který „umožňuje klidné a pokojné soužití občanů a návštěvníků města a realizaci jejich práv, zejména nedotknutelnosti osoby a jejího soukromí, nerušeného a pokojného užívání jejího obydlí, ochrany majetku, zdraví a práva na příznivé životní prostředí“ (Vyhláška o veřejném pořádku, 2011). Přestože by vyhláška mohla být interpretována pro bezdomovce příznivě (např. nedotknutelnost osoby, soukromí, právo na příznivé životní prostředí), je jí využíváno k posílení formální kontroly těchto jedinců, jejichž přítomnost ve veřejném prostoru je, zdá se, „v rozporu s dobrými mravy, ochranou bezpečnosti, zdraví a majetku“ (Vyhláška o veřejném pořádku, 2011).

Rozšířením zmíněné vyhlášky je i obecně závazná vyhláška zakazující konzumaci alkoholu ve vymezených částech veřejného prostoru (náměstí a přilehlé ulice, okolí denního centra či obchodních zón, parky atd.). Městští policisté díky ní mohou bezdomovce popíjející alkohol vykázat z daného místa a udělit tisícikorunovou pokutu. Vyhláška má v tomto smyslu jasný purifikační potenciál – „nezajistí, že opilci [myšleno bezdomovci] zcela vymizí nebo přestanou pít, jen zamezí, aby se opíjeli na frekventovaných místech“ (městský policista, lokální deník, 10. 9. 2008). Minulý starosta vyhlášku hodnotil následovně: „Teď bude možné zasáhnout proti jedincům, kteří se ve veřejném prostoru nechovají tak, jak by měli, vlastně preventivně.“ (lokální deník, 10. 9. 2008) Vyhláška tedy do jisté míry čistí ulice od bezdomovců, aniž by se čehokoli závažného dopustili. Krom toho připouští výjimky v podobě restauračních zahrádek (zejména na náměstí), kde je pití alkoholu povoleno. V tomto místě se jedinec nedopouští transgrese. Paradoxně tak může být identická praxe (pití alkoholu) klasifikována různě z hlediska místa, kde se odehrává. Zákazník popíjející na restaurační zahrádce legálně konzumuje, kdežto o několik metrů dál sedící bezdomovec porušuje vyhlášku.

Vyhláška vztahující se k omezení pohybu psů ve veřejném prostoru zakazuje mít psa „na volno“ prakticky po celé ploše zkoumané lokality. Přestože má nařízení platit pro

všechny občany města, po „ne-bezdomovecké“ populaci se její dodržování prakticky nevyžaduje. Ve vztahu k bezdomovcům naopak funguje jako účinná páka pro jejich vyhánění z určitých míst městskou policií.³¹ Pokud se navíc stane, že se některý z bezdomoveckých psů zaběhne, městská policie ho může umístit do svých klecí a bez oznámení majiteli a převést psa do několik desítek kilometrů vzdáleného útulku. Starosta tuto praxi popisuje jako legitimní formu trestání.

[Bezdomovci] vnímají, že toho kámoše [tj. psa] bysme jim mohli komplikovaně převézt, a že by byli neradi. Takže to je snad jediný, co na ně platí, protože problém je, že člověku, kterej nemá smysl života, cíl, rodinu, nemáte mu, co vzít, nemáte ho, jak potrestat. (starosta, 15. 8. 2012)

Mezi nepřímá opatření patří například (prozatím potenciální) dohoda radnice s obchodními řetězci o vyřazení nejlevnějšího alkoholu (zejména krabicového vína) z nabízeného sortimentu v historickém centru. Obchodníci však proti tomuto kroku argumentují svobodou podnikání. Vedle toho vyvinuli vlastní opatření odrazující bezdomovce. Poměrně běžné je polévání vyhozených a prošlých potravin dezinfekčními prostředky či ředidly,³² uzamčení kontejnerů, zamřížování prostoru s kontejnery anebo obehnutí problematických míst ostnatým drátem. Menší obchody jsou vůči bezdomovcům zpravidla vstřícnější a nechávají jim prošlé potraviny. Tuto praxi nazývá starosta „krmení holubů“ (15. 8. 2012) a považuje ji za jednu z příčin přítomnosti bezdomovců ve veřejném prostoru. Nicméně stále častěji se i menší obchody uchylují k „bezpečnostním“ opatřením velkých nákupních center. Jeden z mých klíčových informátorů tento proces změny popisoval následovně:

No a tenkrát vylezla nějaká ženská [prodavačka], šla něco vyhodit a lekla se nás. A zalezla dovnitř. Vylezli nějaký kluci a jako že si tam můžeme vzít, co chceme, ale ať tam jako nestrašíme ženský. Já říkám, my je ale nestrašíme, pani se nás prostě lekla. A od té doby tu popelnici zavíraj. (Vokurčák, 26. 7. 2012)

Ve všech zmíněných případech se politici a městští policisté (tím méně komerční sektor) nesnaží řešit bezdomovectví jako takové, ale přítomnost bezdomovců ve veřejném prostoru. Tu je třeba v následné fázi řešit nejen preventivně, ale i reakčně.

3.3 „Je to prostě jiný, tak to radši nevidět“

„Reakční řešení“ zahrnuje přímou eliminaci formou vyhánění bezdomovců městskou policií či soukromými bezpečnostními agenturami a likvidaci bezdomoveckých příbytků. Vyhánění bezdomovců z veřejných míst zajišťuje městská policie anebo

³¹ Strach z bezdomoveckých psů živí především mediální diskurz. Příkladem může být událost, která se odehrála v roce 2008. Rozhlasová stanice 2. května informovala, že bezdomovecký pes napadl malou holčičku. Ještě ten den vychází na idnes zpráva, že se nejednalo o bezdomoveckého psa. Toto sdělení převzalo i druhý den Právo. Tatáž rozhlasová stanice však ještě 4. května opět popisovala volně pobíhajícího psa bez náhubku, který patřil bezdomovci.

³² M. Davis (2006: 233) popisuje případ z Phoenixu, kde jistý obchod vkládal do odpadu kyanid.

soukromé bezpečnostní agentury (tzv. černí šerifové). Soukromé agentury dohlížejí zejména na prostor vlakového nádraží. Jejich zaměstnanci pravidelně obtěžují a vyvádějí bezdomovce z haly. Občas používají i neotřelých metod. „Černí šerifové“ se domluvili se zaměstnankyněmi trafiky, které byly (naoko) ochotny dosvědčit, že jistý bezdomovec před nimi masturboval. Ten pak dostal na výběr: buď už se na nádraží neukáže, anebo půjde do vězení (David, 28. 8. 2012). Na vlakovém nádraží se již raději nezdržuje.

Hlavním „vyhazovačem“ ve zkoumané lokalitě je ovšem městská policie. Důležitou funkcí městské policie je podle starosty skutečnost, že „budou prudit“ (15. 8. 2012) bezdomovce a „opakovaně [je] vyhošťovat tak, aby ta městská zóna ... byla těchto lidí trošku zbavena a opravdu mohla sloužit občanům, kteří tam chtějí normálně sedět na lavičkách“ (25. 6. 2012). Jiný politik se domnívá, že pokud bezdomovec pije ve veřejném prostoru a dělá nepořádek, strážníci by ho měli „vyvítzť jakoby za brány města nebo z toho centra“ (politik, 16. 8. 2012). K tomu naštěstí dochází jen velmi zřídka.

Vykazování z míst je sice oproti vyvážení za hranice města nepoměrně častější, avšak mnohem klidnější postup. Strážníci zpravidla přijedou k danému místu, vyjmenují některé legislativní normy, které bezdomovci porušují (ostatně stejně jako další uživatelé města), a požádají osazenstvo, aby z místa odešlo jinam. Bezdomovci se většinou poslušně přemístí. Stejná sekvence pak může proběhnout i na jiném místě. „My je jakoby postrčíme někam, kde to je míň vidět, ale to je v podstatě všechno,“ zdůrazňoval městský policista (22. 8. 2012). Jedním z cílů je rovněž „rozptýlit [je] od sebe, aby jako netvořili ty velký tlupy ... protože pak je to asi i blbý, když oni jsou takhle pohromadě“ (zaměstnanec sociálních služeb, 4. 9. 2012).

Další nikterak běžnou, ale o to nepříjemnější represivní praxí je likvidace bezdomoveckých přibytků, na které většinou participují i zaměstnanci technických služeb. Městský strážník je popsán následujícím způsobem.

V průběhu týdne jich likvidujeme hned několik. Kupříkladu v [místní] ulici měli bezdomovci pár stanů, matrací a nějaké další věci. Vyzvali jsme je, ať do dalšího dne místo uklidí. Všechno ostatní, co tam po nich zbylo, se vyvezlo v popelnících. (Městský oběžník, 2011)

Bezdomovci se do těchto míst periodicky vrací. Likvidace jejich přístřešků či vyhánění z místa přespávání ve veřejném prostoru (např. pod schody nějakého obchodu) má proto jen dočasný účinek.

Ten systém tý segregace tady funguje. Je to prostě jiný, tak to radši nevidět... A zbytek [možností] je prostě nějakým způsobem dražší, náročnější a dlouhodobější. To není tak dobře vidět. (pracovník neziskové organizace, 3. 8. 2012)

4 Hodnoty a hodnota „klientů represe“

Jak již bylo nastíněno, oblast hodnot, resp. změna hodnotového rámce vynucená podmínkami ulice bývá považována za vysvětlení (či jeho součást nebo předpoklad) řady jevů spjatých s bezdomovectvím. Krom již citovaných autorů představil jednu z radikálnějších podob takové konceptuální propozice Petr Holpuch (2011; ke kritické reflexi srov. též Kusá 2011; Matoušek 2011; Růžička 2011). Bezdomovectví chápe jako „*fenomén, který generuje vlastní hodnoty a normy, vlastní morální řád*“ (Holpuch 2011: 103), přičemž nové normy „*nejsou slučitelné*“ (Holpuch 2011: 38) se souborem „*našich společenských hodnot*“ (Holpuch 2011: 78). Oproti tomu budu v této části hájit tezi, že život na ulici je charakteristický (mimo jiné) velmi specifickými, v tomto smyslu „*vlastními*“, situacemi a kontexty, v jejichž rámci aktéři většinou jednají ve *vztahu k* hodnotám (tj. *nikoli nutně v souladu s nimi, ani se nemusí jednat o příčinu jednání* nebo jeho motivaci.), které jsou v sociokulturním prostředí ČR považovány za běžné, přičemž zdání protikladnosti hodnot a norem je především důsledkem odlišností situací a kontextů, resp. toho, jakým způsobem jsou pojmány nejen aktéry „z ulice“, ale zároveň i relevantními aktéry „na ulici“ či pozorovateli ulice obecně, jejichž interpretace či definice situací bývají s předpokladem podobnosti či slučitelnosti hodnot v apriorním rozporu. O jaké konkrétní hodnoty, které by mohly být navzájem protikladné či neslučitelné, se jedná? Čí jsou (které) hodnoty?³³ Sleduji přitom obdobné cíle jako v předchozích kapitolách, tj. interpretovat fenomén porušování morálního kodexu (Snow & Anderson 1993) či řádu (Holpuch 2011), odklon od principů „*sme na jedné lodi*“ (Vašát 2013c), resp. nesoulad mezi jednáním a pravidly s důrazem na koherenci a (analytickou) užitečnost předpokladu sady hodnot a norem opozičních ve vztahu k souboru „*většinovému*“.

Dle Davida Graebera mohou hodnoty coby pojem odkazovat ke třem vědním oblastem: „*koncepte žádoucího*“ (sociologie), výsledku kalkulace maximalizujícího jednotlivce (ekonomie) nebo k významu slova (lingvistika). Vzhledem k programovému charakteru antropologické „*teorie hodnotové orientace*“ manželů Kluckhohnových jejich definice hodnot je v zásadě referenční. (Gallagher 2001)

Koncept, explicitní nebo implicitní, distinktivní pro jednotlivce nebo charakteristický pro skupinu, žádoucího, který ovlivňuje výběr z dostupných způsobů, prostředků a cílů jednání akce. (Kluckhohn 1951: 395)³⁴

Graeber v tomto ohledu shrnuje, že „*hodnoty jsou představy, ne-li přímo o smyslu života, pak alespoň o tom, co by se od něho dalo oprávněně požadovat*“ (Graeber 2001: 3). Fredrik Barth je vymezil jako „*rozpoznání preferovaných vlastností vztahů mezi prostředky a cíly v určitém sociálním kontextu. Hodnoty zahrnují odstupňování věcí a jednání z hlediska jejich relativní žádoucnosti. Důraz je pozitivní*“ (Barth 1981:

³³ Neslučitelnosti či protikladnosti bezdomoveckých norem jednání předpokládá existenci jiného morálního řádu, s nímž lze takové normy porovnat.

48). Při porušování hodnot by měla daná osoba pociťovat stud, vinu, hanbu apod. Jednání je „vždy kompromisem mezi motivy, prostředky, situacemi a hodnotami“ (Kluckhohn 1951: 407)

Výstupy soudobých, zpravidla sociologických a kvantitativně orientovaných, výzkumů hodnot (zejména coby součástí mapování veřejného mínění) „*mohou mít podobu pouze základních tendencí a aspektů struktury hodnot*“ (Prudký 2005: 3), která konceptuálně sestává z hodnotové orientace, preference, rámce a norem. Naznačují, že „*poměrně stabilní*“ (Šmídová et al. 2005: 22) „*hodnotové orientace v české společnosti nejsou v celkovém pohledu příliš výrazně diferencovány a ostře vymezeny*“, resp. jedná se o „*hodnotový systém vesměs hluboce internalizovaný*“ (Červenka 2005). Většinou „*převládá orientace na osobní rovinu života a především na rodinu*“ (Červenka 2005: 3). Na čelních pozicích se objevuje mít dobré, spokojené rodinné zázemí, důraz na pracovitost a pocit odpovědnosti, schopnost navazovat kontakty a přátelství, nesobeckost, schopnost vyznat se, tolerance a respekt k odlišnostem, zásadovost atd.

Ve veřejnosti panuje shoda na vhodnosti vlastností, jako je pracovitost, odpovědnost a snaha uplatnit své schopnosti jak pro úspěch v osobní životě, tak z hlediska prospěšnosti pro celou společnost. Za nejméně vhodné vlastnosti z tohoto hlediska jsou považovány charakteristiky individuálního výkonu, jako soutěživost, snaha vyniknout či prosazování vlastních názorů. Zdá se tedy, že přetrvává představa společenské prospěšnosti ve smyslu odpovědné pracovitosti. (Tuček 2006: 185)

Pokud vezmeme vážně tvrzení o neslučitelných hodnotách – kdy jsou „*změny v nahlížení na sebe sama (...) charakterizovány pozvolným nahrazováním starých norem a hodnot, které pro život stigmatizovaného přestaly být smysluplné, takovými normami a hodnotami, které jsou schopny jeho nový život smyslem naplňovat i nadále*“ (Holpuch 2011: 25) –, hypotetický bezdomovecký soubor hodnot by mohl zahrnovat (mimo jiných) *důraz na lenost, nespolupráce, nezodpovědnost, bezzásadovost, bezohlednost* atd. (coby v emic perspektivě žádoucí). Taková interpretace je sice na hony vzdálena empiricky zachycenému materiálu z prostředí berounských ulic, ale víceméně odpovídá představám institucionálních a/nebo dominantních aktérů o hodnotách aktérů z ulice. Právě tyto (kulturní) představy, které byly různou měrou a v různých podobách součástí lokální mediální prezentace bezdomovectví, politického diskurzu a zároveň i emic perspektivy studovaných aktérů, mohou být považovány za jeden z podstatných faktorů ovlivňující prostřednictvím různých kontextualizací každodennost aktérů z ulice.

Řada z těchto (v emic i etic perspektivě) „kontra-hodnot“ je součástí toho, jak bezdomovce (resp. část z nich) a jejich hodnoty a morálku pojmají institucionální/dominantní aktéři spolu s médii³⁵ (srov. Hejnal 2013d). Kategorizace bezdomovců ze strany lokálních politických aktérů je spojena s pojmem klient: bezdomovec je klientem složky preventivní, sociální či represivní (Starosta, 15. 8.

35 Aktéři se situačně distancující od „běžných“ bezdomovců (srov. Snow & Anderson 1987).

2012). Samotný termín klient vychází z historie oboru sociální práce, kdy se upouští od medicínského označení pacient ve prospěch pojmů klient, uživatel služby či nejnověji spotřebitel a zákazník (Navrátil 2006: 455). Klient je v tomto ohledu spjat s tzv. profesním diskurzem (ibid.: 456, kurzíva původní):

V tomto diskurzu je sociální pomoc chápána jako služba pro klienta. V profesním diskurzu je osoba klienta konstruována jako někdo, kdo potřebuje asistenci či intervenci. Je vnímána jako relativně pasivní. I když v rámci profesního diskurzu existují rozdíly v pohledu na klienta, v zásadě převládá představa jeho závislosti, nedostatku znalostí či dovedností.

Tento popis víceméně souzní s představami sociálního a preventivního odboru, neziskových organizací i politických aktérů. „Klienti prevence“ jsou zpravidla osoby, které sice ještě nejsou na ulici, ale mají na ní našlápnuto. Je jim nabízeno finanční poradenství, právní poradenství, preventivní programy proti drogám atd. „Klienti sociálních služeb“ obvykle již jsou na ulici a využívají nějakou formu podpory buď ze strany státu či neziskových organizací. Dle politiků jsou to bezdomovci „vyhnaní v důsledku prokazatelných souvislostí na ulici“ (Zastupitel, 24. 10. 2012, emailová korespondence). Víceméně nejsou na ulici viditelní, bezdomovectví pro ně není životním stylem (tj. *dobrovolným svobodným rozhodnutím*) a možnost návratu do „běžné“ společnosti je prý vysoká. Třebaže i tento status „klienta může být spojen se stigmatem“ (Navrátil 1998: 47) náboj označení pro zbylé klienty je mnohem zjevnější. Aktéři, kteří z pohledu příslušných lidí nespádají do prvních dvou skupin, jsou nazýváni „klienti represe“ (Starosta, 15. 8. 2012):

A ta třetí skupina, ty my tady vnímáme nejvíce. To jsou klienti represe. Těch je 30-50. Městská policie je zná jménem. Ví přesně, kterou žloutenku [mají] a zda disponují i surabem. A znají jejich aktuální stav, aktuální příbytek. Monitoruju to strašně moc. Zabýváme se tím dennodenně.

Klientský diskurs tak v rétorice politických aktérů prorůstá i do třetí složky, která se na předpokládaném řešení bezdomovectví podílí. Tento „klient“ si (oproti předchozím) za svou situaci může sám anebo je pro něho životním stylem, výrazem přesvědčení a svobodného rozhodnutí. „A samozřejmě to je potřeba řešit. S těmihle lidmi já úplně takový slitování nemám. To jsou ty lidi, který potřebuju řešit represivně a samozřejmě snažit se je dostat z města [...] To jsou takový ty kočovníci a takový ty lidi, který už nejsou schopni zapadnout do toho pracovního stylu nebo do toho běžného života, [...] jsou prostě nenapravitelný a nechtěj s náma spolupracovat“ (Zastupitel, 16. 8. 2012). Aktér, který si z nejrůznějších důvodů nevybral produkty prevence ani sociálních služeb, se téměř automaticky stává „klientem represe“. Má se za to, že oproti klientům prevence a sociálních služeb si nezasluhují pomoc, jsou neustále viditelní „na ulici“, bezdomovectví si vybrali jako způsob života a možnost jejich reintegrace je téměř nulová (Tabulka 6).

Takový aktér se stává „klientem“ služeb městské policie. Její zástupci si prý váží člověka, který se chce reintegrovat (tj. klienta sociálních služeb), ale „bohužel jako s těma my nepřijdem do styku, protože ty se snaží nic protizákonného nepáchat, neobtěžovat ty lidi. Ty jsou takový, až bych řekl, neviditelný“ (Městský policista, 22. 8.

2012). K ostatním bezdomovcům má městská policie veskrze negativní vztah, namířený konkrétně „proti lidem, který jsou v sociální tísní a de facto toho zneužívají, že jim nemá, kdo co udělat a vlastně škodí dalším lidem“ (Městský policista, 22. 8. 2012).

Zaměstnanci odboru prevence a sociálního odboru klasifikují bezdomovce dle v zásadě stejného klíče, byť kategorie klientů prevence a sociálních služeb téměř splývají. Zároveň je výskyt klientů represe ztotožňován se zhoršující se situací po sametové revoluci.

Když jsem nastupovala v 90. po revoluci, tak takový ty klasický bejvalý klienti, ty se chovali slušně. Ty věděli, že musej pracovat nebo že by byla hned příživa [...] Tak chodili aspoň na ten pracák. A dodržovali ty věci a chovali se i k nám relativně slušně, pokud nebyl, jo, nějaký vožralej. (Sociální odbor, 31. 10. 2011)

Dřív ty bezdomovci byli vyloženi takový ty postavičky, ty klasický alkoholi, co si nesli peřinu, polštář a takhlens. (Odbor prevence, 4. 9. 2012)

Kategorie klientů represe je z jejich pozic konstruována velmi podobně jako u předchozích aktérů. Akcentují se formy porušování veřejného pořádku, krádeže, lenost a skutečnost, že nechťejí se sociálními a preventivními složkami spolupracovat:

Ti, co nechťejí [spolupracovat], tak tam fakt asi [pomůže] jenom represe, tam žádná jiná pomoc není, no. Protože pokud fakt nechťejí spolupracovat, nechťejí si zařídit ani to nejnnutnější, nějakým způsobem aspoň dodržovat řád a pravidla, tak potom fakt asi na ně neplatí vůbec nic. (Odbor prevence, 4. 9. 2012)

Klienti represe jsou rovněž označováni populárním termínem „nepřízpůsobiví“: „Ty možnosti [pomoci] tam fakt jsou. Ale nechťej. Oni nechťej. Nechťej se přízpůsobit, ale tak protože se nechťej přízpůsobit, tak proto jsou tam, kde jsou, že jo“ (Sociální odbor, 31. 10. 2011, podobně i starosta, 15. 8. 2012). „Nepřízpůsobivost“ je významově velmi blízká statickému pojetí sociální exkluze (Keller 2011: 168–171), které „odkazuje ke stavu, do něhož se lidé dostali vlastním přičiněním (tj. nedostatečnou adaptabilitou) [...] (S)polečnost funguje bezvadně, pouze je třeba začlenit hrstku jedinců, kteří se nebyli schopni „přízpůsobit““ (Hejnal 2012b: 51). Spolu s již poznamenanými lze „nepřízpůsobivost“ a její konotace (srov. Hejnal 2012b; Mareš & Sirovátka 2008) považovat za další představovanou, předpokládanou „kontrahodnotu“, jejíž platnost coby součásti hodnotového zaměření aktérů z ulice stvrzuje (opět běžně přijímaný) předpoklad zmíněného svobodného rozhodnutí „žít na ulici“.

4.1 „Bav se slušně! Dělat a pracovat se neříká“

Má se za to, že bezdomovci jsou „skutečně, když jim nebudu chtít křivdit, (...) v 90 % naprostý lemplové, nemakačenkové“ (Strážník, 2012-08-22) neschopní „zapadnout do toho pracovního stylu“ (TOP09, 16. 8. 2012) a „opravdu je vidět, že se jim moc pracovat nechce (...), nechťej dělat“ (Sociálka, 31. 10. 2011), resp. „normálně makat“ (Tomáš, 22. 6. 2011). Jinými slovy se jedná o „lidi, který dělat nebudou. Ty jsou na dně společnosti a těm nevadí, že kradou. Ty to maj úplně jinak hozený“ (Městský úřad, 2012-08-08).

Jednají „normálně jako všichni bezdomovci jinde: nepracující, povalující se, popíjející – a to je asi tak všechno“ (Frausová, 28. 8. 2012).

Tabulka 6 znázorňuje prvních sedm (občany ČR) nejlépe hodnocených³⁶ vlastností a jejich ne/výskyt coby i/relevantních atributů vybraných emic kategorií. Jsou-li uvedené vlastnosti relevantními vodítky či indikátory „českých hodnot“, „ne-represivní“ klienti“ (sociálních služeb a prevence) víceméně sdílí (v perspektivě dominantních a/nebo institucionálních aktérů) české hodnoty, kdežto „klienti represe“ odpovídají bezdomovcům s neslučitelnými (kontra)hodnotami. Hranice mezi nimi je zároveň předělem mezi těmi, kteří jsou chápáni (ještě) jako „My“, a „těmi druhými“, resp. „ne-My“.

Kde se vzala a čím je živena tato představa? Nemusí (byť může) mít souvislost se záměrným jednáním v rámci politického zápolení (srov. Lupták & Růžička 2013), ale může být jednoduše výsledkem určitého předporozumění institucionálních a dominantních aktérů a tím, jakou část bezdomovecké každodennosti vnímají (hodnotí) a jak je jim (a kým) předkládána. Předpoklad ne-bezdomoveckých aktérů o lenosti či zahálce aktérů z ulice může potvrzovat řada situací (srov. Vašát 2012: 278) – např. ostřejší výměna názorů odehrávající se na náměstí kolem úterního poledne zakončená příjezdem městské policie a článkem v místním deníku o zásahu strážníků proti opilcům (strážníci jezdí takřka *výhradně na udání*). Vzhledem k místě (Hejnal 2013e) a času (Vašát 2014) se situace může jevit jako doklad lenosti a zahálky. Nejvypjatější momenty, které jsem v terénu zažil, přitom souvisely mimo jiné s káráním určitého aktér za neaktivitu při získávání zdrojů, tj. vyčítání *lenosti* a obrana (a v řadě situacích až vynucování si) *pracovitosti*.

V předchozím sledu citací se nachází i tvrzení jednoho z bezdomovců (Tomáše), který se velmi důrazně ohrazoval vůči každodennosti některých obyvatel Hobexu: „*Vem si, že takovýhle lidi choděj po kontejnerech, žerou z kontejneru, tahaj noviny, vole, a kdyby šel normálně makat, tak to ne!*“ (Cosanostra, 22. 6. 2011) Nehledě na možné příčiny vymezení se vůči určitým kategoriím aktérů z ulice (viz dále) Tomáš během rozhovoru naznačil povahu zmíněné „normality makání“.

Mi sebrali řidičák, musím dělat na černo. Jako že dělám pro toho frajera, jak jsem u něj dělal na bagru, tak jako občas jdu taky jako na bagr, ale moc ne, no. Protože když mě chytnou, tak jdu na tři roky sedět, vole. Takže na to seru radši. (Tomáš, 22. 6. 2011)

Je-li hodnotová kategorie *pracovitosti* odvislá od ne/činnosti v rámci legálního pracovního úvazku, resp. přesněji stavu mít či nemít takový zdroj obživy, není pravděpodobné, že by mohlo u více než poloviny mých (zejména mladších) informátorů, kteří mají z nejrůznějších důvodů velmi sporé, příp. žádné zkušenosti s tímto způsobem obživy, dojít k „povzvolnému nahrazování starých norem a hodnot“.

36 Otázka se vztahovala k hodnotovým orientacím: „prostřednictvím baterie vybraných vlastností zjišťovala, které z nich by si měly podle respondentů osvojit současné děti, aby se uplatnily v životě a byly přínosem pro společnost“ (Červenka 2005: 4)

Zahrnuje „normální“ zaměstnanecká situace i tzv. práci na černo? Nasvědčuje tomu např. Tomášovo přesvědčení (a rozhořčení), že bezdomovci „*Můžou jít makat! [Ale] nejdou. Oni na to kašlou*“, nebo explicitě vyjádřený předpoklad zaměstnankyně sociálního odboru, že „*když opravdu někdo chce, tak si nějakou tu práci najde, ale třeba na černo*“ (Sociální odbor,). Z výzkumů hodnot sice vyplývá, že práce či pracovitost (Frič et al. 2005: 63; Tuček 2006: 195n) jsou dlouhodobě spolu s oblastí rodinného života základními kameny hodnotového žebříčku, ovšem není příliš jasné (a v principu to samé platí o rodině a zbylých položkách³⁷), *jaké práce, jaké typy aktivit, v jakých kontextech, situacích* atd. Dokonce i výzkumy CVVM po změně metodiky obsahují tezi „*mít jakoukoli práci, jen abyste byl zaměstnán a nebral podporu*“ (Červenka 2008; Tuček 2011, 2014), s níž respondent vyjadřuje míru (ne)souhlasu.

Předchozí citace tedy nasvědčují, že se v emic perspektivách – jak dominantních, institucionálních, tak i bezdomoveckých aktérů – nemusí jednat (jenom) o legální úvazky. Aktéři z ulice většinou legální formy zaměstnání z různých důvodů neměli, nemají, nemohou mít nebo nevyhledávají. Mívají, byť spíše krátkodobě zajištěné *práce* na černo, věnují se sběru železa, papíru atd., tj. činností, jejichž náplň je *zaměstnává* větší část *pracovního* dne. Nehledě na charakter těchto ilegálních či „pololegálních“ forem obživy dlouhodoběji se jim vyhýbat nepřináší žádné sociální uznání, žádnou prestiž – zahálčivý život není žádoucím a preferovaným stavem, tj. není (na obecné rovině) hodnotou. Chápeme-li *pracovitost coby hodnotu* v tomto obecném smyslu, souvisí mnohem více s chápáním aktivního, svépomocného, zodpovědného přístupu k životu a obživě, nežli pouze s generováním zdrojů (peněz) v rámci legálně vykonávané činnosti – a takové zjevně nejsou neslučitelné. Pokud je lenost (a pracovitost) hodnocena a definována jako neaktivita v rámci určitého legálního (či spíše v emic perspektivě „běžného“) námezdního zaměstnání, příp. záměrného vyhýbání se těmto formám zajišťování obživy, bylo by nutné považovat minimálně z velké části evidenci nezaměstnaných MPSV spolu s nevidovanými (vyřazenými) za „soupis lenochů“. Na tomto pomyslném seznamu by se pravděpodobně objevila i jména většiny mých informátorů, jejichž obživné strategie (z různých důvodů) nejsou (dominantně) orientovány na námezdní (legální) formy práce. V tomto ohledu by byl významový rozsah „lenosti“ či zahálky omezen na prosté vyjádření absence legálního zaměstnaneckého pracovního úvazku – podobně jako je tomu v případě populární reakce „*Bav se slušně! Dělat a pracovat se neříká*“ (Radim, 25. 6. 2011), použije-li někdo slovesa (či jeho synonym) *pracovat*. Zjevně se však nemusí jednat o doklad jejich lenosti, neřkuli toho, že „*to maj úplně jinak hozený*“, tj. přijetí nového systému hodnot, který je protikladný vůči předchozímu „běžnému“, jehož „běžnost“ se jeví rovněž spíše otázkou, nežli vhodným apriorním předpokladem (srov. Fassin 2012: 15). Pokud se vůči něčemu vymezovali, nebyla to pracovitost, odpovědnost, ohleduplnost atd., ale představa klienta represe, která zahrnovala protiklady těchto vlastností. Jinými slovy,

37 Ze stejné otázky jsou to solidarita s potřebnými, vlastenectví, humanita (lidskost), pravda, spravedlnost sociálních rozdílů, svoboda jednotlivce, rovnost mezi lidmi nebo vzájemná odpovědnost (Červenka 2005: 22).

aktéři z ulice nevytvářeli vlastní hodnotový kontra-řád, kontra-systém, ale kontextualizovali stávající hodnoty na základě (a pro potřeby) podmínek, v nichž museli žít. Tím nijak nevybočují z jednání jakékoli jiné skupiny či kategorie lidí. Interpretační význam mohou mít hodnoty pouze v případě, že porozumíme jejich „realizacím“, tj. kontextualizacím.

Tabulka 6. Ne/výskyt nejlépe hodnocených vlastností (ČR) jako atributy emic kategorií (Beroun).

Relevantní kontrasty (vlastnosti)	Perspektiva (aktéři)	Institucionální/dominantní aktéři			Aktéři z ulice	
	Zastřešující termín	Klient represe	Klient sociálních služeb	Klient prevence	Přísavka	Podělávač
Pracovitost		Ne	Ano	Ano	Ne	Ne
Pocit odpovědnosti		Ne	Ano	Ano	Ne	-
Uplatňování schopností		Ne	Ano	Ano	Ne	Ano*
Navazování přátelství		Ne	-	-	Ano	Ne
Nesobeckost		Ne	-	-	Ne	Ne
Ohleduplnost		Ne	Ano	-	Ne	Ne
Schopnost vyznat se		Ano*	-	Ano	Ano*	Ano*
Individuální volba		Ano*	Ne	Ne	Ano*	Ano*
Viditelnost		Ano*	Ano	Ne	Ano*	Ano
Zásluhovitost pomoci		Ne	Ano	Ano	Ne	Ne
Možnost reintegrace		Ne	Ano	Ano	Ano	Ne

Pozn.: * Chápáno negativně

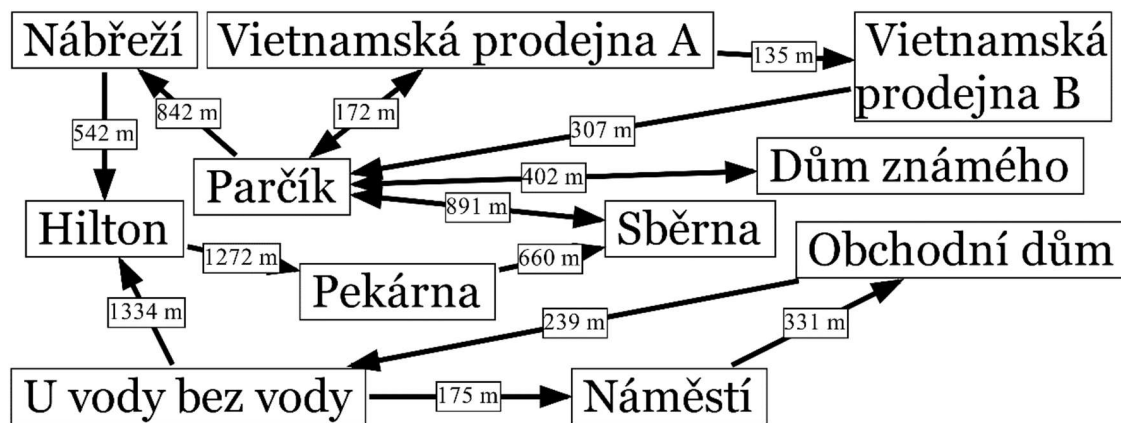
Zdroj: Červenka (2005) a vlastní analýza.

Jakkoli se může tedy při pohledu zvenčí zdát, že bezdomovci jsou „*nepracující, povalující se, popíjející*“ (Frausová, 28. 8. 2012), jejich běžný den může být, resp. často bývá, poměrně náročný a vysilující (Wagner 1993: 77). Příkladem budiž dvě shrnutí mých výzkumných dnů. První proběhl 26. 7. 2012 (čtvrtek) a trval bezmála 12 hodin.³⁸ Klíčové informátory – Slávka, Vokurčáka a Nikitu – jsem našel až v cca 10:00. V té době již měli za sebou okružní cestu městem ve snaze najít papír, který by mohli odevzdat ve sběrných surovinách (46 Kč). Prošli jsme dvanácti různě vzdálenými místy a potkali či poseděli s šestnácti výzkumně relevantními aktéry. Věnovali jsme se sběru železa, resp. jeho odvozu do sběrny (148 kg/443 Kč). Společně jsme nachodili 11 kilometrů (10 981 metrů, viz Obrázek 2). Připočteme-li ranní sběr papíru, za celý den informátoři urazili něco kolem 13 až 14 kilometrů. Podobnou vzdálenost (12 968 metrů³⁹) jsme urazili 29. 3. 2013 (pátek). Průběh dne zachycuje upravená verze mého deníkového záznamu a Obrázek 3.

38 Bylo součástí plánu zmapovat celý týden od pondělí do neděle pomocí těchto dvanáctihodinových výzkumných dnů. Nakonec jsem se omezil na období od pondělí do pátku. L. Budilová-Jakoubková s M. Jakoubkem, že výzkum v romských osadách je „krajně nevhodný pro abstinenty, nekuřáky [a] vegetariány“ (Budilová & Jakoubek 2004: 12). Pro zúčastněné pozorování aktérů z ulice platí v zásadě totéž.

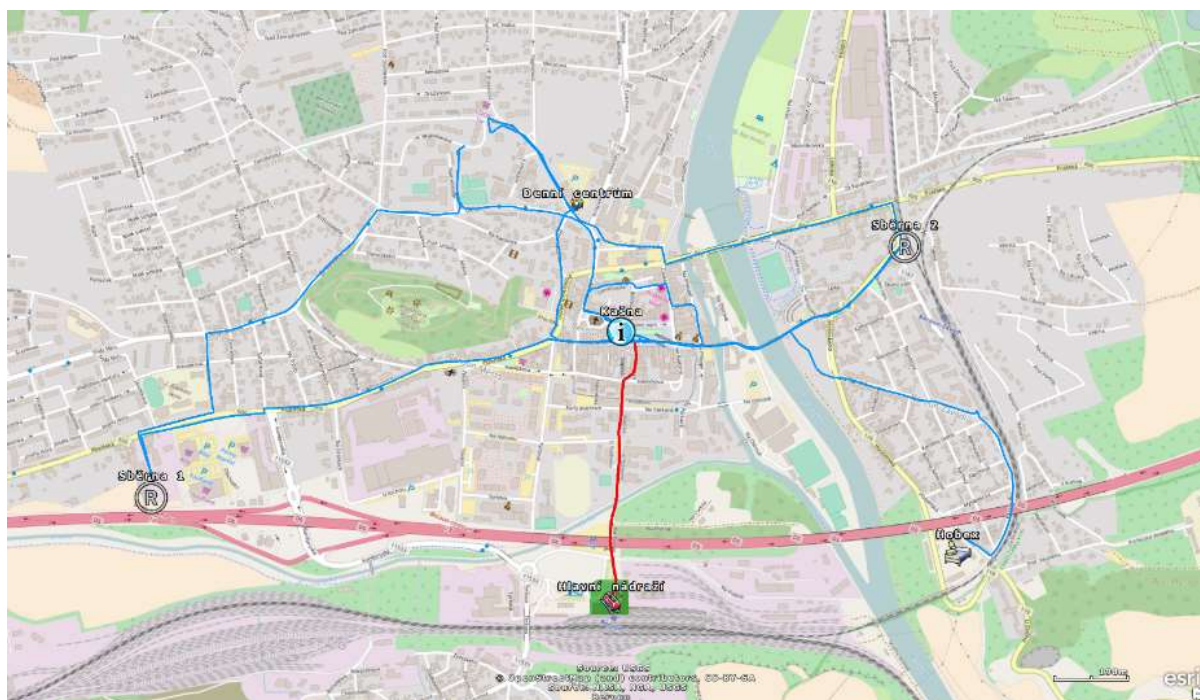
39 Cesta byla rekonstruována v aplikaci Google Earth, posléze v ArcGIS Explorer.

Obrázek 2. Vizualizace denní cesty, signifikantních míst a vzdáleností [m]. (26. 7. 2012)

Do Berouna přijíždím v 10:40. Slávek, Vokurčák a Nikita, které nacházím u DC, měli smluvený odvoz staré pračky, který však nebyl kvůli momentální neochotě majitelky realizován. Kluky napadlo, že by šlo vzít svodidlo (80 kg), které lemovalo nedaleký záhon. Po přibližně 15 minutách jsme náklad svezli na kárce až k DC. Tam jsme naložili další dva kusy železa z rána. Odešli jsme směrem ke sběrně. Na mostě jsme potkali neznámého pána, který nám nabízel dva sporáky. Bydlí na Hlinkách. Byli jsme domluveni, že za 45 minut u něj budeme. U sběrně jsem s Nikitou hlídal psy. Po asi 10 minutách se zbytek vrací se 400 Kč. Odešli jsme směrem na (dřívější) Autobusové nádraží, odkud jsme se vydali pro slíbené sporáky. Došli jsme na smluvené místo, kam akorát dorazil majitel. Slávek s Nikitou snesli jeden sporák a domluvili se na zítřek, aby se odvezl i druhý, který v té chvíli nebylo kam naložit. Šli jsme do odlišné, bližší sběrně. Během odstraňování skla u trouby jsem podotkl, že je už 15:15 a ve sběrně zavírají v 15:30. Slávek s Nikitou tedy přidali se sporákem do kroku, skoro běželi. Ve druhé sběrně jsme byli v 15:26, ale majitelka již zavírala. Jedinou možností bylo dostat se co nejrychleji ke sběrně první, která zavírala v 16:00. Opět jsme se sporákem běželi. Vybrali jsme cestu přes náměstí, protože byla přímější. Ke Škvárovi jsme dorazili v 15:52. Kluci se rovnou domluvili na zítřek, protože chtějí odevzdat i druhý sporák. Vzhledem ke smluvené hodině a zavírací době se bude opět jednat o hektické chvíle.

Obrázek 3. Průběh druhého hektického dne (29. 3. 2013).

Klíčoví informátoři věnovali činnostem, které jim zajišťovaly obživu, cca 4 až 8 hodin denně. Nejčastěji se jednalo o sběr železa, papíru či vratných lahví, příležitostné brigády, resp. „melouchy“ či obecně práce na černo, „nakupování“ v kontejnerech, resp. fárání, drobné krádeže a určitý čas využívali dávky sociální pomoci. Nepočítám-li náhodná setkání se známými či příbuznými, somrovat (natož žebrot) jsem je nikdy neviděl – platí to však jen z určitého úhlu pohledu.

4.2 „Pseudo-žebrot“ a vnitřní somrování

(Lokální) mediální sdělení a polostrukturované rozhovory s politiky a/nebo institucionálními aktéry naznačují, že žebrot – samo o sobě problematické jednání – prochází proměnou.⁴⁰ Vyjma žebrot bez přívlastku je na základě provedení této aktivity rozlišováno i tzv. *pseudožebrot* „nátlakovým způsobem“ (Starostka, 15. 8. 2012, Berounský deník). Tímto typem interakce je míněno, že „ani nejdou s nastavenou dlaní, oni si prostě lehnou před kancelář a čekají, dokud jim někdo něco nedá a pak se posunou dál“ (Starostka, videozáznam ze ZM, 25. 6. 2012). Jedná se o zvláštní formu žebrot, tj. „*takový pseudožebrot*“, protože bezdomovci:

... si lehnou někam, kde je nechtěj. Tak jim daj, co chtěj, aby odešli. To není jako dej mi dvacku. To je prostě, já si tady lehnu, a protože smrdím, tak ty mi rád něco dáš, abych odešel. (Starostka, 15. 8. 2012)

⁴⁰ Následující popis až do konce této podkapitoly odpovídá emic perspektivě institucionálních a/nebo dominantních aktérů. Bude-li výslovně uvedena jiná perspektiva, jedná se o popis emic pohledu z pozic institucionálních a/nebo dominantních aktérů, kteří popisují jiné perspektivy emic. Nejsou tedy jednoduše stejné emic jako u bezdomovců, ani nejsou etic badatele.

V emic perspektivě institucionálních a/nebo dominantních aktérů tedy může být rozdíl mezi (běžným) žebráním a pseudožebráním vymezen na základě umístění a prostřednictvím dvojice aktivní/pasivní. Běžné žebrání je charakteristické pasivním vyčkáváním v určité (správné, očekávané) poloze a na určitém (správném, nezakázaném) místě na dárce, s nímž je (by měla být) interakce omezena nejčastěji na pozdrav a poděkování. Pseudo-žebrání „*nátlakovým způsobem*“ definičně zapojuje emic perspektivu institucionálních a/nebo dominantních aktérů zahrnující představu (emic) pohledu aktérů z ulice. Je druhem pasivního vyčkávání prováděného na základě aktivního vyhledání nesprávného (a proto z emic pohledu institucionálních a/nebo dominantních aktérů o emic pohledu aktérů z ulice vhodného) místa a využití této nesprávnosti pro obohacení se – v jistém smyslu tedy „ležet a smrdět na neadekvátním, a proto výnosném místě“. Koneckonců obecně je v mediálních sděleních pro vyjádření přítomnosti na náměstí používáno v článcích o bezdomovcích například slovo „obléhání“.

Dalším aspektem je aktivní přistupování k potenciálním dárčům. Ve spisovné češtině sice nemá taková aktivita speciální termín, ale její definiční atribut je relevantní, tj. má rozlišovací funkci v emic perspektivě institucionálních a/nebo dominantních aktérů. Ať už je příčinou kontext polostrukturovaných rozhovorů, během něhož mají někteří respondenti tendenci nepoužívat nespisovné nebo z jejich pohledu kontroverzní výrazy, nebo cokoli jiného, pseudo-žebrání nátlakovým způsobem představuje předstupeň či spíše se překrývá s aktivitou, která je obecně známá pod nespisovným označením „somrování“.

V emic perspektivě (představ i jednání) aktérů z ulice odpovídá somrování aktivnímu přistoupení k potenciálnímu dárce, (zdvořilé) požádání o finanční obnos (cca 5-20 Kč), pronesení kratší „historky“ ospravedlňující a/nebo vysvětlující zmíněnou žádost (např. zaplacení jízdenky do vlaku), po níž se dostává ke slovu potenciální dárce (srov. Pospěch 2013: 87). V emic perspektivě institucionálních a/nebo dominantních aktérů je zdůrazňována forma, která je rovněž jako v případě (pseudo)žebrání spojována s nátlakem.

Dřív to bylo takový, že oslovovali jenom svoje známý nebo lidi, který už předtím nějakým způsobem reagovali na tu jejich prosbu jako pozitivně. Teď v podstatě jako dotíraj na každýho. A když si představíte, že jich jsou skupiny, kdy teda jako opravdu jsou nevábně vyhlížející, nevábně páchnoucí, a obstoupěj někoho, kdo má panickou hrůzu z něčeho podobnýho, tak... je to... To už je opravdu na hranici spíš vydírání nebo takový malinký loupeže. (Městský policista, 15. 8. 2012)

Jak jsem již dříve podotkl, somrování je (z perspektivy etic/jednání) spíše vedlejší/doplňkovou obživnou činností nemnoha „specialistů“ (srov. Hejnal 2013c). V některých místech (viz dále) se praktikuje; je však doménou řádově jednotek bezdomovců. Rozhodně ji nelze považovat za hlavní subsistenční praxi všech bezdomovců. Obecně se nejvíce „somruje“ u procházejících známých, kamarádů či příbuzných. Od náhodných kolemjdoucích „somrují“ pouze zmínění „specialisté“. Předmětem praxe mohou být peníze či cigarety. Popisované „nátlakové žebrání“ nepraktikují ani všichni „specialisté“; je velmi okrajovou praxí několika bezdomovců

(cca 3-4 osoby). To však platí směrem „ven“, tj. somruje-li „aktér z ulice“ od ne-bezdomovce.

V případě pohybu „dovnitř“ (obě strany definičně odpovídají aktérům z ulice), tj. „*když se somruje mezi sebou*“ (Duck, 25. 6. 2011), se naopak jedná o běžnou, frekventovanou a relativně významnou součást každodenního „života ulice“. Nadále budu rozlišovat mezi *vnitřním a vnějším somrováním*, tj. vztahem (směrem) *insider-insider* a *insider-outsider*⁴¹, a zaměřím se především na vnitřní, které je sice z pohledu ne-bezdomovců v lokalitě přinejmenším obtížně viditelné, za to však představuje jeden z podstatných doplňků či komponentů obživných aktivit bezdomovců. Vnitřní somrování je jednou z praktik, která se váže na reciproční mechanismy, resp. často užívaný (nebo nadužívaný) koncept darování a proti-darování, oplacení (Mauss 1999).

Od vnitřního somrování – ať už krátkodobě/dlouhodobě nebo z vlastního/cizího rozhodnutí – je s několika výjimkami odstrížen solitér. Uvnitř party není žádost považována za somrování⁴²; zazní-li prosba, kladná odezva je doprovázena ujištěním, že není třeba prosit. Toto jednání se tedy týká vztahů: člen/ové kliky X > člen/ové kliky Y, uvnitř kliky, člen/ové kliky > parta. Začíná v okamžiku, kdy relevantní aktéři shledají, že žádost nemá adekvátní protiváhu plynoucí z předchozích interakcí. Pokud se jedná o krátkodobý a/nebo ojedinělý jev, tj. je-li reciproční vztah narovnan relativně rychle, vychýlení nenabývá relevance pro další kooperaci aktérů. Jestliže trvá vnitřní somrování delší dobu, tj. „*pokud mají [někteří aktéři] pocit, že oni jen dávají a ostatní jen berou*“ (Vágnerová et al. 2013a: 85), může mít pro daného aktéra zásadní následky.

41 Konkrétněji lze to samé vyjádřit jako bezdomovec=(prosba)=>bezdomovec (vnitřní somrování) a bezdomovec=(prosba)=>ne-bezdomovec (vnější somrování). Tato distinkce je sice relevantní v emic perspektivě – oba vztahy/směry jsou považovány a označovány za „somrování“ a jejich rozdílnost je rozpoznávána –, ale terminologicky a analyticky ji přesahuje. V tomto smyslu představuje finální etic/jednání konstrukci vytvořenou na základě interakce, resp. postupné interpretace předešlých tří rovin naznačených v Tabulce 2. Proces jejího vzniku tudíž odpovídá zmíněné Harrisově představě návaznosti interpretačního pohybu zapojujícího dimenze etic/emic a představy/jednání.

42 Jedná se totiž o sdílený majetek či zdroje. Jistou výjimkou jsou v tomto ohledu např. peníze, které byly získány či obdrženy individuálně, tj. bez přispění zbytku (např. dárek od rodičů, kamaráda, příbuzného atd. konkrétnímu jedinci), byť i tímto způsobem pojímané zdroje jsou nakonec spotřebovány společně.

4.3 „Přisavka“, „příživník“ a „parazit“

Označení „přisavka“ je určeno jedinci, který se z dlouhodobější perspektivy situačně připojuje k určitým jednotlivcům či skupinkám, které s velkou pravděpodobností, odvozenou opět z déle trvajících pozorování ostatních, disponují (nebo budou disponovat) relativním dostatkem či dokonce nadbytkem zdrojů, zahrnující (seřazeno sestupně dle důležitosti) alkohol, tabák, peníze a/nebo jídlo, na jejichž spotřebě se „přisavka“ pravidelně a dlouhodobě podílí, aniž by pravidelně a dlouhodobě přispívala významnějšími částmi do celkové sumy zdrojů. „Přisavka“ je emic termín (aktérů z ulice), který je v etic perspektivě sémanticky nejbližší dřívě relativně často používanému (Anderson 1923: 21, 65, 92, 163), v současnosti méně frekventovanému (byť srov. Vágnerová et al. 2013a: 5, 16, 59, 84–85, 106, 114, 127, 165, 174; Vašát 2013c: 434) výrazu „parazit“ (resp. „parazitování“, „parazitismus“ atd.) v jeho nebiologickém významu jako „příživník – člověk v lidské společnosti, který žije na úkor jiného“.⁴³

Dvojice je v principu ekvivalentní ve vztahu k rozlišení mezi „krádežemi“ a „čórkou“. Nicméně (a) „přisavka“ i (b) „parazit“ budou chápány jako emic termíny – (a) aktérů z ulice a (b) dominantních/institucionálních aktérů, kdežto pro etic perspektivu je vyhrazen „příživník“. *Opět je nutné rozpoznání daného aktu coby přisátí, popř. vysávání atd., ze strany relevantních aktérů.* Příkladem mohou být následující dvě promluvy: Autorem první je tehdejší berounský zastupitel a druhou pronesl Slávek.

Pak jsou ty, co si to [bezdomovectví] vyberou jako svůj životní styl. A samozřejmě je s tím spojená i ta kriminalita. (...) Ty lidi (...) de facto parazitují ne úplně na státu, ale prostě parazitují na té společnosti. To jsou ty lidi, který aby přežili, tak vykonávají trestnou činnost, kradou, je to i blízce spojený s drogama, což je většina tady těch lidí, který žijou tady ten styl toho bezdomovce (...) a tím pádem, jak jsou závislí, tak konaj trestnou činnost. Takže říkam, s těma moc jako takovou trpělivost a soucit nemá. Rád pomůžu těm, který se do té situace dostanou prostě trošku... Každýmu se to může stát. (Zastupitel, 16. 8. 2012)

To je originál nejvyšší mistr přisavka. Donald nikdy v životě prostě nedal ani korunu. Nedal! Ale vždycky se přisál k tomu, kdo měl. Vždycky! Kdyby byl aspoň na posraným papíru, x hodin denně prostě, abysme měli na žrádlo. Ale on? On je jak mucholapka. (...) On jednou za měsíc přijde k rodičům. Dostane od nich 100 korun, z toho si uleje 50, koupí dvě vína. Jedno víno vypije s náma. Druhý víno si schová pod polštář, aby měl na večer (Slávek, 19.7.2011).

Pominu-li specifický a hraniční případ kliky s do jisté míry tolerovanou „přisátou“ osobou (např. starší a/nebo fyzicky hendikapovaný aktér příležitostně káraný coby „přisavka“⁴⁴), empiricky nejběžnější typ přisátí směřuje od členů/člena kliky k členům

⁴³ <http://www.ptejteseknihovny.cz/dotazy/co-muze-znamenat-slovo-parazit>, navštíveno 30. 12. 2016.

⁴⁴ Tento aktér například hlídá psy v čase, kdy je zbytek kliky na sběru kovového šrotu, musí občas projevít snahu anebo vykonávat drobnější, méně oblíbené úkony (kupř. chodit pro víno do potravin), tj.

kliky jiné, příp. k partě. Zpravidla nastává s blížícím se večerem – několik členů kliky začne být „na suchu“ (v tomto smyslu bez alkoholu) a přisedne si k partě, která byla, bývá a pravděpodobně bude při získávání zdrojů úspěšnější. Pokud je toto „přisedávání“ nepravděpodobné, spíše výjimečné, a členové kliky dokáží druhý den ideálně „vyrovnat“ vychýlenou (v té chvíli aktéry neproblematizovanou, ale vnímanou) rovnováhu „má dáti/dal“, nejedná se o přísátí. To může nastat po několika takových večerech („přisednutích“), po nichž členové kliky nejsou schopni adekvátně srovnat stav a množství „večerních“ zdrojů vína party se tím pádem stále tenčí, až poklesne na úroveň zásob kliky – tomu v praxi předchází mírné napomenutí či spíše připomenutí, že je třeba vyvinout větší snahu při získávání zdrojů, příp. nenechávat „denní“ konzumaci pouze v okruhu členů kliky. Dlouhodoběji tím však vznikají potenciální třecí plochy – zbylí členové kliky, kteří nekonzumují nad rámec vlastních získaných zdrojů, se dostávají do situace, kdy de facto dotují vlastními zdroji (v rámci kliky se peníze zpravidla rozdělí mezi jednotlivce) večerní pití jak části kliky, s nimiž se již více či méně spravedlivě rozdělili, tak i party, s níž na generování zdrojů vůbec nespolupracovali. Z jejich pohledu takový stav není férový a ti, co pijí (i) večer, jsou ohroženi možným nařčením z přísávání z obou stran. Pokud se navrácení či alespoň symbolickému příspěví (tj. projevit lítost nad malým obnosem) do „banku“ party vyhýbají, o „přísavkovitosti“ bude rozhodnuto podstatně dříve.

Z výše uvedené Slávkovy (hlasité) promluvy a interpretace nabídnuté v předchozích kapitolách (zejména 2.3) je patrné, že „přísavka“ kumuluje několik (z emic perspektivy aktérů z ulice) problematických rysů dobrovolného a záměrného jednání. Vedle dlouhodobějšího nepřispívání zdroji, nespolupráce na jejich získávání, zamlčování vlastních zdrojů či neochota se rozdělit a zneužívání zdrojů ostatních bezdomovců či příbuzných. Souhrnné údaje nabízí již jednou odkazovaná Tabulka 6: „přísavka“ je ve vztahu ke „klientovi represe“ zčásti homologická: oba „parazitují“ na určitém společenství (resp. „přísávají“ se na zdroje někoho jiného), oba jsou líní „nemakačkové“ (resp. odmítají pracovat), oba lžou o své situaci (zamlčují momentálně vlastněné zdroje) a (proto) na oba čeká (přinejmenším v dlouhodobějším horizontu) určitá forma trestu (resp. nezaslouží si pomoc). Nicméně mezi nimi existují významné rozdíly: „přísavky“ jsou do skupiny silně socializovány (v opačném případě by neměly možnost „přísátí“), bývají submisivní (nikoli agresivní) a represe není jedinou možností „řešení problémů“ s nimi (navíc použije-li se trestání, bývá v protikladu ke „standardní represí“ městských strážníků účinné). V tom lze „přísavku“ doplnit již dříve popisovaným „podělávačem“. Vyjádřeno vzorcem: klient represe = přísavka + podělávač. Nejenže tedy aktéři z ulice nevytvářeli vlastní hodnotový systém a vystačili si s hodnotami, které naznačují výsledky výzkumů CVVM – zároveň se zdá, že ve vztahu k problematickým jevům každodennosti přistupují aktéři z ulice se sadou emic konstruktů, které jsou ve strukturální poloze téměř k nerozeznání od emic konstruktů institucionálních a/nebo dominantních aktérů, užívaných ve vztahu ke své

dělá, co mu jeho fyzická kondice dovolí. V případě, že se zdráhá některý z těchto úkonů dělat, je mu neochota vyčítána téměř automaticky spolu s tím, že se de facto pouze přísává.

vlastní problematice – což z jejich pohledu měl být referent klienta represe, který se víceméně rovná (mohl by se rovnat) označovanému termínů „přísavky“ s „podělávačem“. S takovým zaměřením represe by drtivá většina aktérů z ulice jistě neměla problém. Nicméně přinejmenším po celou dobu trvání etnografického výzkumu si tuto oblast aktéři z ulice zajišťovali sami.

4.4 „Ta hierarchie se musí dycky nějak prostě projevit“

Jak jsem již naznačil, základní strukturální typy jsou parta, klika a solitér, jejichž úspěšnost při získávání zdrojů bývá odlišná. Oproti „solitérům“ jsou členové klik či parta zpravidla úspěšnější při svých obživných aktivitách. Rozdíly jsou povahy jak kvantitativní (kupř. kooperující počet osob, sociální vazby na známé apod.), tak kvalitativní (např. „expertní vědění“, operativní rozvržení dělby práce atp.). Denní suma nashromážděných zdrojů „solitérem“ (zvláště je-li to starší muž či žena) se pohybuje v řádech desítek korun, resp. do 100 Kč (viz Tabulka 7). Kliky a party dokáží vydělat (na osobu) zhruba trojnásobek. K tomu mají velmi omezenou síť vazeb s aktéry (nejen) „z ulice“, jejichž zdroje by mohli představovat pojistku v případě dlouhodobějšího nedostatku. Dlouhodobější socioekonomické vazby mezi skupinkami a „solitéry“ spíše vzácné.

Tabulka 7. Odhad denního příjmu zdrojů dle typů aktérů.

Aktér	Gender	Typ	Per/Aktér	Per/Skupina	Věk**	Vzdělání	Na ulici [měsíc]**
Ednička	Žena	Solitér	20 - 30	N/A	63	Vyučen/á	3
Otakar	Muž	Solitér	50 - 90	N/A	52	Základní	120
Přemek	Muž	Solitér	50 - 60	N/A	42	Vyučen/á	18
Richard	Muž	Klika	150 - 200	300 - 400	45	Vyučen/á	19
Zbyněk	Muž	Klika	150 - 200	300 - 400	23	Základní	97
Slávek	Muž	Parta	150 - 200*	450 - 600	31	Středoškolské	160
Nikita	Muž	Parta	150 - 200*	450 - 600	29	Vyučen/á	28
Vokurčák	Muž	Parta	150 - 200*	450 - 600	38	Vyučen/á	6

Pozn.: * Uvedeno pro srovnávací účely. Peníze jsou v partě sdíleny. ** K roku 2010.

Společná spotřeba zdrojů doprovázená (mimo jiné) občasnými výkyvy v úspěšnosti jednotlivých klik či part mezi nimi vytvářejí a udržují vazby (srov. Bourgois a Schonberg 2009: 6) – momentálně úspěšnější klika „dorovnává“ případný nedostatek druhé. Vzhledem k tomu, že spolu konzumují pravidelně, jejich formy obživy jsou v zásadě stejné (popř. sdílí některé rysy), nocují/nocovali v tomtéž příbytku a dorovnání výkyvu neznamena pro potenciální dárce příliš citelný zásah, zdroje poputují ve formě daru, přesněji ve svolení podílet se na spotřebě. Krom toho díky zmíněné podobnosti obživných strategií dochází i k případnému předávání tipů na zítřejší „pracovní náplň“, dohodám na půjčování náradí (oblečení, kárek atd.) nebo těsnější a dlouhodobější spolupráce na „větších projektech“ atd. Pokud pozvání dlouhodobě tento akt oplácí (naopak viz kapitolu 4.3), členové kliky/party jednak zřídka kdy zažívají delší časový úsek bez zdrojů, resp. bez alkoholu a tabáku a jednak jsou ostatními aktéry z ulice označováni jako „ti, co se rozdělí“, tj. získávají renomé, které je kladně hodnoceno v zásadě všemi.

Nicméně doposud jsem nezmínil proměnnou, která podmiňuje sociální hierarchii aktérů, resp. strukturálních typů, jichž jsou členy. Dříve jsem ji nazýval inklinací k

násilnému jednání (Hejnal 2014: 43). S odstupem času se mi její pojmenování zdá nevhodné a trochu přemrštěné. Měla a má vyjadřovat především připravenost a ochotu jednat důrazně a/nebo nátlakově, což nemusí mít nic společného s jednáním, které může evokovat přídavné jméno „násilné“ – např. aktér X důrazně, ale verbálně upozorní aktéra Y na delší časový úsek, během něhož (aktér Y) nepřinesl žádný alkohol, anebo už poněkolkáté „brzdí“ předávání vína – „*To neni mikrofon!*“ (Radim, 2. 7. 2011).

Obrázek 4. Sociální struktura, organizace a prvky trestání.

Na druhou stranu dlouhodobě by v případě nevykonání určité důraznější sankce nebylo bráno vážně. V tomto ohledu může jednání nabývat různých podob a postupně ústít v situaci, kterou dokumentoval např. „*Standův konec*“ (viz podkapitola 2.3). Tato, přidrží-li se nového, kostrbatého označení, připravenost/ochota jednat důrazně a/nebo nátlakově se netýká jen subsistence: Obecně lze říci, že „*si ubližujem mezi sebou, no. To je takový normální, víš jak. Ta hierarchie se musí dycky nějak prostě projevit*“ (Slávek, 19. 7. 2011). Součástí tohoto „projevení“ je i vyřčení takovéto promluvy coby potvrzení „ochoty jednat“. ⁴⁵ Analyticky tedy můžeme pozice parta, klika a solitér dále rozčlenit na submisivní solitéry, agresivní solitéry, submisivní kliky/party a dominantní kliky/party.

Objevuje se pozice, kterou z nedostatku invence nazývám „řešitel“ – bývá tím, kdo hodnotí relativní příspěvek ostatních, různými způsoby připomíná závazky a v neposlední řadě trestá „očerování“ vlastní party nebo kliky, s níž jsou spojeni skrze půjčky a dary. V souladu s předchozími příklady a výklady naznačuje Obrázek 4 souvislost mezi určitou strukturální pozicí, vykonáváním určité části organizace ve vztahu k určitým pozicím. Jinak řečeno, pravděpodobnost, že nastane nějaké jednání, není dána jednoduše strukturální pozicí aktéra, ale vztahem pozic interagujících aktérů. V tomto ohledu je Obrázek 4 rozšířením tezí (o prvky sociální hierarchizace) prezentovaných při popisu tendencí, které graficky znázorňuje Obrázek 1.

45 V zásadě se jedná o jev, který byl pod označením respekt, resp. „budování respektu“ popisován v různých částech světa (za všechny Anderson 1999; Sandberg 2008), včetně ČR (Walach 2013: 172–174; Walach & Císař 2013: 397–398), jejichž společným jmenovatelem byla chudoba a/nebo marginální postavení příslušných aktérů.

5 Veřejná debata a veřejné (nez)mínění

„Nikdy nebude na konci spokojený občan“ (Starostka, 15. 8. 2012)

Ve vztahu k fenoménu bezdomovectví jsou „ti ostatní“, tj. (ne-bezdomovečtí) občané, tzv. většina či tzv. veřejnost, považováni za důležitou nebo dokonce klíčovou součást řešení badatelských i ryze praktických, politických otázek. Podobně vysoko v pomyslné konceptuální relevanci stojí oblast médií, resp. mediálních reprezentací. Stigmatizující a kriminalizující popisy bezdomovců a bezdomovectví jsou v tomto ohledu relativně známou, podrobně zdokumentovanou a z různých epistemologických i metodologických pozic uchopenou/analyzovanou oblastí (srov. Hejnal 2013d; Lind & Danowski 1999). Jakým způsobem jsou však v mediálních sděleních prezentováni ne-bezdomovečtí aktéři, tj. zpravidla občané, resp. veřejnost? Kdo za ně, pokud (vůbec) někdo, promlouvá? V jakých kontextech, situacích se objevují? Které výrazové prostředky používají (jsou používány)? Souhrnně řečeno, cílem je popsat (a) mediální (re)prezentace „veřejnosti“ a „bezdomovců“ v článcích, které se v letech 2005 až 2014 objevily převážně v lokálních médiích, a zároveň nastínit „lidové konceptualizace“ obou zmíněných kategorií v emické perspektivě aktérů, tj. dominantních a institucionálních aktérů.

Poněkud stranou se (mimo jiné) nachází obtížně uchopitelná „veřejnost“, resp. „veřejné mínění“. Přestože se v případě „veřejnosti“ jedná o kategorii, která je relevantní pro mnoho relevantních (zejména politických) aktérů, vyjma nákladných a metodologicko-epistemologicky minimálně problematických průzkumů veřejného mínění figuruje v odborných textech coby černá skříňka, popř. teoretický (empiricky neposkrvněný) artefakt.

Určitou možností, jak „veřejné mínění“ a „veřejnost“ alespoň částečně zachytit jsou veřejné akce (např. přednášky, diskuze, demonstrace atd.), které prostřednictvím (ne/zúčastněného) pozorování dění nabízejí způsob, jak přinejmenším zčásti empiricky vyplnit zmíněný „black box“. V ideálním případě by se mělo jednat o veřejnou akci tematicky konvenující se zkoumanou problematikou, která je plánována v místě/čase nepředstavující výraznou překážku pro nikoho, kdo by projevil zájem participovat. V Berouně tento ideální stav nastal v pondělí 10. 9. 2012 v 18:00, kdy v sále České pojišťovny nedaleko náměstí proběhla veřejná diskuze o bezdomovectví, jejíž kompletní videozáznam byl o několik dní později zveřejněn na stránkách města. Druhým cílem kapitoly bude na základě polostrukturovaných rozhovorů s aktéry a dalších relevantních (převážně) mediálních textů popsat okolnosti vzniku nápadu na veřejnou diskusi, resp. historický kontext (s důrazem na předcházející tři měsíce), do něhož diskuze vstupovala, a nastínit tematickou dis/kontinuitu mediálních obsahů, tj. jaký ne/měla diskuze dopad na (re)prezentaci bezdomovectví a/nebo veřejnosti.

Nadstavbou, bonusem, této ideální situace bylo (zcela dobrovolné, svobodné a nezištné) rozhodnutí několika mých informátorů participovat na veřejné diskusi a v případě možnosti i aktivně vystoupit s vlastními příspěvky. Naskýtala se tím pádem

možnost zaznamenat akce, reakce a interakce aktérů coby zástupců z většiny (teoreticky) relevantních segmentů populace: vyjma „veřejnosti“ měli být přítomni zastupitelé s dalšími politiky a zaměstnanci městského úřadu, neziskových organizací včetně azylových domů, městské policie, Policie ČR nebo záchranné služby. Třetím cílem bude na základě analýzy videozáznamu (tj. nezúčastněného pozorování) a vlastní (do značné míry pasivní) účasti na diskuzi (tj. zúčastněného pozorování) spolu s dalšími údaji z terénního deníku (převážně, byť nejen) ze dne konání diskuze popsat relevantní momenty průběhu celé akce a několik předcházejících hodin z emické perspektivy účastnících se aktérů z „ulice“. Prostřednictvím provázání zmíněných tří dílčích cílů směřuji k interpretaci vztahů (v synchronní i diachronní perspektivě) mezi sférou politiky, mediální (re)produkci, veřejným míněním a děním „na ulici“. Krom toho je cílem, byť v poloze vedlejšího produktu předchozích, pokusit se prezentovat bezdomovce, resp. aktéry jako veřejně aktivní část občanské společnosti, která se dokáže mobilizovat, bránit a hájit své zájmy. Jinými slovy, vyzdvihnout téma aktivity bezdomovců, které je v českých médiích, mírně řečeno, nezvyklé a s výjimkou aktivního aktérství Petra Vašáta (2012, 2013c, 2014) jej přehlíží i české sociálně-vědní odborné publikace.

Výsledky některých studií „postojů“ českých občanů, resp. „veřejného mínění“ a jeho mediální prezentace (Šamánek 2011; Vágnerová et al. 2013b: 320; Vávra 2013) nasvědčuje, že „česká veřejnost“ má k bezdomovectví negativní vztah, který je ovlivňován mediální produkcí. Jakkoli se jedná o předpoklad, pravděpodobně bude adekvátní považovat mediální prezentace za přinejmenším spolupodílníka postojů veřejnosti k bezdomovectví, přičemž jeho princip kopíruje logiku Thomasova teorému: mediální prezentace jsou „významné proto, že ať už jsou jakkoli povrchní, mají své reálné dopady v jednání“ (Vávra 2013: 17). Předpokladem je, že za určitými (mediálními i jinými) popisy, výroky, se nachází hodnoty, představy, přesvědčení a normy. Otázky se v zásadě překrývají se sémiotickým přístupem Petry Burzové: „*jaké významy jsou komunikovány, jaký mentální obraz se konstruuje a co je možné ze specifické organizace hodnot, kterou prosazují[,] vyvodit pro osvětlení četných negativních reakcí, alternativních či heteroglossních výkladů?*“ (Burzová L. 2015a)

Krom prostorového kontextu (veřejné prostranství, prostor) a označení vlastnosti⁴⁶ se veřejností zpravidla chápe jako „souhrn jedinců urč. společenského celku“⁴⁷, resp. skupina, která „*se zajímá o veřejné dění (politické, ekonomické, sociální, kulturní etc.) a řízení státu a usiluje o vliv na správu věcí veřejných, a to zpravidla prostřednictvím masových médií*“ (Škodová 2006), popř. „*znamená soubor aktivních a angažovaných občanů, kteří se zajímají o věci veřejné, uvědomují si svá práva na zdravé a urbanisticky funkční městské prostředí.*“ (Burzová L. 2015b: 83). Přestože se jedná o „vnější“ definice, tj. nemusí (ale mohou) být podobné emickým konceptům, nadále jich využiji coby další možnost konceptuální existence veřejnosti. Jinými slovy, lze takovou

46 <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=ve%C5%99ejnost&sti=103148&where=hesla&hsubstr=no>, navštíveno 10. 12. 2016

47 <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=ve%C5%99ejnost&sti=103148&where=hesla&hsubstr=no>, navštíveno 10. 12. 2016

(z etic perspektivy) „aktivní veřejnost“ empirickými daty ne/vyvrátit? V této souvislosti předložila Petra Burzová (2015b) empiricky založený koncept politiky poloveřejnosti, s jehož pomocí interpretuje „*produkci nové ideologie explicitně formulující předpoklady, které byly doposud pouze implicitně obsaženy v naturalizovaném normativním řádu*“ (Burzová L. 2015b: 10). Veřejnost pojímá jako výše citované aktivní uskupení a poloveřejnost (mimo jiné) coby (socioprostorovou) vlastnost, určitou představu o povaze veřejného prostoru. V následujících kapitolách tomu bude v jistém smyslu naopak – veřejnost se stane představou (užitečnou coby symbol v některých kontextech) a z oblasti poloveřejnosti předpokládající, že „veřejné je vágní a explicitně nedefinovatelný pojem, ve skutečnosti jsou některé zájmy důležitější než jiné, veřejnost a veřejné prostory je nutno definovat jasně a hierarchizovat je“ (Burzová L. 2015b: 89), tj. rozporující veřejný charakter veřejného prostoru (Burzová L. 2015b: 92), budou pocházet aktivní činitelé (resp. aktéři z ulice).

5.1 Kontexty, perspektivy, média

Beroun chystá veřejnou diskusi o bezdomovectví – No, to jsem zvědav. A je to určeno i pro bezdomovce? Aby to nebylo o nás – bez nás!

Vaše Drbátka (Podbrdské noviny 16/2012, str. 5)

Bezdomovectví bylo ve studované lokalitě relativně delší dobu trvající šest až sedm let považováno přinejmenším za téma důležité a (nejpozději) od roku 2011 za „prioritu“ bezpečnostní politiky (Radniční listy, 09/2011). Vzhledem k přímé návaznosti na veřejnou debatu uvádím detailněji rozbor mediálních reprezentací pouze z července, srpna a září (částečně a dále v textu i října) roku 2012. Ovšem v obecné rovině zaznamenaných emických kategorií a témat lze výsledky vztáhnout (minimálně) na období 2008-2013, během něhož byly počty mediálních sdělení, resp. převaha negativních obsahů nejvyšší.

Během několika let se z víceméně marginální oblasti sociální politiky a dobročinnosti stalo vděčné téma regionálních (především městských) médií. V roce 2006 se objevilo celkem 21 článků – v nich je bezdomovec popisován například coby oběť trestné činnosti či umělec chystající se na vlastní vernisáž představující „*veřejnosti lidí, kteří jsou z nějakých důvodů nuceni žít na okraji společnosti*“ (Berounský deník, 15. 2. 2006) anebo zprávy o otevření Komunitního centra sociálních služeb s příslibem starosty, že město je „*pochopitelně připraveno jednotlivým sociálním projektům pomoci*“ (20. 4. 2006). Psalo se, že „*[l]idé bez přístřeší to mají v těchto dnech těžké. Z nádraží a jiných veřejných prostor je vyhánějí černí šerifové a azylový dům má plnou kapacitu.*“ (2. 2. 2006). Podobné jemnější formulace zůstanou v následujících letech výlučnou součástí slovníku zaměstnanců místní neziskové organizace, jejichž mediální snahy představovaly v zásadě jedinou protiváhu zostřující se rétorice a tematickému „přesunu bezdomovectví“ do (přinejmenším potenciálně) stigmatizujících a kriminalizujících kontextů. Poměr negativní/pozitivní vyznění mediálního sdělení je

téměř vyrovnaný. O dva roky později je na základě stejných kritérií vyselektováno 39 sdělení, z nichž čtyři jsou spíše pozitivní, zatímco negativní tvoří tři čtvrtiny souboru z roku 2008 (srov. Hejnal 2013c, 2013d).

Na základě časové řady vytvořené z mediálních sdělení lze po vyhlazení výkyvů způsobených známým vlivem zimních měsíců (srov. Bunis et al. 1996) soudit, že od roku 2008 nabývá téma bezdomovectví na důležitosti (viz Obrázek 5). Nejvíce negativních článků či televizních/rozhlasových reportáží se objevuje v roce 2011 a v roce konání veřejné debaty (2012) bylo zaznamenáno největší množství mediálních sdělení vůbec.

Obrázek 5. Počet mediálních sdělení a jejich vyznění (2006-2015).

Téma „veřejné diskuse“ bylo velmi často zmiňováno během polostrukturovaných rozhovorů s aktéry. V průběhu pěti z devíti (srpnových) interview byla celkově šesti respondenty alespoň jednou zmíněna blízká akce. Po tomto upozornění následoval delší či kratší komentář, který vyjadřoval (mluvčím vnímané) zdůvodnění, účel, jehož prostřednictvím rozvíjel navazující témata, a/nebo různou míru souznění s předpokládaným efektem veřejné debaty. Krom vyjádření mimo jiné určitého pozitivně míněného veřejného „výkopu“ (ve smyslu odstartování) tématu (Zastupitel, 14. 8. 2012) a inspiraci, „do čeho třeba nalít peníze“ (Sociální prevence, 4. 9. 2012) se pondělní události a především jejím cílům nejvíce věnovala její iniciátorka, starostka města, jejíž osobní performance měla být dle jednoho ze členů zastupitelstva jediným skutečným cílem – „pani starostka se chce předvést“ (Zastupitel, 28. 8. 2012). Jakkoli byl poslední citovaný výrok veden patrně politickými (či jinými) antipatiemi, cílem (třebaže nejiným) skutečně byl, jak tvrdila samotná starostka (Starostka, 15. 8. 2012), resp. starostka s příkyvujícím místostarostou (Místostarosta, 15. 8. 2012), jistý druh performance.

Lidi si myslí, že nás ty věci nenapadly, že nám je potřebujou říct. ... Takže jsem si řekla, že uděláme tuhle tu veřejnou debatu. Tu si vlastně natočíme na video, hodíme to na web. Veřejnost přijde určitě v počtu kusů, protože vždycky všichni mají plnou pusku řeči, dokud jsou anonymní, melem nebo nejvýš telefonem, ale když mají jít s kůží na trh, představit se a říct to opravdu, tak to bude horší. (Starostka, 15. 8. 2012)

Počítá se tedy s vykonáním specifického veřejného aktu, určitého sociokulturního dramatu (představení), s poněkud zvláštními, vstupními předpoklady o publiku: na jedné straně mají nutkavou potřebu svým zastupitelům poradit, jak vyřešit „ožehavý problém“, který „všechny citelně ‚pálí‘“ (Parlamentnilisty.cz, Beroun: Bezdomovectví nebude radnice jen přihlížet, 2. 7. 2012), na straně druhé je zcela jisté, že místa v hledišti zůstanou z větší části neobsazena nebo se případná hrstka (dostatečně „popálených“) příchozích stane komparzem a jejich dotazy/návrhy budou zpěstřovat prohlášení pořadatelů akce.

Uspořádání debaty s možnou účastí veřejnosti bylo avizováno poměrně dlouhou dobu před zvoleným termínem události (10. 9. 2012). Patrně poprvé (veřejně) bylo „velké pracovní fórum“ s předpokládanou účastí občanů (široké veřejnosti) a tří prezentujících (viz dále) zmíněno již 25. 6. Plán uskutečnit akci velmi podobnou dubnové „Veřejné debatě o průzkumu na břidlicový plyn“⁴⁸, avšak cílenou na téma bezdomovectví, prezentovala na 11. zasedání Zastupitelstva starostka města.

[V pondělí 10. září od 17 hodin] budou na tomto fóru hovořit tři zásadní složky, které se zabývají řešením bezdomovectví – a to jsou složky preventivní, složky poskytovatelů sociálních služeb a represivní. ... [M]yslím si, že je na čase, abychom se přesunuli od analýz k činům a ... budu po zastupitelstvu chtít, abychom posílili částku v městském rozpočtu na jednu z těchto tří oblastí, nebo na všechny, abychom nějakým způsobem řešili bezdomovectví. (Starostka, 25. 6. 2012)

Následující dvě čísla redaktoři místního měsíčníku věnují poměrně velkou část prostoru bezdomovectví a spolu s texty z několika dalších periodik nechávají tušit, jakými tématy a jakou rétorikou bude zářijová debata pravděpodobně prodchnuta. Červencové texty, resp. jejich názvy, spojuje ujištění o budoucí akci – a to jak ve smyslu události, tak obecněji aktivity: „Bezdomovectví nechceme jen přihlížet“ (Radniční list, Bezdomovectví nechceme jen přihlížet, červenec 2012), popř. podobná (byť v třetí osobě) formulace „Bezdomovectví nebude radnice jen přihlížet“ (parlamentnilisty.cz, 2. 7. 2012). Upřesněno je, že od každého zástupce skupiny (prevence, služby a represe) bude radnice chtít „konkrétní návrh a jeho obhajobu“ (02. 07. 2012), „s cílem citelně zlepšit situaci v otázce bezdomovectví v Berouně“ (Starostka, Radniční list, 07/2012). Spolu s předběžným oznamováním debaty se v obou případech (texty jsou téměř identické) setkáváme s doprovodným, nebývale ostře a útočně formulovaným článkem (viz Obrázek 6), jehož slovník bude následující měsíc opětovně využit při popisu místní opuštěné budovy, kterou někteří aktéři v roce 2009 na relativně delší období obydleli. (Hejnal 2013a, 2014)

48 Část berounských obyvatel výrazně projevila nesouhlas během protestů proti těžbě břidlicového plynu.

Pozvánky – „Pojďte diskutovat o bezdomovcích“ (berounsky.denik.cz, 30. 8. 2012) či „Radnice chce mluvit o bezdomovectví“ (Berounský deník, 31. 8. 2012), „Beroun chystá veřejnou debatu o bezdomovectví“ (Podbrdské noviny, 09/2012) anebo dokonce „Beseda o problémech bezdomovců“ (berounskyregion.cz, 2. 9. 2012) – byly neutrálního charakteru. V předvečer debaty se v Radničních listech objevuje pod titulkem „Existuje řešení problematiky bezdomovectví v Berouně?“ (09/2012), v den diskuze pozměněný nadpis s textem z 30. 8. „Přijďte diskutovat o bezdomovcích“ (Berounský deník, 10. 9. 2012) a na internetových stránkách města aktualita „Veřejná debata o bezdomovectví již DNES!“

Vzhledem k tomuto výčtu lze s trochou nadsázky říci, že přinejmenším v posledních dvou až třech týdnech před zahájením debaty bylo mnohem obtížnější o konání akce vůbec nic nevědět. Příchod/nepříchod na veřejnou debatu, kde se veřejnosti nabízela možnost promluvit do dění, které souvisí s citacemi/výňatky v Obrázku 1 – tj. s „opilými, zfetovanými a leckdy agresivními lidmi bez domova“, díky nimž „přibývá i stížností občanů, které lidé bez přístřeší obtěžují“ atd. –, musel být ve většině případů výsledkem vědomého rozhodování. Účast či neúčast, množství i skladba ne/příchozích není adekvátně interpretovatelná špatnou propagační celou akce.

Konkurentem velmi pravděpodobně nebyly ani televizní pořady, které v čase debaty běžely na hlavních stanicích: Kriminálka Miami VIII (Nova, 17:30), Ulice (2236, Nova, 18:25), Prostřeno! (Prima Family, 18:00), Události v regionech (ČT24 i ČT1, 18:00), Planeta YÓ – Panika v městečku (ČT2, 18:00) a Kvalifikace ME ve fotbalu do 21 let Česko-Wales (ČT4, 17:20). Jinak řečeno, průběh debaty, její dílčí aspekty jako právě počet a skladba participantů mohou být považovány za možné indikátory zájmu či nezájmu o téma, které údajně „všechny citelně ‚pálí‘“ (Berounský deník, 2. 7. 2012). Jestliže obyvatelé města „už řadu měsíců volají po vyřešení tohoto problému“ (10.09.2011), sál pojišťovny bude takřkajíc praskat ve švech.

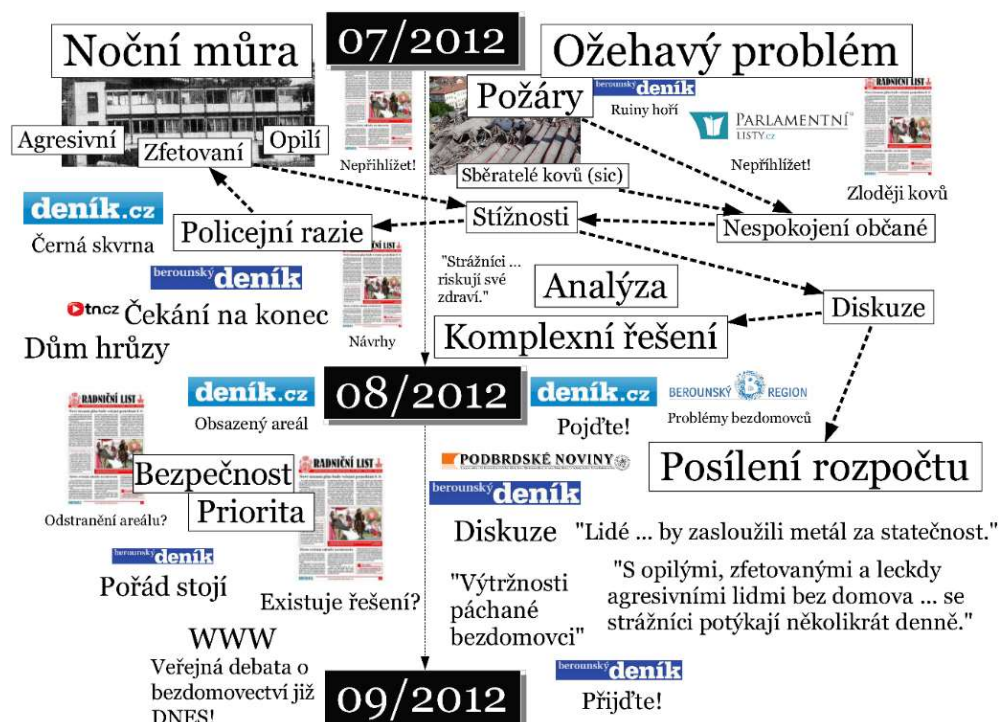
Dalším deklarovaným cílem měla být pozitivní změna veřejného mínění ve vztahu k bezdomovectví (Místostarosta, 15. 8. 2012), resp. k činnosti místních neziskových organizací pracujících se aktéry: „Běžnej občan vám řekne, že by je tady nechtěl, protože krmí bezdomovce, a proto jich je tu hodně. ... Proto bude mimo jiné ta veřejná debata“ (Starostka, 15. 8. 2012).

Nicméně v rozporu s takovým záměrem se jeví zmíněné články doprovázející pozvánky na veřejnou debatu uveřejněné v Radničním listě (pod přímou kontrolou zastupitelů). První pozvánka na veřejnou debatu, která je zakončena příslibem, že „(v)edení města je připraveno podpořit akční plán na řešení bezdomovectví ... zásadní částkou v příštím rozpočtu“, jejíž „výši určí zastupitelé“ (Radniční list, 07/2012; Parlamentní listy, 2. 7. 2012), je obklopena textem reprezentujícím bezdomovce jako agresivní alkoholiky, uživatele drog, nezodpovědné majitele volně pobíhajících psů a buditele veřejného pohoršení. V dolní části stránky se navíc nachází sloupek Městské policie, který informuje o bezdomovcích coby neúspěšných zlodějích. Pokud měla debata přispět k určení poměru mezi navýšením rozpočtu pro represii, resp. pomoc či prevenci –

„všichni [tři] se vám budou snažit vysvětlit, proč oni potřebují posílit rozpočet a proč oni věří, že za tu posilu nabídnou městu zlepšení situace“ – s každým dalším článkem se zdálo, že je dávno rozhodnuto. Nicméně právě tyto čím dál expresivnější rétorické prostředky mediálních sdělení, v extrémních případech uvozených a/nebo ukončených patetickými výkřiky či povzdechy – „Lidé v těsné blízkosti areálu Hilton ... by zasloužili metál za statečnost.“ (Berounský deník, 7. 8. 2012) – sehrály, paradoxně, klíčovou pozitivní roli při rozhodování některých aktérů zúčastnit se debaty.

Podobně se přinejmenším nešťastné jeví (neformální) přizvání zástupců neziskových organizací coby diváků, nikoli aktivních přispěvatelů. Jakkoli byl tento krok vysvětlován vcelku obhajitelným tvrzením, že „město“ chtělo představit své „vlastní zdroje“, tj. přímo kontrolované součásti městské organizace, zaměstnanci neziskových organizací se měli spokojit s nepoměrně horší pozicí, z níž by mohli prezentovat svá stanoviska a kontrovat tezí poukazujícím „až na příliš štedrou práci farní charity“ (Berounský deník, Stává se Beroun Mekkou bezdomovců?, 23. 2. 2012; srov. Hejnal 2013d: 147), sdílející i někteří zastupitelé (Místostarosta, 15. 8. 2012).

Obrázek 6. Mediální reprezentace (synchronní a diachronní rovina) před Veřejnou debatou.

Souhrnná rekapitulace mediálních témat (viz Obrázek 6), mapující mediální produkci v červenci, srpnu a září, snaze o méně stigmatizující popis bezdomovectví nenasvědčuje. Třebaže političtí aktéři nemají přímou moc nad většinou mediálních aktérů, identické znění článků v Radničním listu a Berounském deníku naznačují přinejmenším úzké sepjetí mediální produkce a (záměrům) politických aktérů.

Ve vztahu k bezdomovectví se propagace konání diskuze mediálně překrývala s dlouhodobější produkcí článků namířených proti zmíněnému Hiltonu, který byl použit coby odstrašující příklad při vyjednávání o stavbě nového supermarketu na místě staré nefunkční továrny. Vyjma období, v němž se rozhodovalo o možnosti výstavby zmíněného supermarketu, byl průmyslový areál mnohem méně mediálně propíraný, jelikož plnil (z pohledu aktérů) takřka výhradně subsistenční, nikoli obytnou funkci. Oproti pravidelnému mediálnímu zájmu o Hilton se továrna stala (doslova) „ožehavým problémem“ až v návaznosti na červencový požár.

Z dlouhodobějšího hlediska se kulturní představa pojí s trojím členěním „bezdomovců“ coby klientů sociálních služeb, prevence a represe, která s ohledem na emicky vnímanou významovou blízkost prvních dvou a vymezení třetích převážně prostřednictvím negace atributů klientů sociálních služeb a prevence odpovídá rámci mnohokrát popisované opozice nezasloužená a zasloužená chudoba, popř. nepotřební a potřební chudí⁴⁹ (Hejnal 2013d). Stručně, předpokládá se, že druzí zasluhují pomoc, protože se aktivně snaží o návrat do společnosti, kdežto první vzbuzují minimální soucit, jelikož hlavní příčinou jejich nynějšího stavu jsou oni sami, resp. jejich individuálních charakteristiky (lenost, nepřizpůsobivost apod.) a/nebo svobodné rozhodnutí. Poněvadž se základní prvky překrývají s tématy, které zazněly na veřejné debatě (viz další kapitolu), předkládám prozatím jen skromný přehled formou Tabulky 1 s binárními opozicemi shrnující emické kulturní perspektivy politických a mediálních aktérů, resp. čtyři dílčí emické koncepce: (a) bezdomovce jako klienta sociálních a preventivních služeb; (b) bezdomovce jako klienta represe; (c) bezdomovce jako kriminální živel a (d) veřejnost.

Tabulka 8. Mediální a politická (emic) typologie bezdomovců.

Politika		Politika a Média	Média
Klient soc. služeb	Klient represe	Veřejnost	Kriminální živy
Občané	Kočovníci	Obyvatelé města	Cizinci
Neviditelní	Viditelní	Přehlížení	Monitorování
Determinace	Volba	Oběti	Pachatelé
Reintegrace	Exkluze	Uklidnění	Uklizení
Bezproblémovost	Problematicnost	Bezpečnost	Strach
Spolupracující	Nespolupracující	Přizpůsobení	Nepřizpůsobiví

Obě části jsou víceméně shodné ve vztahu k percepci veřejnosti – jedná se o „přizpůsobené“ obyvatelé města, kteří jsou oběťmi zhoršující se bezpečnostní situace (jak jsem podotkl, od roku 2011 zahrnující explicitě bezdomovectví), přičemž cílem by mělo být vhodnými kroky jednak vyvrátit pocit přehlížení a jednak uklidnit rostoucí nevraživost vůči bezdomovcům. Atributy klienta represe a kriminálního živlu se rovněž

49 Jedná se o v češtině terminologicky nepřilíš jednoznačně znějící a vyznívající pojmy, které odpovídají anglickým undeserving a deserving poor.

téměř překrývají. Optikou aktérů se na rozdíl od bezdomovců „až bych řekl neviditelný[ch]“ (Velitel MP, 22. 8. 2012) jedná o – „Monitorujem to strašně moc“ (Starostka, 15. 8. 2012) – „lidi, který dělat nebudou“ (Úředník, 8. 8. 2012), „nejsou schopni zapadnout do toho pracovního stylu“ (Zastupitel, 16. 8. 2012) a v bezdomovectví „hledají povyražení“ (Zastupitel, 24. 10 2012) – „takový ty kočovníci“ (Zastupitel, 16. 8. 2012), kterým se „prostě tenhle život ... fakt líbí“ (Velitel MP, 22. 8. 2012), přičemž ochránit občany, kteří se „cejtěj ohrožený“ (Velitel MP, 22. 8. 2012), lze pouze krátkodobě, tj. „vyvítz [bezdomovce] jakoby za brány města nebo z toho centra“ (Zastupitel, 16. 8. 2012). Následující výňatek, který může být ukázkou zastupující mediální oblast, je psán z velmi podobných pozic, byť akcentuje každodennost „klientů represe“, „těch pár desítek kusů, s kterými ten boj je otevřený“ (Starostka, 15. 8. 2012).

Neuplyne jediný den, kdy by hlídky městské policie nevyjížděly k výtržnostem páchaným bezdomovci. S opilými, zfetovanými a leckdy agresivními lidmi bez domova, kteří v mnoha případech kolem sebe mají volně pobíhající psy, se strážníci potýkají několikrát denně. Přibývá i stížností občanů, které lidé bez přístřeší obtěžují. (Radniční list, Bezdomovectví nechceme jen přihlížet, červenec 2012)

Hlavní rozdíl mezi zmíněnými dvěma částmi tkví v tom, že mediální reprezentace po jistou dobu ztotožňuje veškeré „bezdomovce“ s kategorií kriminálních žvlů, zatímco v rozhovorech s aktéry byla diferenciací „bezdomovecké skupiny“ poměrně podstatným tématem. Představy bezdomovce coby klienta sociálních a preventivních služeb jsou v určitých aspektech homologické vůči pojetí veřejnosti. Obě předpokládají prvky snahy (spolupracují a jsou přizpůsobení), přání navrátit se k předchozímu stavu (reintegrace a uklidnění), vyhýbání se problematickým a nebezpečným jevům, neviditelností či přehlížením jejich problémů, za něž coby „slušní“ místní občané nenesou zodpovědnost (determinace a oběť). Z mediálních sdělení se tím pádem vytratila kategorie, s níž by se veřejnost – coby předpokládaný referent kulturní představy – mohla identifikovat, tj. díky níž by byla alespoň zčásti uchována možnost ztotožnění s „My“ (ze strany čtenářů) a problematizována jednota propojení bezdomovec je (pouze a jen) kriminálním živlem (rozhodně nikoli „jeden z Nás“). V souladu s touto tendencí se jeví jakýsi „papparazzi“ či spíše „přírodovědný“ styl zachycení aktérů na vizuálních doprovodech. Snímky totiž nápadně připomínají zobrazení celebrit na dovolené, k nimž se špehující fotograf nemůže dostat na bližší vzdálenost než několik desítek metrů, popř. je lze přirovnat k dokumentárním fotografiím některých ze sociálně žijících zástupců divoké fauny. Jinými slovy, opět rozhodně nikoli „jedni z Nás“. Tento dojem přitom navozují především použitý styl a namnoze i samotný název článku.

Kupříkladu více než dvě třetiny titulní strany volně šířeného týdeníku 5+2 zabírají jednak text článku „Lidé bez domova okupují centrum Berouna. Město přemýšlí, co s tím“ (30. 8. 2012) s úvodními zvětšenými slovy „Beroun trvale trápí bezdomovectví, ... Řešením se zdá být vyšší aktivita strážníků“ a jednak dvě fotografie, na nichž zachycení lidé sedí, leží, popř. spí. Za předpokladu potlačení zmíněného stylu „skupinovější“ fotografie by přitom mohla být stejně tak použita coby ilustrační snímek

v rubrice o slunném počasí, které v týdnu před vydáním článku panovalo (26-28°C⁵⁰). Právě tento článek sehrál úhlavní roli při rozhodování některých aktérů, zdali a jak se debaty účastnit.

5.2 Veřejná debata: příchod, průběh, hodnocení

Konání veřejné debaty bylo „na ulici“ již delší dobu známo. Účast sice téměř nikdo cca tři týdny před 10. 9. nevyloučil, ale zároveň zůstalo u pověstného „Uvidíme“. Jakmile se událost posunula k bližšímu časovému horizontu, „bezprostřední budoucnosti“ (Vašát 2014: 64), téma veřejné debaty se stále častěji stávalo námětem skupinových rozhovorů a namísto „Uvidíme“ zaznívaly prakticky jen obdoby „To je jasný, že jdu/jdem“. Následující upravený výňatek z terénního deníku popisuje příchod na veřejnou debatu.

Krátce před šestou hodinou jsme dorazili k budově České spořitelny, v jejímž sále se měla veřejná debata odehrát. Slávek měl košili a lesklé džíny, Rudolf měl čistě bílé kalhoty a Paul vypadal jak oblečený z Kenvela. Zatímco aktéři, kteří se rozhodli diskuze zúčastnit, vedli před venkovním vchodem přátelský rozhovor se zaměstnanci místní neziskové organizace (zaměřené na drogově závislé), šel jsem doprovázen Slávkem zjistit, jak byla místnost uzpůsobena a vybavena pro účely debaty, zejména kolik je volných míst k sezení a kde se nacházejí. Nedaleko dveří do sálu vedli rozhovor dva městští policisté. Jakmile nás zpozorovali, krátce se odmlčeli. Na Slávkův pozdrav reagovali překvapenými výrazy a nepříliš jasnými hlesnutími. Prošli jsme dveřmi a zastavili se zhruba dva metry za prahem. „Ty vole, to určitě udělali schválně“, komentoval Slávek momentální rozložení volných míst, jelikož dostatek prostoru pro všechny nabízela pouze první řada. Vzhledem k tomu, že takové rozmístění si nepřál ani nikdo z venku čekajících, Slávkův popis vnitřku sálu napětí z budoucích okamžiků příliš nezmírnil. Nicméně na rozhodnutí stát se součástí scény se nic nezměnilo (Terénní deník, 10. 9. 2012).

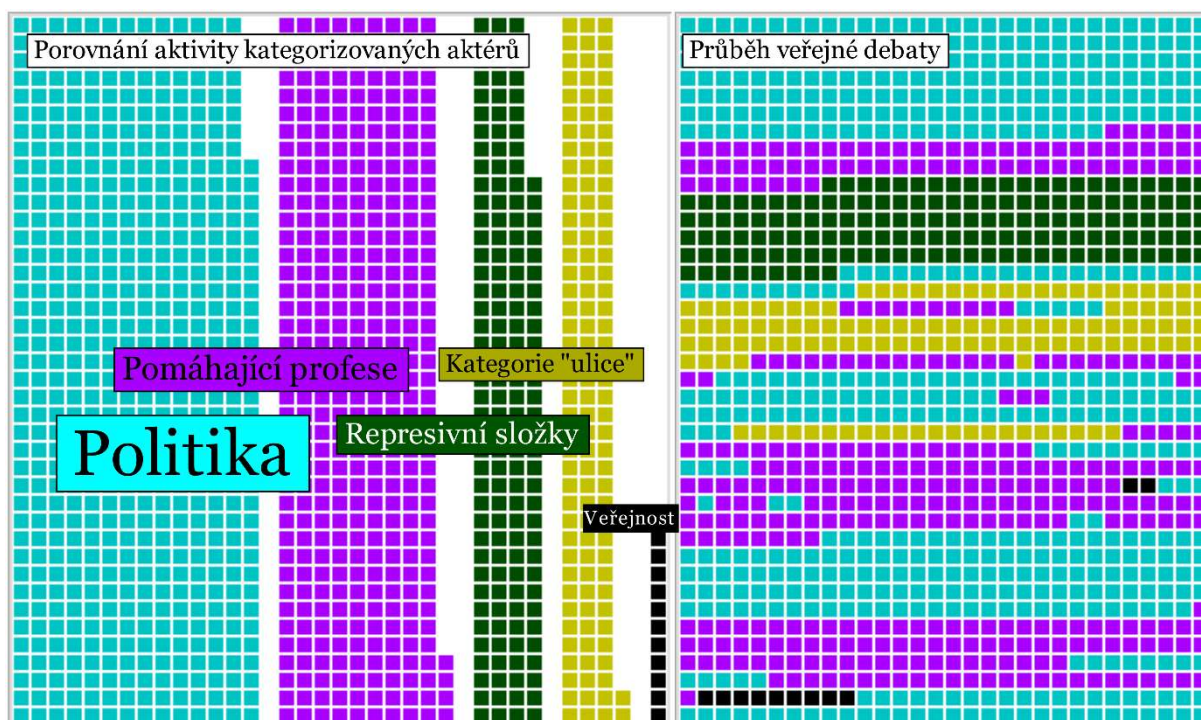
Nedlouho po našem (pro některé udivené účastníky očividně překvapujícím) příchodu a usednutí byla debata zahájena úvodním příspěvkem starostky⁵¹, resp. představením „scénáře“ pro příští dvě hodiny: po místostarostově shrnutí městem zadané analýzy „přijde popis aktuálního stavu bezdomovectví očima tří skupin pracovníků“ z oblasti prevence, sociálních služeb a represe, následovaný diskuzní částí s předpokládaným aktivním zapojením ze strany (mluvčích z řad) veřejnosti: „Hlavním aktérem budete vy všichni, kteří budete mít zájem se zapojit.“ Vzhledem k tomu, že „role přítomných je v jiném gardu než obvykle“, účastníci, kteří se (s výjimkou tří zmíněných prezentujících) tématu bezdomovectví věnují profes/ionál/ně, „dnes nejsou ti aktivní“ a mají úlohu „pozorovatelů a eventuálně odborných konzultantů“, výzva k aktivní participaci je zjevně cílena na neobornou veřejnost, tj. na pravidelně popisované „nespokojené občany“. Ke komu starostka v onen okamžik promlouvala?

50 Údaje pro Středočeský kraj vyhledány na http://www.in-pocasi.cz/archiv/archiv.php?historie=23-08-2012&stanice_kraj=10&klima_kraj=10 (navštíveno, 30. 3. 2016)

51 Není-li v této kapitole uveden odkaz, jedná se o promluvu/citaci, která zazněla na veřejné debatě (10. 9. 2012).

Na základě záznamu z debaty (pro tyto účely naneštěstí nepříliš vhodně zpracovaném) lze odhadnout, že v sále bylo přítomno zhruba 50–60 lidí (článek v místním periodiku uvádí kolem 70 lidí). Prostřednictvím nakódování obličejů v nejprůkaznějších záběrech (s přispěním zhodnocení různých kombinací dílčích, méně informačně nabitých snímků) jsem dospěl k počtu 53 (přínejmenším v jeden daný moment sedících) účastníků. Jejich rozložení dle pěti kategorií naznačuje Obrázek 7. Kategorie „široká“ veřejnost je do značné míry reziduální, tj. zahrnuje převážně účastníky, které jsem nebyl s to jednoznačně ztotožnit s žádnou ze zbylých možností a jedná se tudíž o odhad. Nicméně lze prohlásit, že veřejné debaty se neúčastnilo (přijmeme-li celkový počet 53) více než 19 jedinců z řad veřejnosti, což odpovídá 36% ze všech participantů. Aktivně se do debaty zapojili dva z nich. Prvním byl starší muž, který ve svém komentáři zhodnotil podmínky „ulice“ optikou bývalého zaměstnance Technických služeb. Na úplném konci debaty byla aktivita veřejnosti završena otázkou, zdali se vedení města přiklání ve vztahu k „řešení bezdomovectví“ spíše k represí anebo pomoci.

Obrázek 8. Porovnání aktivity aktérů (nalevo) rozložené dle průběhu debaty (napravo)

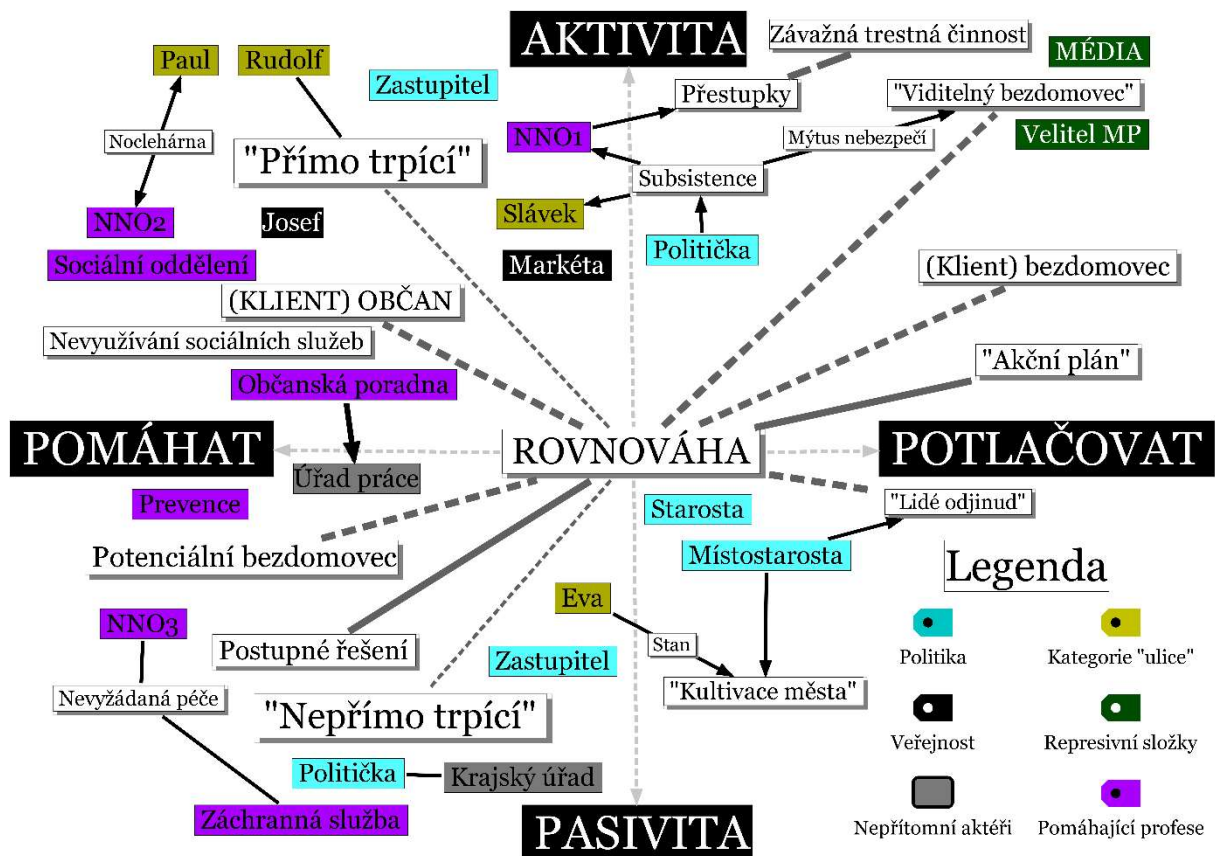

Míra zapojení „široké veřejnosti“ je rovněž patrná z Obrázku 2. Levá část ukazuje podíly souhrnného času stráveného aktivním zapojením do debaty ze strany členů zmíněných pěti kategorií a pravá znázorňuje tytéž poměry rozprostřené v průběhu diskuze (pohyb odshora dolů, řádek po řádku reprezentuje dimenzi času). Už v úvodu veřejné debaty bylo jasné, že rozmístění publika/účinkujících, zejména obsazení první řady, bude nepříjemné „oboustranně“. Přestože tematicky byla debata vedena v duchu

převládajícího mediálního popisu – témata lze rozdělit do diagramu s hlavními osami aktivita-pasivita a pomáhat-potlačovat –, mluvčí několikrát hledali „vhodná“ slova (vhodná i pro uši těch, o nichž mluví) anebo kladli pohledem na aktéry důraz, že jen „určité skupiny bezdomovců [myšleny nikoli vy zde sedící] způsobují“ (Starostka, 10. 9. 2012) obtíže občanům města. Všechna relevantní témata spolu s mluvčími a jejich výroky nabízí Obrázek 3. Vyjma zmíněných dvou os byla debata rámována snahou o nalezení rovnováhy (mezi „pomáhat a potlačovat“) a rozluštěním „Problém dvojího nazírání“. První kategorií (nazírajících) jsou „občané trpící bezdomovectvím přímo“ (žijí na ulici) a druhou „občané trpící bezdomovectvím nepřímo, zprostředkovaně“ (tj. veřejnost zakoušející negativní jevy vytvářené mimo jiné první skupinou). Tato opozice se pojí s kategoriemi „(klient) občan“, „(klient) bezdomovec“, „potenciální bezdomovec“ a „viditelný bezdomovec“, přičemž kdo trpí a bude či nebude trpěn, vyjadřovalo zařazení mluvčího (např. „(klient) bezdomovec“ se pro velitele městské policie v zásadě překrývá s „viditelným“, tj. „kriminálním živlem“ či „klientem represe“).

Místostarosta problematizoval na základě dat a interpretací ze zmíněné analýzy potřeb (Dobiášová 2012) tezi, že bezdomovci žijící ve městě jsou převážně cizinci, kteří se díky prosperitě sjíždějí z neznámých míst. Ukázalo se totiž, že *„(v)ětšina bezdomovců má vztah k Berounu, ať už tím, že se tu narodila, nebo vyrostla, nebo se v minulosti přistěhovala za prací a podobně.“* Krom toho zdůraznil jedno z řešení objevující se v rámci širší oblasti zlepšování „image města“ (Zastupitel, 16.8.2012) coby nutnost „kultivovat město“ (Radniční list, září 2011), tj. „kultivovat prostředí, aby se zužoval ten prostor pro krytí různých negativních jevů“, které v případě bezdomovectví navazuje na procesy transgrese a purifikace (Hejnal 2013e; nebo Toušek 2013; podobně i Vašát 2012).

Obrázek 9. Síť aktérů, emických kategorií a témat veřejné debaty.

První aktivně vystupující aktér/ka z kategorie „ulice“ byla starší dáma, Eva „magistr, učitelka hudby, 25 let odučeno“, která se dle vlastních slov stala „bezdomovkyní díky tomu, že mně umřel přítel ..., přišli jsme o byt, pět a půl let jsem žila v stanu“. Na veřejnou debatu nepřišla s naší skupinkou, tj. nepatřila do okruhu mých (klíčových ani běžných) informátorů, byť se téměř se všemi z nich vzhledem k velmi přátelským pozdravům, úsměvům a kratším dialogům bezesporu znala. Krom své nynější zlepšující se situace komentovala jednu z činností Městské policie, která byla (mimo jiné a jinými) popisována přesně před rokem ve článku „Nové priority v bezpečnosti: bezdomovectví a herny“ v místním informačním měsíčníku s podtitulkem „Strážníci se nyní zaměří na pochůzkovou činnost a kontrolu problematických míst“ a deklarovanými cíli radnice: „Více strážníků v ulicích a mnohem razantnější a komplexnější řešení problémů s bezdomovci a hernami“ (Radniční list, 09/2011).

Mně vadilo, že jsme si třeba postavili stan a městská policie nám ho sebrala. Bylo to támhle [na okraji města]. Mně to strašně mrzelo. Museli jsme si zase zařídit něco jiného. ... Ano, bezdomovci se vo sebe musej postarat.

V tomto ohledu lze tudíž kritický komentář považovat za popis realizace tematického spojení viditelná/razantní městské policie a „zkrášlování“ (kultivace) urbánního prostoru coby součástí „komplexního řešení“ bezdomovectví.

Po veřejném předání projektu noclehárny, který zhotovil ředitel místního (zpravidla zaplněného) azylového domu (NNO2), do rukou účastníků se zastupitelů⁵² vystoupil Rudolf, nejpilněji se připravující aktér z kategorie „ulice“. Bezdomovce, k nimž se sice neřadil, avšak několikrát použil zájmeno „my“, se snažil prezentovat v nezidealizované podobě.

Ano, je to tak. Ano, je pravda, že kradou, co si budem povídat. Ale z čeho maj brát? Dejte jim práci, půjdou do práce? [Ne,] protože jim to stát sebere! ... Všichni se koukaj na bezdomovce, že jsou špíny a smrděj, aspoň podle toho článku, co jsme četli ... Proč se neukáže na ty mladý, co tam dělaj bordel.

Paul, před začátkem debaty několikrát opakující „hlavně žádný emoce“, se snažil poukázat na pozitivní roli přítomnosti bezdomovců ve veřejném prostoru, resp. „na ulici“. Následně řešil s jedním z účastníků (NNO2) problémy osobního rázu.

Ať žijeme, jak žijeme – a žijeme nevábně, to je pravda, každé se nás štítí –, umíme dělat zásadní věci. My třeba najdem stříkačku, zavoláme měšťáky, klidně se jich zeptejte, oni to seberou, aby se vám, VÁM [zvysuje hlas], vašim dětem anebo vašim [sarkasticky] drahejm psům nic nestalo. ... A tady pán, jak se jmenoval, z tý ubytovny? ... [ukazováčkem míří na NNO2, zazní jméno]. Vy ste mi dal zákaz na celej život, takže já jsem venku na celej život...

Jakkoli v tom nebyl záměr, tímto ostřejším dialogem, zakončený ujištěním aktéra NNO2, že „dycky dáme šanci“, avšak „teď jsem bohužel plnej“, Mojmir paradoxně zdůraznil zájmy především jím kritizovaného komunikačního partnera, který o několik minut dříve (viz výše) předal příslušným zastupitelům zmiňovaný projekt noclehárny (tj. navýšení počtu míst) se slovy „jsme furt plný“.

Slávek coby poslední mluvčí aktér reagoval na otázku jedné z političek směřující na subsistenční praxe, tj. čím že se bezdomovci živí. Po vyjmenování některých základních praktik (sběr papíru, železa atd.) dodal:

Jsou lidi, který kradou, a jsou lidi, který kradou ještě víc a nejsou to bezdomovci. No, ale prostě těch je spousta. No, jako nezlobte se na mě, ale je to tak. (Slávek, 10. 9. 2012)

Konec promluvy vyvolal všeobecné veselí a soudě dle smíchu a potlesku pobavil většinu sálu včetně moderátorky a „nespokojených občanů“ (tj. rozhodně nikoli jen „první řadu“). Navázal na ni zpětnou otázkou zacílenou na onu političku – „Mě by spíš zajímalo, proč vás to zajímá?“ – terénní pracovník (NNO1) místní neziskové organizace, neboť měl dojem, že se prostřednictvím veřejné debaty stává z části problematiky bezdomovectví soutěž o vytěžení většího množství politického kapitálu (srov. Lupták & Růžička 2013). Odpovědí mu byl opětovný akcent na předpokládanou veřejnost.

⁵² Jakkoli místostarosta kvitoval s povděkem předání dokumentace, z přístavby nakonec sešlo. Jedním z rozhodujících momentů byl článek „Pomoc bezdomovcům nesmí být na úkor občanů“ otištěný v Radničním listu.

Hovořím tady za občany, s kterými mám možnost různé problematiky diskutovat a jedna z těch problematik je bezdomovectví. ... Jsou to obavy obyvatel. Nemluvím za sebe, ale aj i za sebe. Mam rodinu a děti, a děti se jich bojí. (Politická, 10. 9. 2012)

Terénní pracovník následně poukazoval na obživu bezdomovců coby sekundárních spotřebitelů a na neadekvátnost popisu bezdomovců jako „kriminálních živlů“, což doprovázel jednak příklady rozdílu přestupek/trestný čin a jednak výňatky z výše zmíněného článku, který rozhořčil i aktéry. Zbylá témata konvenují s předešlým popisem, tj. lze hovořit o jisté kontinuitě s tezemi naznačenými v předchozí kapitole.

Rekapitulační článek (Radniční listy, říjen 2012) dokládá, jakým způsobem jsou bezdomovectví a veřejnost mediálně vytvářeny. Už sám název se zdá být poněkud podezřelý – „Výzva: Omezte prodej nejlevnějšího alkoholu!“. Jakkoli se jedná o téma, které skutečně zaznělo – „[Dohodnout se s] obchodními řetězci, aby přestaly prodávat ty nejlacinější druhy alkoholických nápojů. Tam, kde se to zavedlo, se ten problém výrazně zmírnil“ (Velitel Městské policie) –, jedná se ve vztahu k ostatním naznačeným oblastem spíše o marginálii, která zůstala ze strany všech následných mluvčích bez povšimnutí. Vystoupení aktérů coby patrně nejpřekvapivější aspekt debaty byl poznamenán těmito větami.

Během debaty vystoupilo i několik lidí bez domova. Ukázalo se přitom, že skončit na ulici mohou i vzdělaní lidé. Například pedagožka, absolventka vysoké školy, která se na ulici dostala po smrti svého přítele. (Radniční list, říjen 2012)

Vyjma podivných tvrzení, že se na veřejné debatě měli možnost „vyjádřit návštěvníci města“ nebo údajný plán na „ambulanci pro bezdomovce“, není lehké se vzhledem ke skladbě osazenstva ztotožnit s interpretací, že vystoupení velitele Městské policie – ve své řeči mimo jiné podotkl, že by bylo záhodno mít možnost bezdomovce „represivně trestat ještě předtím, než spáchají nějaký závažnější trestný čin“ – bylo „občany hodnoceno jako odpovídající a střízlivé zhodnocení současné situace ve městě“ (Radniční list, říjen 2012). Výrazně zkresleno bylo tvrzení místostarosty, které rozporovalo představu, že bezdomovci v Berouně jsou převážně „cizinci“.

Většina bezdomovců má vztah k Berounu, ať už tím, že se tu narodila, nebo vyrostla, nebo se v minulosti přistěhovala za práci a podobně.“ (Místostarosta, 10. 9. 2012)

[Bezdomovectví] se netýká jen těch „lidí odjinud“, ale reálně ohrožuje řadu ostatních, zejména sociálně slabé obyvatele Berouna (Radniční list, říjen 2012)

Tím mediální zmínky o konané akci končí. Po třech letech se pouze objevuje následující komentář.

Kvůli palčivému problému bezdomovectví vyvolalo vedení města již v roce 2012 veřejnou debatu. Zájem veřejnosti byl tehdy ale mizivý.“ (3. 11. 2015)

5.3 Čtení přes vlastní rameno

Výsledek dobrej bude, i když pár lidí pochopí, že jsme sice úplně v prdeli, ale nejsme ta největší zvěř tady z Berouna. Že by možná bylo lepší nám nějak pomoci, než nás obviňovat, ubližovat nám, viš? (Slávek, 10. 9. 2012)

Kapitola se prostřednictvím analýzy lokálního mediálního materiálu, etnografických poznámek a rozhovorů vztahujících se k problematice „bezdomovectví“ v urbánním postsocialistickém (královském) městě Beroun pokoušela naznačit linie možného výkladu složitého propojení mediální, politicko-byrokratické a veřejné sféry. S ohledem na výsledky soudobých českých badatelů s podobným tematickým záběrem se do jisté míry může jednat o teoretickou extenzi (Sanjek 1990) představ (o) veřejnosti v (sociokulturním) prostředí (politiky) poloveřejnosti coby „lidový koncept“ vztahů veřejného prostoru a aktivní veřejnosti (Burzová L. 2015b). Pojivem textu byly okolnosti a průběh konání veřejné debaty o „bezdomovectví“, která nabízela (v ideálním případě) možnost zkoumat interakce většiny relevantních aktérů v jednom místě.

Představy aktérů mimo jiné spojují na straně aktéra aktivitu nebo pasivitu a ze strany aktérů pomoc či represi. Proto vyvolal příchod několika aktérů přinejmenším údiv. V okamžiku participace na veřejném fóru „bezdomovci“, kteří jsou (a během debaty byli) jako takoví rozpoznáváni ostatními aktéry, jednali v rozporu se zažitým obrazem pasivní každodennosti tohoto segmentu chudoby. Přísně vzato se jedná o různé „bezdomovce“ – různé referenty pro jedno slovo, resp. přinejmenším dvě odlišné označované pro jediný označující. Jak zastupitelé, tak i zástupci sociálního odboru, prevence a Městské policie se museli vypořádat s bezprostřední blízkostí lidí, kteří narušovali dlouhodobě ustavovanou jednotu signifiantu (přinejmenším toho mediálního) „bezdomovec“ s jeho předpokládaným signifié (referentem s negativními atributy).

Průběh a výsledek debaty se zcela minul s (veřejně) deklarovanými cíli: „veřejnost“ coby „nespokojení občané“ absentovala, část, která dorazila, se nestala „hlavním aktérem“, jelikož její (jejich) aktivita byla měřitelná v řádu desítek sekund, zástupci odborníků či aktérů profes/ionál/ně spjatých s problematikou bezdomovectví byli coby druzí nejčastěji hovořící a politici, jejichž role měla být ještě pasivnější, si ukrojili největší část z dvouhodinové veřejné diskuze. Pozitivní změna veřejného mínění ve vztahu k bezdomovectví, resp. k činnosti místních neziskových organizací pracujících se aktéry působí ve světle mediální produkce spíše úsměvně. K finálnímu zhroucení prezentovaných představ o tom, jak bude (by měla) veřejná debata probíhat, přispívají i aktéři, s jejichž aktivní účastí (měřeno časem srovnatelnou s příspěvkem velitele Městské policie), paradoxně, téměř nikdo nepočítal. Pokud byli „nespokojení občané“ přítomni, mlčeli. Skutečným cílem, zdá se, mělo být veřejné předvedení kompetence v oblasti řešení „bezdomovectví“ – veřejná debata měla být prezentačním setkáním cíleným na veřejnost. Jinými slovy, informovat jak přítomné, tak i ve formě záznamu ostatní „běžné občany“ o aktivitách zastupitelstva ve vztahu k „problému bezdomovectví“.

Z emické (tj. aktérské) perspektivy aktérů je bezdomovecká populace tvořena několika typy, které jsou asociovány mimo jiné s binarismy „Cizinci/Občané“, „Pachatelé/Oběti“, „Strach/Bezpečnost“ atd., tj. lze se setkat s „klientem sociálních služeb a prevence“ a „klientem represe“. Zatímco první jmenování sdílejí některé

atributy s politicko-byrokratickým aktérským vymezením veřejnosti, v případě mediálních aktérů je v průběhu let 2006 – 2012 představa „klienta soc. služeb a prevence“ výrazně upozaděována a média nabízejí převážně negativní, potenciálně stigmatizující články, které nenechávají prostor pro identifikaci čtenáře s pozitivní (protože absentující) „bezdomoveckou postavou“, tj. s „námi“ a zproblematizovala jednotu propojení „bezdomovec je (pouze a jen) kriminálním živlem“.

Z etic (tj. analytické) perspektivy definice veřejnosti, vezmeme-li v úvahu vzájemné poměry počtů účastníků z pěti zmíněných skupin a poměr počtu aktivních aktérů, kteří během debaty promluvili, „aktivní veřejností“ se (přinejmenším v den konání debaty) staly především „bezdomovci“, resp. aktéři, a „pohoršená veřejnost“ nacházená v lokálních mediálních textech velmi pravděpodobně nebyla přítomna. Absence se dá chápat jako výraz ignorace veřejné akce a nezájem o problematiku „komplexního řešení bezdomovectví“.

Krom toho je však podstatné poukázat, že znalost či neznalost „názoru veřejnosti“ nevyklučuje re/prezentovat libovolnou specifickou podobu veřejného mínění jako tu jedinou pravdivou. Vyjma negativního vztahu k bezdomovcům předpokládanému u „většinové společnosti“ jsou z takové konstrukce vždy vyloučeni aktéři, přesněji jejich postoje, představy a názory. Mediální a političtí aktéři situaci (v lepším případě nevědomky) „čtou přes vlastní rameno“ – mínění známo není a pohled aktérů není vyžadován (ani předpokládán). V takové konstelaci pak budou „bezdomovci“ prakticky vždy vypadat jako „pasivní živel“ a personifikovaná „veřejnost“ jako aktivní (neustále se něčeho dožadující) postava – a to dokonce i v případě veřejné debaty, na níž přijde hrstka (co do množství připomínek zcela neaktivních) „trpících“ občanů a relativně větší počet aktérů, z nichž si více než třetina vezme aktivně slovo. Jsou bezdomovci/aktéři součástí veřejnosti? Je bezdomovectví veřejným problémem, pokud o něm (ne-bezdomovecká) „veřejnost“ odmítá hovořit veřejně? Bylo by problémem, pokud by nebylo neustále popisováno jako (bezpečnostní, sociální nebo jiný) problém?

V tomto smyslu lze po vzoru „politiky poloveřejnosti“ Petry Burzové hovořit o politice (rétorice) „veřejného (nez)mínění“, tj. rétorické strategii veřejného (např. prostřednictvím médií šířeného) vyzývání, zmiňování veřejnosti (resp. veřejného mínění) za současného nezmnění odporujících aspektů umožňující budovat dojem legitimacy libovolného rozhodnutí ve vztahu k určité problematice, kterou tato politika/rétorika pomáhala vytvořit. Jinými slovy, z etické perspektivy je sice ztotožnění „aktivní veřejnosti“ na debatě o bezdomovectví s bezdomovci, resp. aktéry empiricky adekvátní, ale z emické perspektivy aktérů je takové spojení neplatné. Témata a akcentace určitých oblastí v tomto textu nasvědčují, že kontinuita s představami prezentovanými v předchozích mediálních sděleních je velmi silná. Rekapitulační článek, který tendenčním způsobem řadu oblastí nezmiňuje a jiné (již mediálně použité) vyzdvihuje, by se s trochou nadsázky v zásadě obešel bez konání veřejné debaty.

Úvodní citace této závěrečné kapitoly dokládá předpokládaný cíl účasti na veřejné diskuzi jednoho z klíčových informátorů a velmi pravděpodobně by s ním souhlasilo i vícero aktérů. Těžko soudit, zdali se skutečně takových „pár lidí“ našlo – účastníky debaty většinou nebylo třeba přesvědčovat a zbytek berounských občanů si mohl veřejnou debatu spojit nanejvýše s onou „výzvou“. „Bezdomovci“, aktéři jakoby se debaty neúčastnili. Je tedy otázkou, do jaké míry mohou být projekty podobné „zlepšování mediálního obrazu bezdomovectví“ nebo projev veřejně aktivní participace a zájem o vlastní osud ze strany bezdomovců vlastně účinné.

6 Kauza pilka: „Čórka není krádež“ (Deníková viněta)

Vokurčák: Tady fakt nic nevydrží dlouho...

Slávek: Jenom potkani...

(Hobex, 26. 7. 2012, 12:40)

Do Berouna odjíždím v 10:00.

Slávek, Nikita a Vokurčák seděli „U klece“. Trojice, nyní čtveřice přemýšlela, kde si vydělat nějaké peníze. Po delším zvažování rizika (místo je prý celkem viditelné) padlo rozhodnutí, že půjdeme „upálit“ jeden z vytipovaných plotů. Šli jsme na Hobex pro náradí. Po příchodu Slávek začal vařit. Nikita si klekl k posteli a snažil se z pod matrace vytáhnout pilku. Následovalo několik pokusů.

V reakci na toto neúspěšné pátrání se Slávek pokusil Nikitu nasměrovat jinam, na jiné místo v pokoji. „*Ne. Byla pod postelí!*“ odsekl ztuhlým Nikita. „Já vim, že když jsme sem včera přišli, tak sem sem ještě tu pilku dával přeci...“. Pomlka odstartovala zapojení se ostatních do hledání. Vzhledem k dispozicím pokoje nemělo příliš dlouhého trvání. návaznosti na sílící pocit zmaru z neúspěšného hledání pilky⁵³ a vyčíslení souvisejících finančních ztrát nechal Nikita volný průchod vzteku: „*Takže nám čórli pilku, no. ... To jsme si vydělali, ty vole!*“ Vokurčák nahlas přemýšlí, kdo má ještě ze sousedů pilku k dispozici. Bondra? Pascal? Padá i jméno prvního podezřelého. Kryštof?

Vokurčák: Ale Kryštof nemá zas jako takovou tendenci šmejdit.

Nikita: No, pozor. Taky už tady kolikrát byl a pak nám řek, že si tady něco vzal, vole.

Slávek: No, ale aspoň to dycky řek.

Nikita se šel podívat k Pascalovi – ten prý sice někde má svou pilku, ale „*říkal, že jí nemůže v tom bordelu najít. Prej se po ní ještě podívá.*“ Toto ujištění Nikitu neuklidnilo, spíše naopak.

Nikita: Ty vole, moch by sem teď někdo vlízt, aby nevěděl, že tady jsme, ty vole – ... tak ho vyhodím z okna, ty vole! Oni prostě přijdou a projedou ti celej pokoj! ... A všim sis, co ještě zmizelo? Párky!

Slávek: Párky nezmizely našťestí. Támhle jsou v kapse.

Vokurčák: Ale zmizely ty paštiky, ne?

Slávek: Včera nějak... [pokrčení ramen]

⁵³ Použití, resp. nalezení pilky podmiňovalo plánované „upalování“ plotů. Výdělek by se v případě „hladkého“ průběhu (tj. ideálně beze svědků při „upalování“ a bez „aktivních přihlížejících“ během přenášení plotů k místě sběrný) pohyboval kolem 300 Kč za 2-3 hodiny (včetně dopravení plotů do sběrný).

Nikita se trochu uklidnil a povzdechl si: „*Kdyby aspoň ten Bondra měl otevřenéj ten pokoj, ten by nebyl nasranej, kdybych mu tam vlez. Víš co...*“. Slávek už byl zcela klidný a suše dodal, že pilku „*máme pučenou*“, takže „*budem muset vysvětlovat*“ jejímu majiteli, co se stalo, příp. nějak kompenzovat ztrátu.

Nikita se průběžně pokouší prostřednictvím tázání ostatních o rekonstrukci dílčích momentů včerejšího večerního dění – „*Ty vole, já nevím*“, je však nejčastější formou odpovědi. Podruhé jde za Pindou, jestli už nenašel svou pilku:

„Nemá jí, vole. Neví, kde je, vole. Štípačky taky nemá. Kombinačky taky ne. Jediný, co tam má, sekyru, ty vole“.

Do těchto snah vstupuje klepáním na dveřní rám Albertino s otázkou: „*Nemáte pilku?*“ – „*Nemáme jí!*“ Nikita se opět rozohní. Albertino se jde zeptat Pascala, zdali už náhodou nenašel svoji pilku, protože právě Albertino mu jí včera vracel. Během zhruba tří minut je zpět: „*Prej mu to někdo vyčóroval.*“ – „*Nám právě taky dneska, no!*“ dodává opět neklidný Nikita, „*Ona byla navíc Kryštofa, víš?*“ V návaznosti na tato slova Slávek domýšlí, že si jí mohl přijít vyzvednout majitel. Přichází Milena. Opět zklidněný Nikita se jí ptá, jestli náhodou nemá pilku na železo.

Milena: Cože? Dyť já sem vám pučila tu modrou! ... Kryštof jí bude chtít vrátit...

Nikita: Tu nám dneska někdo ukrad... [tichým hlasem]

Navrhl jsem jít pro plechy, o nichž byla řeč před příchodem na Hobex. Není jich údajně mnoho. Slávek odhadl, že (měřeno časem/alkoholem) to bude „záchranka na hodinu“. Bez jakéhokoli náradí jsme vyrazili pro „volně ložený“ plech. Na známých místech – „Za RAKem“ a „U vody bez vody“ – jsme prohodili několik slov s Maxem, Bohoušem a Valdou, téma „ukradená pilka“ bylo nepřekvapivě převažující.

„Nepovolené vniknutí“ do pokoje je považováno za přinejmenším neslušné, půjčit si nějakou věc bez dovolení dokonce za velmi neslušné až sprosté. Věci, resp. náradí, které „dělají peníze“, tj. jsou potřeba k přípravě nebo úpravě potenciálního zdroje jsou prakticky neustále „v pohybu“, jejich momentální držitel je zpravidla každý den někdo jiný. Pilka z deníkové viněty není výjimkou – od majitele Kryštofa se dostala k Slávkovi a spol. přes Milenu. Nicméně na Hiltonu zpravidla nikdo nepřebývá. Potřebuje-li někdo půjčit např. pilku, musí nejprve najít aktéry, kteří se zpravidla věnují svým obživným strategiím – jinými slovy, mohou být kdekoli. I kdyby je našel na některém ze známých míst ve veřejném prostoru, které by jistě zkusil jako první, buď by dostal (pravděpodobně) svolení anebo pilku do ruky, pokud by jí měli aktéři u sebe. V obou případech však ztratil několik hodin, které mohou znamenat, že mít či nemít pilku přestane být relevantní – setmělo se anebo je potenciální zdroj už v rukou někoho jiného.

Je-li tento zdroj zároveň jediný, který byl naplánovaný, šance, že bude „neslušný až sprostý“ je poměrně velká. Dokonce i Nikita, který byl z nepovoleného vniknutí a „čórky“ rozladěný nejvíce, chtěl v dané situaci provést nepřítomnému sousedovi

Bondrovi to samé, co ho tak roznítlo – výrok „*ten by nebyl nasranej, kdybych mu tam vlez*“ už bylo spíše přání otcem myšlenky. S informátory jsme v podobných případech několikrát „nakoukli“ do cizího prázdného pokoje, dovnitř jsme zcela nevešli. Hledali jsme však (neúspěšně) kárku, o jejíž ne/přítomnosti v pokoji se lze přesvědčit téměř z chodby, aniž by bylo třeba (zcela) vniknout do pokoje.

K tomu si je možné povšimnout „vedlejšího“ příběhu

Rozuzlení situace kolem „zčoréné“ pilky nastalo přibližně v 18 hodin, kdy jsme potkali nedaleko sběrný Kryštofa, který potvrdil, že si pilku „půjčil zpátky“. Dalo se tedy předpokládat, že vzhledem k souslednosti interakcí přestane být „čórka“ považována za „čórku“. Ovšem stejně jako v několika dalších obdobných situacích, které se mi podařilo zaznamenat, to byl předpoklad mylný – „čórka“ zůstala „čórkou“. O dva měsíce později Nikita během rozhovoru s jedním z tehdejších obyvatel Hobexu na téma „čórek mezi bezdomovci“ krátce připomenul den, kdy „*sme šli na plot, [nejdřív] pro pilku a zjistili sme, že nám jí někdo zčoril*“ (29. 9. 2012). Slávek s Vokurčákem toto shrnutí slyšeli a nijak ho neproblematizovali.

7 Tři tváře Hobexu

7.1 Historický Hobex

Hobex je situován několik desítek metrů od břehu Berounky pod dálničním mostem nedaleko nemocnice. Pohled zvenčí sice oku nelahodí, ovšem rozhodně neodpovídá deskripci Berounského deníku: „Lidské výkaly, špína a smrad. To je jen jemný popis prostředí bývalého areálu Národního centra pro neslyšící v Berouně nazývaném Hobex“ (Šimková 2010). Mediální obraz, jenž konstruuje tento deník, je zcela v tenatech tzv. kriminalizace chudoby (srov. např. Young 1999): Hobex je obydlen „pochybnými existencemi“ (Šimková 2010), čímž se rozumí „osoby bez domova, narkomani a lidé s velmi pestrými kriminálními minulostmi“ (ibid.), přičemž mezi lidmi panují „obavy, že v zimních měsících se do něho těchto kriminálních živlů stáhne ještě více“ (ibid.). Tento popis je značně zkreslený. Dali-li by si reportéři práci s návštěvou vnitřku budovy, zjistili by, že ve většina obytných prostor (situovaných ve druhém a třetím patře), které jsou mimochodem uzamknuté na klíč, se udržuje relativně vysoký standard (postel, skříňky, stoly, křesla atd.). Nutno však dodat, že ve squatu absentuje elektrická přípojka. Veškeré elektrické spotřebiče jsou tedy v provozu díky bateriím (např. rádia). Mobilní telefon si většina respondentů nechává nabít v nedaleké restauraci.

Areál objektu je situován několik desítek metrů od břehu místní řeky pod dálničním mostem na periférii města. Severní strana je ohraničena ulicí, na jejíž druhé straně jsou soukromě vlastněné domy. Východní část je lemována železnicí. Jižní stranu odděluje od okolí silnice druhé třídy. Na západní straně je oplocený pneuservis. Celý areál objektu se skládá ze tří budov.

Do listopadové revoluce sloužil jako ubytovna pro dělníky, kteří zde od roku 1977 stavěli dálniční most. Po jeho dokončení byla budova povolena jako stavba dočasná. Poté byl objekt odkoupen Socialistickým svazem mládeže.

V roce 1992 areál převzalo občanské sdružení pracující s dětmi se sluchovým postižením. Objekt měl v této době naráz několik funkcí: „pomáhající“, vzdělávací, kulturní a komerční. Kontinuálně byl využíván jako ubytovna. Především v něm však sídlily tři instituce střední škola pro sluchově postižené, Institut pro slepohluché děti a Centrum neslyšících. Konaly se zde akce pro děti, semináře zdravotnických organizací, rekreační a rekondiční pobyty, autogramiády a křty knih, závody skautských družstev, sportovní hry či festivaly dramatické tvorby, zdravotnické kurzy instruktorů, tramské večery s hudbou, mikulášské karnevaly apod. Útočiště zde nakrátko našel i Červený kříž či místní kapela.

V roce 2003 se v rámci procesu optimalizace jak střední škola, tak i Institut přestěhovaly do Prahy. Důvody byly především finanční. Tento proces nicméně

urychlila ničivá povodeň ze srpna roku 2002, kdy voda sahala téměř ke stropu většiny učeben. Přestože statika budovy nerušena nebyla, okresní hygienická stanice přesun školy doporučila. Objekt se však z této události vzpamatoval. V tomto ohledu finančně pomohl zejména dotyčný kraj a ministerstvo školství. V centru města i v areálu objektu se rovněž konaly benefiční akce na jeho podporu.

Definitivní konec původního objektu způsobil jednak odliv klientů z ubytovny, a jednak stupňující se nároky vlastníků pozemků. Zatímco totiž budovy vlastní výše zmíněné centrum, pozemky byly v restitučních po roce 1989 vráceny soukromým osobám. Roku 2009 přestává objekt fungovat a začíná rychle chátrat. V listopadu 2010 vydává stavební úřad rozhodnutí o zabezpečení proti neoprávněnému vstupu a odstranění staveb. Demolice měla proběhnout do října 2011. Majitel budov však z finančních důvodů nesplnil ani jednu podmínku. Do objektu se nastěhovali bezdomovci. Stala se z něho ekologická a hygienická zátěž, na jejíž odstranění dokonce žádalo město (bezúspěšně) dotaci u státního fondu životního prostředí. Nejpravděpodobněji poslední instancí, která rozhodne o osudu objektu, bude exekuční úřad. Ten by měl totiž sám zajistit demolici objektu. Cena demolice je exekučním úřadem odhadována na minimálně 3 až 4 miliony. Předchozí odhad 16 milionů stanovilo Ministerstvo životního prostředí, resp. Státní fond životního prostředí [Úředník, 8.8.2012]. Rozdíl mezi těmito částkami je dán komplexností demolice. Dražší odhad totiž zahrnoval celkovou sanaci areálu. Územní plán prozatím počítá na části strženého objektu s vybudováním křižovatky.

Zhruba v roce 2009 se tedy areál začal přeměňovat v nový objekt – „jiné místo“. Jeden z mých informátorů tvrdil, že nejprve z objektu začali Romové odnášet železné traverzy. V té době se do areálu nastěhovalo několik málo bezdomovců, kteří zjistili, že na těchto traverzách mohou sami vydělat. Romům byl tudíž ze strany bezdomovců odepřen vstup do objektu (Richard, 8.11.2010).

V areálu objektu se nacházejí tři budovy. Dominuje obytná třípodlažní budova, v níž většina bezdomovců přebývá. Nalevo od obytné budovy je rozpadlý domek s ještě rozpadlejší dřevěnou střechou a napravo je situován malý zděný objekt. Prvý objekt byl využíván jako zdroj dřeva na rozdělání ohně a druhý je víceméně bez jakékoli distinktivní funkce. Oba objekty v současnosti v zásadě splývají s odpadky a nejsou z hlediska jejich využívání nijak signifikantní. Mezi těmito třemi objekty – obytnou budovou, rozpadlým domkem a zděným objektem – je jakýsi parčík s keřovitým porostem, který slouží převážně urinačním a defekačním účelům. Objekt je celkově charakteristický jednak množstvím odpadků, a jednak zápachem.

Nicméně nutno dodat, že odpadky jsou pouze v některých částech areálu. Dolní (přízemní) patro hlavní budovy není koncipováno jako obytná část, přestože v něm někteří lidé přespávají. Opět se zde setkáme s odpadem a všudypřítomnými hlodavci.

Druhé patro bylo spojené s dolním dvěma železnými schody.⁵⁴ Nachází se v něm obytná část. Jednotlivé víceméně čisté pokoje, resp. buňky jsou situovány podél hlavní chodby. Některé místnosti se již nedají obývat. Staly se z nich jakési obrovské kontejnery na odpad, popř. záchody. Třetí patro již prakticky neexistuje. Zůstaly z něj jen části obvodového zdiva s okny.

Některá okna na zbytku obytné budovy jsou rozbitá. Střecha, resp. horní část budovy již rovněž neplní svoji izolační funkci (zejména po požáru). Je sice opravitelná – stačilo by ji pokrýt linem, které se nachází přímo v budově –, nikdo se však s ohledem na vynaložené úsilí (lino by bylo třeba očistit od výkalů) a plánovanou demolicí do těchto oprav nepustil (David, 22.7.2011).

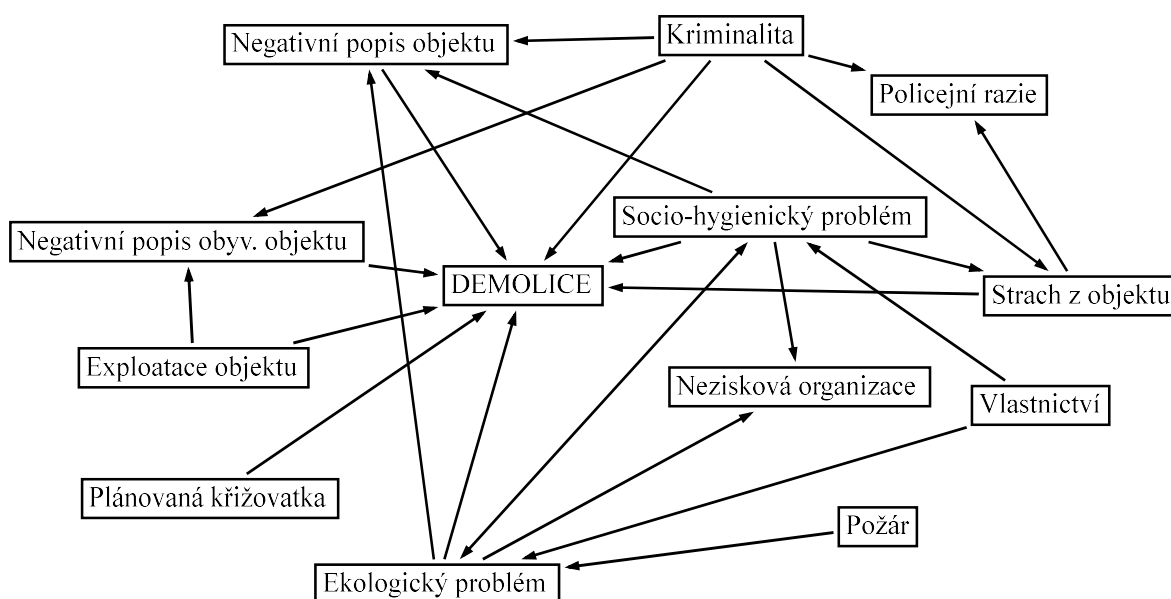
Většina těchto fyzických atributů se spolu s historickým popisem vyskytuje v dominantní (zejména mediální) reprezentaci objektu. Pokud dominantní reprezentace popisuje fyzickou strukturu objektu, zdůrazňuje pouze negativní aspekty. Následující kapitola vysvětlí, jakým způsobem se tyto aspekty vzájemně usouvztažňují a zároveň propojují s dalšími připsanými atributy objektu, resp. jeho obyvatel.

7.2 „Fekální“ Hobex

Centrální kategorií mediálního obrazu objektu je plánovaná demolice. S ní jsou spojeny další části reprezentace, které demolicí přímo či nepřímo ospravedlňují (viz Obrázek 10). Problematické vlastnické poměry, o nichž jsem psal v předchozí kapitole, jsou viděny jako jedna z příčin nynějšího stavu areálu. Jsou částečnými viníky jak ekologického, tak i socio-hygienického problému. Ekologický problém zahrnuje kontaminaci půdy výkaly a odpadem a stěny obsahující azbest. Taktéž je způsoben několika požáry. V rámci socio-hygienického problému (termín starosty města) je objekt prezentován jako potenciální infekční činitel – zejména kvůli potkanům, psům a v neposlední řadě i samotným bezdomovcům. Oba problémy se snažila částečně vyřešit tamní nezisková organizace jednorázovým svozem odpadu. Tato ekologicko-hygienická prezentace je úzce spjata s širšími kategoriemi negativního popisu areálu a jeho obyvatel.

⁵⁴ Masivnější schodiště bylo nařezáno a odvezeno do sběrných surovin a zpeněženo. Zbylo pouze menší. V současné době je toto schodiště jediným vchodem do obytné části budovy.

Obrázek 10. Struktura kategorií mediální produkce Hobexu

Zdroj: vlastní analýza, zpracováno v programu MAXQDA, resp. modulu MAXMaps.

Pozn.: Obrázek je prostou vizualizací propojení jednotlivých kategorií. Znárodněné vazby neudávají sílu vztahu. Směr vazby odkazuje k mediálně vnímané příčině a následku (např. lidé v objektu páchají Kriminalitu, proto jsou nutné Policejní razie, a proto mají lidé Strach z objektu).

Objekt je popisován jako kontroverzní, nevzhledný, problémový a odstrašující areál v havarijním a dezolátním stavu, popř. jako „trn v oku obyvatel města“, „strašák či ostuda pro celé město“ anebo „hrůzné místo“ či právě „fekální dvůr“ (opět termín starosty města). Typický obyvatel objektu je dle mediálních sdělení alkoholik, narkoman, nepřizpůsobivý občan, kriminální živel či pochybná existence s pestrou kriminální minulostí, která se snaží z ruiny získat drahé kovy a další cenný materiál. Kategorie kriminality je s oběma těmito kategoriemi – negativní popis areálu a jeho obyvatel – provázána. Jednak se podílí na negativní prezentaci, a jednak je příčinou častých policejních razíí a strachu z objektu stran veřejnosti. Zvýšeným strachem z bezdomovecké kriminality jsou pak ospravedlňovány ony policejní kontroly. Strach z objektu rovněž způsobuje i zmiňovaný infekční potenciál areálu a jeho obyvatel. Plánovaná křižovatka hraje v tuto chvíli spíše okrajovou roli, byť s ní územní plán již počítá. Hlavní cíl je demolice objektu. Modelová citace z místního deníku má následující podobu.

Zápach, výkaly a nepořádek. To je jen jemný popis prostředí areálu ... Už dlouho se v něm zdržují jedinci bez domova, narkomani a osoby s pestrou kriminální historií, kteří ho čím dál více devastují ... Samozvaní obyvatelé objektu vzbuzují u obyvatel (dané části města) už delší dobu strach. Mají obavy, že v zimě se do něho těchto kriminálních žvlů přistěhuje ještě více [regionální deník, 19.11.2010].

Politici aktéři⁵⁵ akcentují v zásadě identické kategorie jako mediální prezentace. V názorech na řešení problematiky bezdomovectví, resp. analyzovaného objektu jsou víceméně jednotní. Oproti mediální prezentaci používají k popisu areálu a jeho obyvatel mnohem méně expresivních negativních výrazů.

Typologizace bezdomovců odpovídá dichotomii *deserving* a *undeserving poor* [(srov. Mareš 1999:65–69, 2000:288)], tj. členění, které rozděluje bezdomovce na ty, kteří si pomoc a slitování zaslouží, a na ty, kteří nikoli (srov. Bourgois & Schonberg 2009: 172; Mareš 1999: 57; Wright 1997: 12). Do první spadají jednak klienti prevence (tzv. potenciální bezdomovci), a jednak klienti sociálních služeb – tj. zjevní bezdomovci, kteří si svůj propad nezpůsobili sami a snaží se pracovat na svém sociálním vzestupu [Starosta 15.8.2012; Zastupitel 15.8.2012; Zastupitel 16.8.2012]. Druhá kategorie zahrnuje „klienty represe“ [Starosta, 15.8.2012], kteří se rekrutují převážně z řad obyvatel objektu – hlučných zlodějů, uživatelů drog a parazitů na společnosti, kteří si bezdomovectví vybrali jako styl života [Zastupitel, 16.8.2012].

Ten klient represivní vůbec nespolupracuje, koště do ruky (u technických služeb) neveme, nesocializuje se, ale když je mu zima, tak si pro tu adidas bundu do toho pytle (do Denního centra) zajde. A v létě ta nejhorší sorta, která je klientem městské policie ..., tak ty se nám jako různě povalují a mnohokrát za den jsou odváděni v různém stádiu znečištění vlastními exkrementy [Starosta, 15.8.2012]

Obyvatelé analyzovaného objektu jsou popisováni jako trosky, feťáci, kočovníci nebo živly. Areál je pro většinu politiků „noční můrou“. Bezdomovectví jako takové je jedním ze dvou prioritních problémů města, na něž se radnice soustředí. Tím druhým je vysoký počet heren, resp. bezpečnost ve městě. Objekt se jeví jako centrum klientů represe. Je to rušivý element, který brání dobrému fungování komunity spořádaně bydlících občanů. V současnosti se areálem argumentuje ve prospěch výstavby obchodního centra na místě staré továrny, která je bezdomovci využívána jako zdroj sběrných surovin.

Tím, že ta fabrika je takhle rozpadlá, tak jako věřím tomu, že ... pokud tam nic nebude, tak do pěti let to bude trojnásobnej (objekt) prostě. Jako ve větším a bude to masakr. A tohle je v centru města jako. Já nemam nic proti supermarketu, aby tam byl. Nebojím se toho osobně. (Objekt) je samozřejmě příkladem toho, jak to dopadne, když se to táhne nějaký čas [Zastupitel, 14.8.2012].

Politici aktéři často zmiňovali veřejné mínění. Podle nich tvoří jednu ze stěžejních složek problematiky bezdomovectví, a tudíž i řešení stavu objektu s jeho obyvateli. Občané mají dle politiků pocit, že město je zamořeno bezdomovci, které spojují výhradně s analyzovaným objektem. Představy veřejnosti, jak bezdomovce, potažmo

⁵⁵ Volby v roce 2012 přivedly do zastupitelstva následující politická uskupení (pořadí dle získaných hlasů): ODS, Nezávislí obyvatelé města, ČSSD, TOP 09, KSČM a Městští Nešťáci.cz. Názvy stran Nezávislí obyvatelé města a Městští nešťáci.cz byly z anonymizačních důvodů změněny. Ze stejných příčin u citací neuvádím, z jaké politické strany aktér je.

objekt řešit, jsou výrazně za hranou zákona.⁵⁶ Kvůli zvyšujícímu se počtu bezdomovců jsou negativně hodnoceny místní sociální služby, resp. neziskové organizace. Veřejnost v nich vidí činitel, který problém přítomnosti bezdomovců neřeší, ale naopak prohlubuje, neboť bezdomovcům zajišťuje (nezasloužený) komfort. Někteří obyvatelé územní části města, v níž se objekt nachází, dokonce uvažovali o jakési domobraně, která by je před bezdomovci uchránila. Plánovaná demolice objektu je dle zastupitelů města pouhým „reakčním řešením“ [Zastupitel, 14.8.2012], byť s jasným profitem pro obyvatele onoho menšího územního celku. Demolicí objektu se město „klientů represe“ nezabývá. Ti se totiž v drtivé většině případů přesunou do jiných opuštěných budov.

V obecné rovině vidí městská policie problematiku bezdomovectví v zásadě podobně jako političtí aktéři. Ovšem výrazný rozdíl je v hloubce poznání každodennosti bezdomovců. Hlídky městské policie se s některými bezdomovci (převážně obyvateli objektu) setkávají i několikrát denně a řeší s nimi stále stejné problémy (pití alkoholu na veřejnosti, pohoršování, drobné krádeže atd.). Interní členění bezdomovců, s nimiž se strážníci setkávají, je založeno na věku (starší a mladší), problematičnosti jednání (trvalá, občasná a bezproblémová jedinci) a inkorporace mezi lokální bezdomovce („starí známí“ a „nové tváře“). Tyto kategorie se vzájemně prolínají.

Obyvatelé objektu jsou dle městské policie „v 90% naprostý lemplové a nemakačenkové“ [Městský policista, 22.8.2012]. Objekt samotný je pro městskou policii stejně jako pro politické aktéry „noční můrou“ jak z pohledu sociální patologie, tak i hygieny (zejména enormního množství odpadků a potkanů). Na druhou stranu přiznává, že areál je z hlediska celého města alespoň „zastrčený“ na okraji.

Jak zástupce městské policie, tak i političtí aktéři svorně tvrdili, že lidé mají z bezdomovců a jejich (byť i třeba domnělé) kriminality strach a obávají se o svou bezpečnost. Kriminalita v dané městské části dle vyjádření zástupce městské policie nijak dramaticky nestoupá. Strach z obyvatel objektu je spíše v „pocitové sféře“.

To je spíš o tom pocitu, že nemůžou nechat volně prostě děti, že je tam neustále vidět tu jejich přítomnost, viděj samozřejmě ty projevy, kdy oni ztratili takový ty zábrany, kdy močej na veřejnosti nebo se tam válí uprostřed silnice a on ho musí objíždět s autem, případně ty verbální útoky. ... Tam je strach i z toho jako se na ně ozvat [Městský policista, 22.8.2012].

Pociťovaný strach z kriminality obyvatel objektu není přímo odvozen od reálného stavu bezdomovci páchaných trestných činů.⁵⁷

Jednou z hlavních činností městské policie ve vztahu k objektu jsou již zmiňované policejní razie. Většinou se konají při příležitosti hledání osob v celostátním pátrání;

⁵⁶ Zástupce městské policie [22.8.2012] kupříkladu o nápadech veřejnosti raději nechtěl mluvit: „To je trestný od začátku až dokonce“. Starosta města [15.8.2012] byl v tomto případě konkrétnější: „lidi si představují, že je postavíme ke zdi a postřílíme“.

⁵⁷ K rozporu mezi strachem z kriminality a reálným stavem kriminality srov. Low 2003; Sibley 1995: 15; Low, Smith 2006: 14; Young 1999: 29, 74 a Wacquant 2009a: 112.

občas se provádějí kontroly preventivně (reagují zejména na nátlak veřejnosti). Průběh razie má šest sousledných kroků: shromáždění sil (spolupráce s policisty z okolních měst či vesnic), zajištění vchodu (v současnosti kvůli exploataci objektu jediného), vyhledání schovávajících se osob (jsou-li takové), shromáždění obyvatel před hlavní budovou, kontrola totožnosti a odjezd z areálu. Celá sekvence probíhá obvykle bez problémů. Všichni aktéři razie se naučili své role a nemají důvod improvizovat.

Vnímání objektu stran dominantních aktérů – politiků, policistů a médií – je tedy víceméně podobné. Zdůrazňují se jak negativní vlastnosti obyvatel objektu (kriminalita, alkoholismus, zahálka atd.), tak i fyzické struktury samotného areálu spolu s nynějším odpudivým zevnějškem. Ty pak ospravedlňují některé dílčí kroky (např. policejní razie) či konečné řešení objektu (tj. demolici).

7.3 Hobex jako domov

Mají bezdomovci domov?⁵⁸ Označení bezdomovec by napovídalo, že tomu tak není. Odpověď je však mnohem komplikovanější, než by se na první pohled zdála. Jak definice bezdomovectví, tak i domova je problematická. Koncept domova odkazuje k určitému místu či prostorové imaginaci. Zahrnuje jak žitou kontextualizovanou zkušenost každodennosti spolu se specifickými praxemi, vztahy a emocemi, tak i širší význam bytí ve světě (Blunt & Dowling 2006: 2–3). Namísto představy hotového produktu se akcentuje konstruovaná, neukončená a dynamická povaha domova coby dějiště sociálních interakcí (Tomas & Dittmar 1995). Domov znamená více než fyzickou strukturu. „Je výsledkem vztahu mezi materiální dimenzí prostoru a sférou prostorové imaginace. (...) Materiální manifestace domova je neustále vytvářena každodenní sociální praxí domova, která je stejně tak neustále vytvářenou prostorovou představou domova a vice versa (Toušek 2013: 43). Krom toho domov odkazuje ke struktuře domácnosti, vztahům mezi jejími členy, genderovým aspektům, vlastnickým právním, otázkám sociálního statusu, autonomie atd. (Saunders & Williams 1988: 81).

Bezdomovectví tudíž může, ale nemusí být stavem bez domova (Cresswell, 2004: 110–111; Moore, 2007: 147), jelikož není jasné, bez jakého (jak a čím vymezeného) domova. Jedním z aspektů bezdomovectví sice je či může být situace „bez přístřeší“, „bez střechy nad hlavou“, avšak nelze ji ztotožnit se stavem „bez domova“. Je možné cítit se „bez domova“ a zároveň mít „střechu nad hlavou“ (Blunt a Dowling 2006: 127). Naopak si lze představit situace, kdy materiální stránka obydlí ne zcela odpovídá běžným standardům bydlení, ale daný jedinec se v něm může cítit být doma (Blunt a Dowling, 2006: 129; Moore, 2007: 150). Kategorie bezdomovectví a domov nejsou fixní a neměnné. Jejich význam je mimo jiné dán vzájemným a v čase proměnlivým vztahem (Moore 2007: 152).

⁵⁸ Tato kapitola je přepracovanou verzí mé starší studie (Hejnal 2014). Vzhledem k neměnnosti argumentace byl ponechán i přítomný čas.

Interpretací „domova“ mezi bezdomovci zabývali Ladislav Toušek (2013) a Petr Vašát (2012a), přičemž dospěli k vzájemně protichůdným výkladům. Kapitola na tyto dvě analýzy v určitém smyslu, který bude na příslušném místě popsán, navazuje. Propojení určitého typu materiální stránky obydlí a určitých aspektů sociální organizace bezdomovců vytváří potenciál pro vnímání určitého místa coby domova. Model prezentovaný v části vysvětluje, proč někteří bezdomovci „mají domov“, a zároveň popisuje praxe, které se spolupodílí na jeho (aktéry pocíťované a deklarované) absenci.

V kontextu etnografického výzkumu v České republice, konkrétně v Plzni, se pojetím domova u bezdomovců v nedávné době zabývali již několikrát zmiňovaný Vašát (2012a: 251–252) a Ladislav Toušek (2013: 41–48), přičemž dospěli k různým závěrům. Toušek, čerpající z teorií či konceptualizací urbánní antropologie, antropologie města a humánní geografie, tvrdí, že kategorii domova nelze pro definici bezdomovecké skupiny použít (srov. též Glasser a Bridgman, 1999: 3–4; Toušek, 2009: 16), protože nelze jednoznačně (normativně) určit, jaké vlastnosti domov v obecné rovině má.

Z tohoto důvodu [...] je populace bezdomovců obyčejně vymezena a chápána dle způsobů bydlení, resp. ne-bydlení, nikoli dle toho, zda daná osoba má či nemá domov; domov totiž není pouze kategorií místa jakožto určitého sociálního prostoru, na rozdíl o[d] bydlení, ale je i místem subjektivně emocionálním, jehož význam a lokace se mění dle kontextu a reference aktéra (Toušek 2013: 18, kurzíva původní).

Problematika absence/přítomnosti domova se v jeho pojetí přesouvá do polohy empirické otázky. Odpověď na ni je poměrně jednoznačná: „Většina mých respondentů a informátorů při přímé otázce v dotazníkovém šetření (...) i provedených rozhovorech odpověděla, že domov nemají“ (Toušek 2013: 44).⁵⁹ Proto bezdomovecká „populace z podstaty své sociální i prostorové pozice nemá k dispozici prostor, který by bylo možno jak z aktérské (emic), tak z vnější (etic) pozice označit za domov“ (Toušek 2013: 49, kurzíva původní).

Vašát, analyzující zkoumané aktéry z pozic vlastního relačního konceptu „třídy nejchudších“ (ovlivněného teorií P. Bourdieuho a některými přístupy urbánní geografie a antropologie), přistupuje k dané problematice domova a bezdomovectví poněkud radikálněji.

Všechny definice bezdomovectví sdílejí, ať již implicitně či explicitně, jeden společný předpoklad: domov = fyzická struktura. [...] [P]odle tohoto předpokladu [je] daný vztah založen na ne/prezenci určité formy příbytku (domu, bytu apod.). Důvodem toho je normativní charakter jak samotného pojmu bezdomovec, tak i pojmu a představy domova obecně. Klíčovou úlohu v ustanovování normativního charakteru ve společnosti dichotomicky pojímaného vztahu domov-bezdomovec sehrávají ideologie. Ideologie

⁵⁹ Věta dále pokračuje: „a to bez ohledu na to, zda se jednalo o ty, kteří byli tzv. na ulici, přespávali v noclehárně nebo byli ubytováni v azylových domech“.

redukuje význam pojmu domov na pouhou fyzickou strukturu (Vašát 2012a: 251, kurzíva původní).

Jakkoli je problematické tvrdit, že všechny definice bezdomovectví stojí na zmíněném předpokladu (např. předchozí Touškova evidentně nikoli), autor se patrně snažil zdůraznit, že hovoří-li se o bezdomovectví (a je otázka, jaká diskurzivní pole měl na mysli), akcentuje se spíše domov coby určitá materie (tj. víceméně Touškovo bydlení), zatímco u majority se objevuje pluralita různých sfér domova (např. materiální, emocionální, sociální atd.).

Na základě těchto souvislostí je proto pojem bezdomovec zcela nesmyslný a funguje jako forma symbolického násilí. Každý člověk totiž nějakým způsobem konstruuje svou představu domova, ale jen část těchto představ je kompatibilní s konvencemi dané společnosti. Mnohem přesnější by tedy byl pojem: lidé bez konvenčního domova (Vašát, 2012a: 251–252; srov. též Watson a Austerberry, 1986).

Možnost aplikace symbolického násilí P. Bourdieua (např. 1979: 80, 1991: 167–168, 1998: 149) připouští, byť na krátký okamžik, i L. Toušek (2013: 46–17). Oba badatelé se však, jak vidno, rozcházejí v souvisejících otázkách normativního charakteru pojmu domov a přítomnosti/absence domova u bezdomovců.

Mají bezdomovci (a/nebo „bezdomovci“) domov? Ať už jsou příčiny jakékoli, většina mých informátorů sdílí velmi podobnou představu toho, co je domov, resp. jaké jsou jeho základní atributy, které se (pravděpodobně) příliš neliší od onoho konvenčního pojetí. Na druhou stranu předpoklad úplné absence jakéhokoli domova mezi aktéry z ulice je (přínejmenším v lokalitě mého výzkumu) empiricky neobhajitelný. Netvrdím, že počet „bezdomovců s domovem“ je závratný; v mém případě jsou to čtyři aktéři. Mám za to, že spojení určitého typu obydlí a některých mechanismů sociální organizace bezdomovců vytváří potenciál pro vnímání daného místa jako domova.

Hlavní rysy aktérského bezdomoveckého pojetí domova se pravděpodobně příliš neliší od představ ne-bezdomovecké populace. V žádném případě nelze domov považovat pouze za materiální/fyzickou strukturu. Touškov výzkum ukazuje, že nutnými podmínkami proměny daného místa v domov jsou rovněž přítomnost blízkých lidí (nejčastěji rodiny nebo přátel), stabilní a obhajitelný vztah k tomuto místu (např. soukromé vlastnictví) a bezpečí (Toušek 2013: 44–46). Na základě svého výzkumu docházím k podobným závěrům. Vyjma určité vybavenosti nocležiště (teplo, elektřina, hygienické zařízení atd.) aktéři akcentují rodinné či jiné silnější sociální vztahy, stálost či bezpečné zázemí: „No, prostě chtěl bych mít jednou tu rodinu, zateplený byt, třeba dvě děti k tomu, práci normální, auto, všechno takhle“ (Zbyněk, 8.11.2010) či „Domov je teplý krb, zázemí, rodina a tak dále“ (Jarda, 15.11.2010). Následující citace shrnuje základní aspekty, které aktéři s domovem spojují.

Pro mě je domov, když mam, kam přijít. [...] Domov je pro mě místnost, do které já přijdu, buď tam budu sám, nebo tam budu třeba s nějakou přítelkyní, s kamarádama. A vim, že tam můžu kdykoliv přijít a můžu se spolehnout, že když tam přijdu, tak tam mam jídlo, todlecto, todle. [...] Pro mě je domov

rodina, to zaprvý, děti a byt jako normální, co má normální člověk – voda, elektřina, plyn. To je pro mě taky domov. Že vim, že ráno odtamtad odejdu v šest hodin do práce, ve čtyry odpoledne přijdu z práce, budu tam mít někoho, s kým si budu moct povídat. To je taky domov (Ritchie, 8.11.2010).

V tomto ohledu většina bezdomovců domov nemá, resp. jejich současné nocležiště neodpovídá aktérské emic definici domova. Na druhou stranu existují aktéři, kteří místo, kde nocují, za domov považují. Nutnou, nikoli však jedinou, podmínkou vnímání určitého místa coby domova je jeho specifické materiální vzezření (srov. Toušek 2013: 46). Zjednodušeně řečeno: čtyři stěny, strop, dveře a minimálně jedno funkční okno. Zkoumaný výsek bezdomovců v lokalitě středně velkého města přespává/přebývá v různých typech nocležišť: kontejnery, různé plechové boudy, mobilní WC, místnost s bankomatem, nádražní budova (popř. odstavené vagóny), park či menší parčíky nebo obecně opuštěné budovy. Potenciál vytváření domova je přítomen pouze v případě některých opuštěných budov. Ostatní příbytky nesplňují výše zmíněné materiální podmínky a/nebo jsou v rozporu s atributy aktérského pojetí domova jako stabilita obhajitelného vztahu k místu – „sice ten majitel mi to dovolil, ale teď už zase dělal nějaký divadla“ (Kamil, 27.11.2010) –, pocit bezpečí – „v tom parku to stojí za zdrávas královna, tam se scházej tajhlety feťáci, a to není dobrý“ (Ednička, 12.11.2010) – a silnější sociální vazby s ostatními členy skupiny či domácnosti. Krom toho jsou z některých míst pravidelně vykazováni městskou policií (Hejnal 2013e) (Hejnal 2013a). Jediným objektem, který v určitých případech může souznít jak s materiálními požadavky, tak i s aktérskou definicí domova, je opuštěná budova, bezdomovci nazývaná „Hilton“. Čtyři informátoři (Tabulka 10), tvrdili, že ho považují anebo považovali za domov.

Tabulka 9. Charakteristiky aktérů, pro něž je (byl) Hilton domovem (s datací výpovědi)

Aktér	Rok	Věk	Vzdělání	"Na ulici"	Vězení	Současné místo
Slávek	2013	34	Středoškolské	168 měsíců	Ne	Hilton
Matěj	2011	29	Základní	66 měsíců	Ne	Neznámé
Zbyněk	2011	26	Základní	79 měsíců	Ne	Neznámé
Lukáš	2011	30	Vyučený	2 měsíce	Ne	Hilton a veřejný prostor

Pozn.: Hodnoty se vztahují k době zachycení výpovědi. Dva aktéři se v lokalitě již nevyskytují a jejich momentální forma příbytku není žádnému informátorovi známa.

Ve jedné ze svých předchozích studií jsem se na základě trialektického modelu prostorovosti Edwarda W. Soji (1999) a empiricky založeného konceptu heterotopie ve Vašátově studii (2012a) věnoval sociální reprodukci objektu (Hejnal 2013b). Areálu dominuje obytná třípodlažní budova, v níž většina bezdomovců přebývá. Dolní (přízemní) patro hlavní budovy není koncipováno jako obytná část, přestože v něm někteří lidé přespávají. Druhé patro bylo spojené s dolními dvěma železnými schody. Nachází se v něm obytná část. Jednotlivé (oproti výrazně znečištěnému areálu jako celku) víceméně čisté pokoje jsou situovány podél hlavní chodby. Některé místnosti se již nedají obývat. Staly se z nich jakési obrovské kontejnery na odpad, popř. záchody. Třetí patro již prakticky neexistuje. Zůstaly z něj jen části obvodového zdiva s okny. Počet bezdomovců na Hiltonu je poměrně nestálý. Pohybuje se v rozmezí 10 až 60

jedinců. Hilton je institucionálními a/nebo dominantními aktéry popisován jako kontroverzní, nevhledný, problémový a odstrašující areál v havarijním a dezolátním stavu, popř. jako „trn v oku obyvatel města“, „strašák či ostuda pro celé město“ anebo „hrůzné místo“ či právě „fekální dvůr“ (srov. Hejnal 2013d). Typický obyvatel objektu je dle mediálních sdělení a provedených rozhovorů s institucionálními aktéry „klientem represe“ (Starosta, 15.8.2012): alkoholik, narkoman, nepřizpůsobivý občan, kriminální živel, pochybná existence s pestrou kriminální minulostí, popř. parazit na společnosti, který si bezdomovectví vybral jako styl života (Zastupitel, 16.8.2012). Těmito diskurzivními prostředky je produkován zvýšený strach z (více či méně domnělé) bezdomovecké kriminality, která zpětně legitimizuje policejní kontroly (srov. Lupták et al. 2013). Ty obvykle probíhají bez problémů: *„Všichni aktéři razíů [tj. bezdomovci i policisté] se naučili své role a nemají důvod improvizovat“* (Hejnal 2013b: 255).

Primární členění bezdomovců v rámci Hiltonu odpovídá patrovým dispozicím obytné budovy. V přízemní části přespává hrstka lidí. V druhém, obytném patře se bezdomovci člení dle jednotlivých pokojů. Nejčastěji v nich žijí dva až tři jedinci, zpravidla členové klik nebo part. Lidé si půjčují předměty, nástroje a další věci denní potřeby (např. hrnce, náradí, spacáky atd.). Interiér pokojů kontrastuje se znečištěným okolím hlavní budovy. Standardně se v nich nachází postel, resp. postele, stolek či skříňka a prostor, kam se odkládá staré oblečení. Stěny jsou buďto polepeny plakáty, pobity hřebíky, na nichž je další oblečení či nejrůznější nástroje, anebo popsány citáty. Některé pokoje lze uzavřít pomocí řetězu a visacího zámku, jiné pouze zevnitř přibouchnout, zbylé mají místo dveří závěs.

V roce 2012 žily zhruba tři čtvrtiny mých informátorů na Hiltonu. Ve druhé polovině roku 2013 zbývá šest obyvatel. V současnosti se počet obyvatel ustálil na nule, protože byla budova stržena. Čtyři zmínění aktéři, kteří Hilton považovali za domov, nemají (vyjma absentující zkušenosti s pobytem ve vězení) příliš společného. Slávek a Matěj měli v určitém období blízko k pražské drogové scéně, kde byli součástí menší kooperující skupiny. Součástí jedné ze skupinek se stali i ve zkoumané lokalitě. Pravidelně užívají pouze alkoholické nápoje. Slávek udržuje kontakt s rodiči a se sestrou, kteří do jisté míry tolerují (některá jim známá) specifika života „na ulici“. Lukáš se s rodinou nestýká, ale nemá k ní negativní vztah. Oproti tomu Matěj popisuje svou rodinu velmi negativně a znovunavázání kontaktů považuje za absurdní. V případě Zbyňka je návrat k rodině v zásadě nemožný – matka je již po smrti a otcem byl v jeho sedmnácti letech vyhozen ze společného bytu. Po několika letech, kdy vystřídal řadu ubytoven a zaměstnání v různých částech České republiky, se usídlil ve zkoumané lokalitě, kde kooperoval v rámci jedné kliky, nejčastěji však v páru s Ritchiem (45 let). Na rozdíl od Slávka, Matěje a Lukáše ne užívá pravidelně ani drogy, ani alkohol. Slávek s Matějem pijí v současnosti několik litrů bílého vína denně. Matěj si čas od času jezdí na zhruba týden do Prahy „připomenout dřívější časy“ (tj. užívat pervitin). Slávek je „čistý“ (tj. nebere žádné tzv. tvrdé drogy) už několik let. Lukáš užívá pouze alkohol, byť v nepoměrně menší míře než Slávek nebo Matěj. Charakteristikou (byť i zde existují rozdíly) všech čtyř aktérů, která však sama o sobě není příliš

relevantní pro analyzované téma, je subsistence orientovaná na sběr papíru, vratných lahví a železa. Jejich typický den (příkladem budiž kapitola 4.1) zahrnuje obstarávání peněz právě touto formou obživy v rámci svých skupinek a s výjimkou Zbyňka i jejich společné propití.

Kteří bezdomovci na Hiltonu tedy mají domov? Připomeňme si důležité atributy: fyzické dispozice místa, vybavenost (teplo, elektřina, hygienické zařízení), rodinné/silné sociální vazby, bezpečí a stabilita obhajitelného vztahu k místu. Tyto charakteristiky jsou víceméně sdíleny většinou (ne-li všemi) zkoumanými aktéry a patrně se příliš neliší od představ obyvatel České republiky obecně. Na emic úrovni idejí rozdíly nejsou. Nicméně konkrétní vyjádření se různí – lidé, kteří bydlí ve stejné budově, na stejném patře či dokonce ve stejném pokoji, mohou mít různé názory na to, zdali se nacházejí „doma“ anebo „pouze v místě, kde přespávají“.

Poslední vlastnost – obhajitelný vztah k místu – je v případě Hiltonu pro všechny společná. Bezdomovci sice Hilton nevlastní, ani ho nemají pronajatý, avšak někteří v něm žijí i tři roky bez výraznějších problémů. Prakticky jediným pravidelnějším vnějším zásahem (cca jednou za půl roku) jsou ritualizované policejní kontroly, jejichž bezproblémovost je výše zmíněna. Třebaže vztah k místu není právně/oficiálně obhajitelný, je poměrně dlouhou dobu stabilní a minimálně narušován. To je jedna ze základních odlišností od větších měst jako např. Plzeň (Toušek 2013: 46), kde jsou bezdomovci ze „squatů“ velmi často vyhazováni. Ostatní atributy lze (re)interpretovat pomocí naznačené sociální struktury a organizace (viz Tabulka 10).

Tabulka 10. Jednotky sociální struktury ve vztahu k atributům domova.

Atributy domova	Typy jednotek sociální struktury			
	Submisivní solitéři	Agresivní solitéři	Submisivní skupinky	Dominantní party
Sociální vazby	Slabé/žádné	Slabé/žádné	Silné	Kamarádské
Pocit bezpečí	Slabý/žádný	Slabý	Střední	Silný
Dispozice	Neodpovídající	Odpovídající	Odpovídající	Odpovídající
Vybavenost	Neodpovídající	Ne/odpovídající	Odpovídající	Odpovídající

Pozn.: Vyřazen byl stabilní vztah k místu, jelikož nemá rozlišovací potenciál.

Pro „submisivními solitéry“ Hilton domovem není, protože nemají žádné silnější sociální vazby a vzhledem k tomu, že „čorují“ a jsou za tyto „čórky“ trestáni, nemohou se cítit bezpečně. Krom toho mnohdy obývají dolní znečištěné patro, které neodpovídá představě fyzických dispozic, ani vybavenosti. Velmi často Hilton – ať už dobrovolně či nedobrovolně – opouštějí a mají poté tendenci se vůči ostatním obyvatelům vymezovat, čili víceméně souznít s představou institucionálních/dominantních aktérů.

Já jsem si tam nechal jídlo jednou, a to mi ukradli. Když žebrák okrade žebráka, to je – to už je takový hustý. Oni si to berou i mezi sebou. Já jsem si tam přines vodu, a to jsem jen takhle mrknul – aj vodu mi ukradli! Čo to je potom? Nějaká divná mašinéria, lebo sú bezdomovci, tak jak já, ale potom jsou aj kokoti. Ještě trenky mi ukradli! Tak čo to sú za lidi. To sú bezdomovci, já též. Ti ukradnou ještě aj žrádlo, aj co si vyžebam a... těžke povidat." (Otakar, 23. 10. 2010)

Pro „agresivními solitéry“ platí podobné závěry: slabé nebo žádné sociální vazby a slabý pocit bezpečí (byť díky příklonu k násilí větší než v předchozím případě). Fyzické dispozice pokojů jsou většinou odpovídající (obvykle bydlí ve druhém patře), vybavenost variuje mezi oběma póly (často kvůli absenci sociálních vazeb).

Vzhledem k přítomnosti vazeb mají členové klik nebo part mají větší potenciál vnímat Hilton jako domov. Přestože mohou být jejich členové někdy obětí „čórky“, jedná se spíše o jednorázové akce, jelikož jsou chráněni přítomností „řešitelů“ – „submisivní skupinky“ pochopitelně méně než „dominantní party“. Pocit nebezpečí „submisivních skupinek“ a samozřejmě i „agresivních“ a „submisi vních solitérů“ je mnohdy vytvářen jedinci s vyšší pozicí uvnitř „dominantních part“, zejména jejich namnoze rázným „upozorňováním“ na nesplacené půjčky/neoplacené dary a trestáním krádeží. Větší pocit bezpečí pro „dominantní party“ znamená menší pro ostatní.

Oba typy skupinek mívají odpovídající fyzické dispozice místností. Teplo je řešeno pomocí přímotopů na plynovou bombu, které mohou cirkulovat uvnitř skupinek i mezi nimi jako součást půjčování/darování (a zpětně utvářet sociální hierarchii). Kupříkladu 28. 12. 2012 měl můj klíčový informátor Slávek na pokoji v noci 12,5 °C (venku bylo přes den kolem 0 °C). Stejně tak je zacházeno s autobateriemi, které zajišťují přísun elektřiny. Na druhou stranu bezdomovci z vyšších pozic sociální hierarchie obvykle mají elektrické přístroje s akumulátory, které lze nabít na několika místech ve veřejném prostoru (Hejnal 2013c), v restauracích, na denním centru, u známých atd. Elektřinu na Hiltonu víceméně nepotřebují. Problematická je interpretace hygienického zázemí. Přestože v rámci areálu Hiltonu je přístupná voda, která může sloužit k základní hygieně (umytí rukou či v krajních případech i celého těla), toalety absentují, resp. mohou být/vzniknout prakticky kdekoli vyjma obytných částí. V tomto ohledu Hilton nesplňuje jednu z podmínek aktérské definice domova.

8 Místo závěru: Vzrušující nuda a bída otázky

To nejsou žádní bezdomovci!

To, co chcete zkoumat, jsou jenom zjevní bezdomovci!

To prostě nejsou všichni bezdomovci!⁶⁰

V disertační práci navazuji na původní terénní etnografický výzkum „bezdomovců“, resp. aktérů, jejichž hlavní část (každo)denních činností je svázána s prostředím urbánních veřejných a (méně často soukromých) míst a zároveň přespávají, či obecněji nocují⁶¹, v nekonvenčních typech obydlí (Fitzpatrick et al. 2004; Snow & Anderson 1987: 1338; Vašát 2012: 250; Wright 1998: 276), tj. v nejrůznějších fyzických strukturách (stavbách či přístřešcích), které přinejmenším v českém prostředí neodpovídají představě „normálního“, „přiměřeného“ bydlení. V návaznosti na hojně citovaný dokument ETHOS⁶² (Hradecký et al. 2007: 10), který bezdomovectví či bezdomovce člení dle fyzické, právní a sociální domény, studovaní aktéři spadají a/nebo spadali do koncepčních kategorií *bez střechy (roofless)*, *bez bytu (houseless)*, *žijící v nejistém bydlení (insecure)* a *nevýhovující bydlení (inadequate)*. Tyto čtyři kategorie však typologii vyčerpávají a konkrétnější podkategorie by se mohly stát – alespoň v případě mého empirického materiálu ze zúčastněného pozorování – pouze námětem, nikoli nástrojem, analýzy. Vystačím si tudíž se zmíněným vymezením, které se za předpokladu výměny termínu *bydlení* za *domov* blíží definici *aktérů třídy nejchudších* Petra Vašáta (2012, 2013c, 2014), představující vůbec první pokus uplatnit v českém sociálně-vědním prostředí ve vztahu k bezdomovectví *praxeologický* koncept vycházející především z tezí Pierra Bourdieua a zároveň podrobit některé přístupy, např. patologický proud (Štechová 2009; Štechová et al. 2008), ostré kritice.

Vašát (2012: 250) ve svém textu při definici „(aktivních) aktérů třídy nejchudších“ hovoří o „nekonvenčních typech domova“. Vzhledem k problematičnosti takového spojení (Hejnal 2014) dávám přednost „bydlení“, které odkazuje k fyzickým atributům a dispozicím místa, kde aktéři přespávají či přesněji nocují (termín *nocovat* odkazuje k významu přebývat (někde) v nočním čase, který vzhledem k rutinám některých aktérů

60 Námitka jednoho z účastníků neformálního kulatého stolu (Praha Sociologický ústav AV ČR, 17. 3. 2015) k tématu „Čas a prostor bezdomovců“ vůči vymezení zkoumaných aktérů v projektu Hobohemia (vedoucí Petr Vašát).

61 Termín *nocovat* odkazuje k významu přebývat (někde) v nočním čase, který vzhledem k rutinám některých aktérů není spojen se spánkem.

62 Dokument ETHOS coby akronym odpovídající „European Typology on Homelessness and Housing Exclusion“ (a v české verzi „Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR“) je široce přijímaný, byť v mnohém problematický, avšak přinejmenším do určité míry jistě referenční, pokus Evropské federace národních sdružení pracujících s bezdomovci (FEANTSA) o vymezení určitých typů „bezdomovectví“ (resp. v české verzi používaného „bezdomovství“). Dostupné na: http://www.feantsa.org/spip.php?action=acceder_document&arg=221&cle=8e3e51a42f60896a7e21557b9fda79992e7f8833&file=pdf%2Fcz.pdf&lang=en, staženo 16.1.2016.

není/nemusí být spojen se spánkem). Nekonvenční bydlení zahrnuje zejména opuštěné budovy (zpravidla s problematickou vlastnickou strukturou a/nebo podfinancované starší budovy), různá místa v rámci veřejného prostoru (provizorní konstrukce, stany, mobilní toalety atd.), azylové domy/noclehárna či ubytovny (Hejnal 2014: 35; Toušek 2012: 49; Wright 1998: 276).

Vzhledem k „výběru“ informátorů je třeba zmínit, že ačkoli se soubor zdá být z různých hledisek variabilní (věk, zdroje obživy, bydlení, počet let na ulici, hlavní užívaná látka atd.), interpretace jsou založeny na datech, které jsem vytvářel převážně s informátory, odpovídající bezdomovcům (zaběhlým názvoslovím) „zjevným“, „z (viditelné) ulice“, tj. z velké části aktérům, kteří jsou zpravidla považováni za tzv. „undeserving poor“ (srov. Wagner 1993: 3).⁶³ Nevedlo mne k tomu jen znění výzkumného záměru – porozumět životu na ulici z pohled aktérů, kteří tímto způsobem žijí.

V tomto typu výzkumu a terénu si etnograf svého klíčového informátora nejenže nevybírá, ale je tomu přesně naopak: (budoucí) klíčový informátor si vybírá etnografa. V případě studia života lidí, kteří jsou dominantní/majoritní společností marginalizováni, stigmatizováni nebo kriminalizováni platí, že k lidem mimo vlastní skupinu bývají zpravidla krajně nedůvěřiví. Antropolog musí svou bezelstnost neustále prokazovat. V žádném případě nestačí pouhé verbální poučení o cílech výzkumu, anonymizaci dat, nepoškozování subjektů výzkumu atd. v dikci etických standardů – „Kecy nemaj smysl“ (Radim). Etnograf je aktéry „z ulice“ (potenciálními informátory) po prvním kontaktu vnímán jako krajně podezřelá rozpolcená osoba mezi „terěňákem“, „tajným fízlem“ a „novinářem“. V této fázi lze předpokládat (retrospektivně domýšlím), že pokud se najdou mezi aktéry z ulice lidé, ochotní alespoň tolerovat etnografovu přítomnost, budou to spíše ti, kteří jsou „na ulici“ již delší dobu. Přítom svolením vše teprve začíná, ustavit vztah vzájemné důvěry nějakou dobu potrvá (řádově měsíce, ne-li roky). V tomto ohledu by tudíž i aktér „nováček“ (na ulici), byl v době, kdy (potenciálně) začne etnografovi důvěřovat, na ulici už relativně delší dobu, rozhodně se nebude jednat o „nováčka“.

K tomu je nutné dodat, že v případě takového „nováčka“ se navíc z (prezentované) definice nebude jednat o bezdomovce, neboť jeho každodennost teprve (potenciálně) může, ale také nemusí být orientovaná na venkovní prostředí anebo stále bydlí (a možná i bydlet bude) v konvenčním příbytku. Podobně nejednoznačná postavení přítom nejsou v čase výjimkou. Nejzjevnějším příkladem může být odnětí svobody, resp. pobyt ve vězení, který ruší přinejmenším kritérium orientace na venkovní prostředí zcela jistě. Vymezení zkoumaných aktérů je tedy v prezentované podobě dvou bodů nutné považovat za vstupní, provizorní, „nizkoprahová“, jelikož nad dalšími možnými atributy vymezení aktérů z ulice se spíše vznášejí další otázky, než vidina

63 V předchozích textech jsem dostatečně nezdůraznil, byť nezamlčel, tento rys empirického materiálu. Upozornění na tento aspekt zaznělo během (minimálně) jedné z přátelských diskuzí s Jakubem Dutkou (bývalý šéf terénních programů pro bezdomovce Farní Charity, Beroun), kterému za něj – a mnoho dalších – děkuji.

prostředku k odpovědím (např. sebeidentifikace či sebe-askripce aktérů v pravděpodobně ne-etnicky definovaném kontextu).

Veškeré popisy a interpretace se z velké části vztahují ke zmíněným zhruba 20 aktérům – jejich vzájemným vazbám a interakcím s ostatními aktéry (nejen z „ulice“). Měli zkušenost s nocováním ve všemožných typech „příbytků“ – od přikrytých laviček přes pražské „squaty“, komerční ubytovny či legálně pronajaté „konvenční“ byty až po vězeňské cely. Podstatnější než míra nekonvenčnosti bydlení sama o sobě, jakkoli to spolu jistě souvisí, se však zdá být suma zkušeností z různých situací s ostatními obyvateli nekonvenčních obydlí a dalšími častými aktéry – zejména policisty/kriminalisty, lidmi podílejícími se na výrobě/prodeji drog anebo jejich konzumenty, zaměstnanci sběren, majiteli barů, ochrankami atd. Během průměrně 10 let na ulicích nastřádali znalosti různých kontextů a porozumění situacím, díky němuž vykazují schopnost adekvátně jednat (nejen, ale především) v prostředí ulice. Platí tedy, že „(n)ěkteří jsou pro výzkum vhodnějšími kandidáty než jiní, protože jejich znalosti vlastní kultury a schopnosti její reflexe a v neposlední řadě i osobní sympatie umožňují výzkumníkovi získat hlubší vhled a „bohatší“ data“ (Toušek 2012: 53).

Zároveň to jsou právě tito informátoři, kteří velmi často, jak tvrdí, „jednají, protože musí“, resp. zakročí, když shledají, že určité jednání porušuje pravidla – „to se prostě nedělá! (...) Proto se do těch věcí jako sereme, i když bysme jako nemuseli.“ Nejsou jenom těmi nejzkušenějšími, ale prostřednictvím svého zvládnutí číst různé situace, takové čtení (ať už vědomě či nevědomky) prosazují jako „správné“. Opět nejde o vztah korespondence s „realitou“, protože jejich „čtení“ prostřednictvím vhodně použitého jednání je „realitou“. Proto i když se do „něčeho serou“, zdánlivě bezdůvodně, jejich činy bývají chápány jako legitimní, což (byť za nějaký čas) uznává i ten, jehož (pře)činy řešili. Chceme-li porozumět životu na ulici z pohled aktérů, kteří tímto způsobem žijí, lze si vybrat lepší informátory než ty, kteří danému prostředí porozuměli očividně nejlépe? Spíše je otázkou, v jakém smyslu jsou (pokud vůbec) ostatní bezdomovci? Je užitečné o nich takovým způsobem uvažovat?

9 Seznam tabulek a obrázků

<i>Tabulka 1. Přehled hlavních předpokladů a konceptů.</i>	<i>2</i>
<i>Tabulka 2. Kombinace Emic:Etic & Představy:Jednání jako stádia a nástroje analýzy.....</i>	<i>3</i>
<i>Tabulka 3. Příklady relevantních (emic) výroků a jejich charakteristiky.....</i>	<i>14</i>
<i>Tabulka 4. Kategorizace hlavních „bezdomoveckých míst“ ve veřejném prostoru.....</i>	<i>28</i>
<i>Tabulka 5. Opatření vybraných aktérů a komerčního sektoru ve vztahu k bezdomovcům.....</i>	<i>32</i>
<i>Tabulka 6. Ne/výskyt nejlépe hodnocených vlastností (ČR) jako atributy emic kategorií (Beroun)...</i>	<i>43</i>
<i>Tabulka 7. Odhad denního příjmu zdrojů dle typů aktérů.....</i>	<i>51</i>
<i>Tabulka 8. Mediální a politická (emic) typologie bezdomovců.</i>	<i>60</i>
<i>Tabulka 9. Charakteristiky aktérů, pro něž je (byl) Hilton domovem (s datací výpovědi).....</i>	<i>83</i>
<i>Tabulka 10. Jednotky sociální struktury ve vztahu k atributům domova.....</i>	<i>85</i>
<i>Obrázek 1. Strukturální jednotky a reciprocita.</i>	<i>20</i>
<i>Obrázek 2. Vizualizace denní cesty, signifikantních míst a vzdáleností [m]. (26. 7. 2012)</i>	<i>44</i>
<i>Obrázek 3. Průběh druhého hektického dne (29. 3. 2013).</i>	<i>45</i>
<i>Obrázek 4. Sociální struktura, organizace a prvky trestání.....</i>	<i>52</i>
<i>Obrázek 5. Počet mediálních sdělení a jejich vyznění (2006-2015).</i>	<i>56</i>
<i>Obrázek 6. Mediální reprezentace (synchronní a diachronní rovina) před Veřejnou debatou.....</i>	<i>59</i>
<i>Obrázek 7. Skladba účastníků veřejné debaty dle relevantních kategorií.....</i>	<i>62</i>
<i>Obrázek 8. Porovnání aktivity aktérů (nalevo) rozložené dle průběhu debaty (napravo).....</i>	<i>63</i>
<i>Obrázek 9. Síť aktérů, emických kategorií a témat veřejné debaty.....</i>	<i>65</i>
<i>Obrázek 10. Struktura kategorií mediální produkce Hobexu.....</i>	<i>77</i>

10 Použitá literatura

- AMSTER, R. 2004. *Street People and the Contested Realms of Public Space*. New York: Lfb Scholarly Pub Llc.
- ANDERSON, E. 1999. *Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City*. New York: WW Norton & Company.
- ANDERSON, N. 1923. *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: University of Chicago Press.
- ARNOLD, T. C. 2001. Rethinking Moral Economy. *The American Political Science Review* **95**, 85–95.
- BARNARD, A. (ALAN J.) 2000. *History and theory in anthropology*. Cambridge, U.K. ; Cambridge University Press,.
- BARTH, F. 1981. *Process and Form in Social Life*. London: Routledge & Kegan Paul.
- BAUMANN, G. 1999. *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. Routledge.
- BECKER, H. S. 1966. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- BELSHAW, C. S. 1959. The Identification of Values in Anthropology. *American Journal of Sociology* **64**, 555–562 (available on-line: <http://www.jstor.org/stable/2774036>, accessed 1 October 2016).
- BÍROVÁ, B. 2016. 'Vy jste takové kouzelné děvčátko': O formách násilia vo výskume zameranom na bezdomovectvo. *Slovensky narodopis* **64**, 345 (available on-line: <http://search.proquest.com/openview/347b23efaf52f12cf7f9c07bab07695e/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2040499>, accessed 22 October 2016).
- BLUNT, A. & R. DOWLING 2006. *Home*. London: Routledge.
- BOOTH, W. J. 1994. On the Idea of the Moral Economy. *The American Political Science Review* **88**, 653–667.
- BORCHARD, K. 2007. *The Word On The Street: Homeless Men In Las Vegas*. University of Nevada Press.
- 2010. Between Poverty and a Lifestyle: The Leisure Activities of Homeless People in Las Vegas. *Journal of Contemporary Ethnography* **39**, 441–466 (available on-line: <http://jce.sagepub.com/content/39/4/441>, accessed 24 September 2013).
- BOURGOIS, P. 1998. The Moral Economies of Homeless Heroin Addicts: Confronting Ethnography, HIV Risk, and Everyday Violence in San Francisco Shooting Encampments. *Substance Use & Misuse* **33**, 2323–2351.

- BOURGOIS, P. 2011. Lumpen Abuse: The Human Cost of Righteous Neoliberalism. *City & society (Washington, D.C.)* **23**, 2–12 (available on-line: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3156248/>, accessed 1 July 2016).
- BOURGOIS, P. & J. SCHONBERG 2007. Intimate apartheid. *Ethnography* **8**, 7–31.
- 2009. *Righteous Dopefiend*. Los Angeles: University of California Press.
- BROWNE, K. E. & B. L. MILGRAM (eds) 2009. *Economics and Morality: Anthropological Approaches*. Lanham: AltaMira Press.
- BRUMANN, C. 1999. Writing for Culture: Why a Successful Concept Should Not Be Discarded. *Current Anthropology* **40**, S1–S27.
- BUDILOVÁ, L. & M. JAKOUBEK 2004. Příbuzenství v romské osadě. In *Romové: kulturologické etudy (etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace)* (eds) M. Jakoubek & T. Hirt, 9–64. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- BUNIS, W. K., A. YANCIK & D. A. SNOW 1996. The cultural patterning of sympathy toward the homeless and other victims of misfortune. *SOCIAL PROBLEMS-NEW YORK-* **43**, 387–402 (available on-line: <http://socpro.oxfordjournals.org/content/socpro/43/4/387.full.pdf>, accessed 22 September 2015).
- BURZOVÁ L., P. 2015a. Sémiologická analýza vizuálních reprezentací. Pracovní text. In *Vizuální antropologie: Klíčové studie a texty* (eds) T. Hirt, L. Lupták & P. Burzová L. Plzeň: Katedra antropologie.
- 2015b. *Politika poloveřejnosti: Narativní analýza sporů o demolici domu hrůzy u Radbuzy*. Brno: Doplněk (available on-line: <https://www.kosmas.cz/knihy/204187/politika-poloverejnosti/>, accessed).
- ČERVENKA, J. 2005. Hodnotové orientace v naší společnosti. *Naše společnost* **2**, 20–25 (available on-line: http://cvvm.soc.cas.cz/en/media/com_form2content/documents/c3/a6905/f11/%C5%Aokodov%C3%A1,%20Mark%C3%A9ta.%20Politick%C3%A1%20kultura_koncept%20a%20m%C3%ADn%C4%9Bn%C3%AD%20%C4%8Desk%C3%A9%20ve%C5%99ejnosti.pdf, accessed 10 February 2016).
- 2008. *Jaké hodnoty jsou pro nás důležité?* CVVM, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i (available on-line: http://cvvm.soc.cas.cz/en/media/com_form2content/documents/c3/a6905/f11/%C5%Aokodov%C3%A1,%20Mark%C3%A9ta.%20Politick%C3%A1%20kultura_koncept%20a%20m%C3%ADn%C4%9Bn%C3%AD%20%C4%8Desk%C3%A9%20ve%C5%99ejnosti.pdf, accessed 10 February 2016).
- COHEN, A. 1976. *Two-dimensional man: An essay on the anthropology of power and symbolism in complex society*. Univ of California Press (available on-line: <https://books.google.com/books?hl=cs&lr=&id=cJNPMmu8W5MC&oi=fnd&pg=PA1&dq=anthropology+public+action+drama&ots=dNNokyOhIz&sig=OkS1lBO95yriyV1yUxlkTYO594k>, accessed 10 February 2016).

- COMPAGNON, A. 2006. *Démon teorie: literatura a běžné myšlení*. Kalligram.
- DOBIÁŠOVÁ, P. 2012. *Osoby bez přístřeší - Analýza potřeb*. (KPSS). Beroun: Komunitně plánujeme v Berouně (available on-line: https://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=oahUKEwizut-YgvTLAhXIXBQKHVtvAnIQFggcMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.mesto-beroun.cz%2Fmodules%2Ffile_storage%2Fdownload.php%3Ffile%3Dboa335fd%257C850&usq=AFQjCNHPzf-H5PZaipc2vg1F76apX3H5yA&sig2=ofa70LLwvhUTwE_Es-m1sA, accessed).
- DURKHEIM, É. 1998. *Sociologie a filosofie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- EDELMAN, M. 2005. Bringing the Moral Economy Back in... to the Study of 21st-Century Transnational Peasant Movements. *American Anthropologist* **107**, 331–345.
- 2012. E. P. Thompson and Moral Economies. In *A Companion to Moral Anthropology* (ed) D. Fassin, 49–66. Malden: Wiley-Blackwell.
- ERIKSEN, T. H. 2008. *Sociální a kulturní antropologie: Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál.
- EVANS-PRITCHARD, E. E. 1937. *Witchcraft, oracles and magic among the Azande*. Oxford: Clarendon Press Oxford (available on-line: <http://suptg.thisisnotatrueending.com/graveyard/pdfs/37435457/images/1421505492197.pdf>, accessed 24 December 2016).
- FASSIN, D. 2012. Introduction: Toward a Critical Moral Anthropology. In *A Companion to Moral Anthropology* (ed) D. Fassin, 1–17. Malden: Wiley-Blackwell.
- (ed) 2012. *A Companion to Moral Anthropology*. Malden: Wiley-Blackwell.
- FIRTH, R. 1951. *Elements of Social Organization*. London: Watts.
- 1953. 231. The Study of Values by Social Anthropologists: The Marett Lecture. *Man* **53**, 146–153.
- 1954. Social Organization and Social Change. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* **84**, 1–20 (available on-line: <http://www.jstor.org/stable/2843997>, accessed 6 September 2013).
- 1955. Some Principles of Social Organization. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* **85**, 1–18.
- FITZPATRICK, S., P. KEMP & S. KLINKER 2004. *Bezdomovství: přehled výsledků výzkumů z Velké Británie*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.
- FLÁTO, M. & K. JOHANNESSEN 2010. Economic Strategies among Long-Term Homeless: The Concept of Harvesting Economy. *European Journal of Homelessness* 89–109.

- FRIČ, P., M. NEKOLA & L. PRUDKÝ 2005. *Elity a modernizace*. Elites and Modernisation) Prague: CESES, Studie.
- GALLAGHER, T. 2001. *Understanding other cultures: the value orientations method*. Minneapolis, MN.
- GEERTZ, C. 1983. *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books.
- GLUCKMAN, M. 2016. Sociální organizace moderního Zululandu. In *Teorie etnicity: Čítanka textů* (ed) M. Jakoubek. (Studijní texty). Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- GRAEBER, D. 2001. *Toward an anthropological theory of value: The false coin of our own dreams*. New York: Palgrave Macmillan US (available on-line: <http://link.springer.com/10.1057/9780312299064>, accessed 1 October 2016).
- GREGORY, C. A. 2012. On money debt and morality: some reflections on the contribution of economic anthropology. *Social Anthropology* **20**, 380–396 (available on-line: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1469-8676.2012.00225.x/abstract>, accessed 10 December 2013).
- GUDEMAN, S. 2008. *Economy's Tension: The Dialectics of Community and Market*. Berghahn Books.
- HANN, C. M. & K. HART 2009. *Market and society: the great transformation today*. New York: Cambridge University Press.
- HARKIN, M. E. 2010. Uncommon Ground: Holism and the Future of Anthropology. *Reviews in Anthropology* **39**, 25–45 (available on-line: <http://www.scribd.com/doc/74573929/Harkin-Uncommon-Ground-Holism-and-the-Future-of-Anthropology>, accessed 31 January 2014).
- HARRIS, M. 1999. *Theories of Culture in Postmodern Times*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- 2001a. *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*. London: AltaMira Press.
- 2001b. *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*. AltaMira Press.
- HEJNAL, O. 2011. Etnografie (extrémní) chudoby: Teoretické a empirické implikace výzkumu bezdomovců. *AntropoWebzin* **7**, 171–176.
- 2012a. Antropologův den mezi 'klienty represe': Zúčastněné pozorování bezdomovců ve středně velkém městě. *AntropoWebzin* **8**, 141–152 (available on-line: <http://antropologie.zcu.cz/media/document/2-art-hejnal.pdf>, accessed).
- 2012b. Nacionalismus, multikulturalismus, sociální vyloučení a 'sociálně nepřizpůsobiví': Analýza dominantně politického diskursu v České republice

- (2006-2011). *AntropoWebzin* 47–66 (available on-line: http://antropologie.zcu.cz/media/document/art_hejnal.pdf, accessed).
- 2013a. Hilton jako 'fekální dvůr': Socioprostorové aspekty bezdomovectví. *Sociologický časopis* **49**, 241–267 (IF = 0.652) (available on-line: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/ebb4of3b6570528b98586bdb1boca194fc2bbce3_13-2-04Hejnal15.indd.pdf, accessed).
- 2013b. „Já si je najdu, ty vole. Dyt' máme furt stejný místa. 'Místa bezdomovců ve veřejném prostoru. *Lidé města* 419–441.
- 2013c. 'Já si je najdu, ty vole. Dyt' máme furt stejný místa': Místa bezdomovců ve veřejném prostoru. *Lidé města* **15**, 419–441 (available on-line: <http://lidemesta.cz/assets/media/files/15-2013-3/Hejnal.pdf>, accessed).
- 2013d. Bezdomovec jako 'klient represe': Diskursivní reprodukce potřebných a nepotřebných chudých. In *Neoliberalismus a marginalita: Studie z českého reálnokapitalismu* (eds) L. Lupták, P. Burzová L., P. Krčál, et al., 137–151. (Studijní texty). Brno: Doplněk (available on-line: http://www.academia.edu/6678451/Bezdomovec_jako_klient_represe_Diskursivni%AD_reprodukce_pot%5%99ebn%BDch_a_nepot%5%99ebn%BDch_chud%BDch_The_Homeless_as_Clients_of_Repression_Discursive_Reproduction_of_Deserving_and_Undeserving_Poor, accessed).
- 2013e. Anachorický bezdomovec: Purifikace a transgrese veřejného prostoru. *Český lid* **100**, 449–467 (IF = 0.094) (available on-line: <http://ceskylid.avcr.cz/index.php/ceskylid/article/view/17/7>, accessed).
- 2014. 'Naše ruiny jsou našim domovem': Bezdomovectví, domov a sociální organizace. *Sociální studia* **11**, 33–49 (available on-line: http://socstudia.fss.muni.cz/sites/default/files/03_Nase_ruiny_jsou_nasim_domovem.pdf, accessed 2 December 2015).
- HOLPUCH, P. 2011. Bezdomovectví jako přístup k životu. *Biograf* **7**, 3–29.
- 2012. Jaké to je? *A2* (available on-line: <http://www.advojka.cz/archiv/2012/4/jake-to-je>, accessed 16 March 2013).
- HOLUB, J. & S. LYER 1992. *Stručný etymologický slovník jazyka českého: se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HOPPER, K. 1988. More than Passing Strange: Homelessness and Mental Illness in New York City. *American Ethnologist* **15**, 155–167.
- HRADECKÝ, I., M. BARTÁK, D. CVEČEK, ET AL. 2007. *Definice a typologie bezdomovství*. Praha: Naděje, o. s.
- JAKOUBEK, M. 2012. Antropologie mezi pozitivismem a konstruktivismem aneb krátký diskurz na téma jedné věty Ivy Heroldové. *Dějiny - Teorie - Kritika* 69–100 (available on-line: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=51318>, accessed 3 July 2016).

- KELLER, J. 2011. *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KLUCKHOHN, C. 1951. Values and value-orientations in the theory of action: An exploration in definition and classification. In *Toward a General Theory of Action: Theoretical Foundations for the Social Sciences* (eds) T. Parsons & E. A. Shils.
- 1959. The Philosophy of the Navaho Indians. In *Readings in anthropology* (ed) M. H. Fried. (2). New York: Crowell.
- KOKOT, W. 2007. Culture and Space - anthropological approaches. *Ethnoscripts* 9, 10–23.
- KUPER, A. 1983. *Anthropology and Anthropologists: The Modern British School*. London: Routledge & Kegan Paul.
- KUSÁ, Z. 2011. Letný pohľad na identitu. *Biograf* 63–68.
- LAIDLAW, J. 2015. Ethics. In *A Companion to the Anthropology of Religion* (eds) J. Boddy & M. Lambek, 171–188. Malden: John Wiley & Sons.
- LAMBEK, M. 2013. The continuous and discontinuous person: two dimensions of ethical life. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 19, 837–858 (available on-line: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-9655.12073/abstract>, accessed 10 December 2013).
- LEACH, E. R. 1954. *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*. Massachusetts: Harvard University Press.
- LIND, R. A. & J. A. DANOWSKI 1999. The Representation of the Homeless in U.S. Electronic Media: A Computational Linguistic Analysis. In *Reading the Homeless: The Media's Image of Homeless Culture* (ed) E. Min, 109–120. Westport: Praeger Publishers.
- LUPTÁK, L. & M. RŮŽIČKA 2013. Těžební limity prolomeny: Extrakce ekonomického a politického kapitálu z romského ghetta. In *Neoliberalismus a marginalita: Studie z českého reálnokapitalismu* (eds) L. Lupták, P. Burzová L., P. Krčál, et al., 192–207. (Studijní texty). Brno: Doplněk (available on-line: http://www.academia.edu/6678451/Bezdomovec_jako_klient_represe_Diskursivn%C3%AD_reprodukce_pot%C5%99ebn%C3%BDch_a_nepot%C5%99ebn%C3%BDch_chud%C3%BDch_The_Homeless_as_Clients_of_Repression_Discursive_Reproduction_of_Deserving_and_Undeserving_Poor, accessed).
- MAREK, J., A. STRNAD & L. HOTOVCOVÁ 2012. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál.
- MAREŠ, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MAREŠ, P. & T. SIROVÁTKA 2008. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis* 44, 271–294.

- MATOUŠEK, P. 2011. Život jako přístup k textu. Úvaha o sociální práci a sociologii, o bezdomovcích a autorech textů. *Biograf* 69–76.
- MAUSS, M. 1999. *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech* (trans J. Našinec). (Klas). Praha: Sociologické nakladatelství.
- NADER, L. 1972. Up the anthropologist: Perspectives gained from studying up, vol. 1972. In *Reinventing anthropology* (ed) D. Hymes, 284–311. New York: Pantheon Books.
- NAVRÁTIL, P. 2006. Posouzení v sociálně-historickém kontextu. In *Proměny klienta služeb sociální práce* (eds) M. Smutek & M. Kappl, 453–459. (Texty k sociální práci). Hradec Králové: Gaudeamus.
- NEŠPOR, Z. R. & M. JAKOUBEK 2004. Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi. *Český lid* 91, 53–79.
- OKAMURA, J. Y. 2016. Situační etnicita. In *Teorie etnicity: Čítanka textů* (ed) M. Jakoubek, 341–356. (Studijní texty). Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- POSPĚCH, P. 2013. Městský veřejný prostor: interpretativní přístup. *Sociologický časopis* 49, 75–100.
- PRUDKÝ, L. 2005. Vybrané výsledky výzkumu hodnotových struktur studentů 1. ročníku FHS UK. *Praha: CESES FSV UK* 7.
- RADCLIFFE-BROWN, A. R. 1940. On Social Structure. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 70, 1–12 (available on-line: <http://www.jstor.org/stable/2844197>, accessed).
- 1952. *Structure and function in primitive society: essays and addresses*. Glencoe: The Free Press.
- 1958. *Method in social anthropology*. Chicago: University of Chicago Press.
- RAVENHILL, M. 2008. *The Culture of Homelessness*. Hampshire: Ashgate.
- ROBINSON, C. 2010. *Rough living: surviving violence & homelessness*. UTSePress (available on-line: <https://opus.lib.uts.edu.au/handle/2100/1204>, accessed 2 July 2016).
- ROSMAN, A., P. G. RUBEL & M. K. WEISGRAU 2009. *The Tapestry of Culture: An Introduction to Cultural Anthropology*. AltaMira Press.
- RŮŽIČKA, M. 2011. Sociální reprodukce bezdomovectví a meze liberálního individualizmu. *Biograf* 55–62.
- ŠAFAŘÍKOVÁ, M. 1994. Lidé bez domova. *Sociologický Časopis* 30, 373–380.
- SAHLINS, M. 1985. *Islands of history*. Chicago: University of Chicago Press (available on-line: <https://www.google.com/books?hl=en&lr=&id=p9gnAgAAQBAJ&oi=fnd&p>

*g=PR5&dq=island+of+history+sahlins&ots=YnWodORDkc&sig=cYEDbseaG
P3JAIWRb9WpiV1ZAd4*, accessed 24 December 2016).

SAHLINS, M. D. 1972. *Stone Age Economics*. London: Aldine Transaction.

----- 1976. *Culture and Practical Reason*. Chicago: The University Of Chicago Press.

----- 2002. *Waiting for Foucault, still*. Prickly Paradigm Press Chicago (available on-line:
http://www.ugr.es/~aalvarez/observadorcultural/Documentos/Sahlins_2002.pdf, accessed 7 July 2016).

ŠAMÁNEK, J. 2011. Bezdomovectví: Tíživá životní situace, nebo kuří oko běžného občana? *Biograf* 77–81.

SANDBERG, S. 2008. Street Capital: Ethnicity and Violence on the Streets of Oslo. *Theoretical Criminology* **12**, 153–171.

----- 2009. A narrative search for respect. *Deviant Behavior* **30**, 487–510.

SANJEK, R. 1990. On Ethnographic Validity. In *Fieldnotes: The Makings of Anthropology* (ed) R. Sanjek, 385–418. London: Cornell University Press.

SAUNDERS, P. & P. WILLIAMS 1988. The constitution of the home: towards a research agenda. *Housing Studies* **3**, 81–93.

ŠKODOVÁ, M. 2006. Co je to veřejnost. *Socioweb* (available on-line:
<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=217&lst=114>, accessed 14 February 2016).

ŠMÍDOVÁ, M., M. VÁVRA & T. ČÍZEK 2005. Hodnotové orientace vysokoškolských studentů na třech typech fakult. *AULA* **18**, 1–13.

ŠNAJDROVÁ, Z. & P. HOLPUCH 2010. *Sčítání bezdomovců na území hl. města Prahy, závěrečná zpráva*. Praha.

SNOW, D. A. & L. ANDERSON 1987. Identity Work among the Homeless: The Verbal Construction and Avowal of Personal Identities. *The American Journal of Sociology* **92**, 1336–1371.

----- 1993. *Down on their Luck: A Study of Homeless Street People*. Berkeley: University of California Press.

SOJA, E. W. 1999. Thirdspace: Expanding the Scope of the Geographical Imagination. In *Human Geography Today* (eds) D. Massey, J. Allen & P. Sarre, 260–278. Cambridge: Polity Press.

SPERBER, D. 1985. *On Anthropological Knowledge: Three Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

SPRADLEY, J. P. 1980a. *Participant Observation*. Wadsworth: Cengage Learning.

- 1980b. *Participant Observation*. Wadsworth: Cengage Learning.
- ŠTECHOVÁ, M. 2009. Bezdomovci a vybrané sociálně patologické jevy. *Kriminalistika* **42**, 265–277.
- ŠTECHOVÁ, M., M. LUPTÁKOVÁ & B. KOPOLDOVÁ 2008. *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- SWIDLER, A. 1986. Culture in action: Symbols and strategies. *American sociological review* **273–286** (available on-line: <http://www.jstor.org/stable/10.2307/2095521>, accessed 18 September 2013).
- SYKES, K. M. 2012. Moral Reasoning. In *A Companion to Moral Anthropology* (ed) D. Fassin, 169–185. Malden: Wiley-Blackwell.
- THROOP, C. J. 2012. Moral Sentiments. In *A Companion to Moral Anthropology* (ed) D. Fassin, 150–168. Malden: Wiley-Blackwell.
- TOMAS, A. & H. DITTMAR 1995. The Experience of Homeless Women: An Exploration of Housing Histories and the Meaning of Home. *Housing Studies* **10**, 493–515.
- TOUŠEK, L. 2009a. Problematika vytváření relačních dat: příklad analýzy sociálních sítí bezdomovců. *AntropoWebzin* 35–41.
- 2009b. *Analýza situace 'bezdomovců' v Plzni včetně identifikace jejich počtu*. Plzeň: Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu při Katedře antropologických a historických věd Západočeské univerzity v Plzni (CAAT).
- 2012. Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie. In *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie* (eds) T. Hirt, T. Zíková, L. Toušek, et al., 25–106. Plzeň: Západočeská Univerzita v Plzni.
- 2013. *Prostor, transgrese a bezdomovectví*. Disertační práce, Západočeská univerzita v Plzni. FF/KSA, Plzeň.
- TUČEK, M. 2006. *Soudržnost společnosti z pohledu české veřejnosti*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- 2011. *Jaké hodnoty jsou pro nás důležité?* (Naše společnost – projekt kontinuálního výzkumu veřejného mínění). Praha: CVVM SOÚ AV ČR, v.v.i.
- 2014. *Jaké hodnoty jsou pro nás důležité?* (Naše společnost – projekt kontinuálního výzkumu veřejného mínění). Praha: CVVM SOÚ AV ČR, v.v.i.
- VÁGNEROVÁ, M., L. CSÉMY & J. MAREK 2013a. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. Praha: Karolinum Press.
- 2013b. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí* (available on-line: <http://www.medvik.cz/link/MED00181259>, accessed 28 September 2015).

- VÁŠÁT, P. 2012. Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších. *Sociologický časopis* **48**, 247–282.
- 2013a. 'Sme na jedný lodi': Organizace, praxe a časoprostor třídy nejchudších v prostředí postsocialistické České republiky. Disertační práce, Západočeská univerzita v Plzni. FF/KSA, Plzeň.
- 2013b. Kdo je a není bezdomovec? Představy bezdomovce v praxi organizací poskytujících sociální služby. In *Neoliberalismus a marginalita: Studie z českého reálnokapitalismu* (eds) L. Lupták, P. Burzová L., P. Krčál, et al., 116–136. (Studijní texty). Brno: Doplněk (available on-line: http://www.academia.edu/6678451/Bezdomovec_jako_klient_represe_Diskursivn%C3%AD_reprodukce_pot%C5%99ebn%C3%BDch_a_nepot%C5%99ebn%C3%BDch_chud%C3%BDch_The_Homeless_as_Clients_of_Repression_Discursive_Reproduction_of_Deserving_and_Undeserving_Poor, accessed).
- 2013c. 'Sme na jedný lodi': Morálka a ekonomika v prostředí třídy nejchudších. *Český lid* **100**, 427–448.
- 2014. 'Předevčírem, nebo kdy to bylo?': Temporalizace třídy nejchudších. *Sociologický časopis* **50**, 57–82.
- VÁVRA, M. 2013. Jak vnímáme lidi bez domova? Postoje, názory a aktivity veřejnosti. *sociální politiky* **13** (available on-line: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/FSP_2013-05.pdf#page=15, accessed 9 December 2014).
- WAGNER, D. 1993. *Checkerboard Square: Culture and Resistance in a Homeless Community*. Boulder: Westview Press.
- WALACH, V. 2013. Hráči, podělávači, feťáci: Studie z každodennosti české pokročilé marginality. In *Neoliberalismus a marginalita: Studie z českého reálnokapitalismu* (eds) O. Hejnal, L. Lupták, P. Burzová L., et al., 152–166. (Studijní texty). Brno: Doplněk.
- WALACH, V. & O. CÍSAŘ 2013. 'Jako ghetto – ty ublížíš mně, já ublížím tobě': Bezpečnost a pouliční násilí v sociálně vyloučené lokalitě. *Lidé města* **15**, 391–417.
- WILK, R. R. 1996. *Economies And Cultures: Foundations Of Economic Anthropology*. Colorado a Oxford: Westview Press.
- WITTGENSTEIN, L. 1998. *Filosofická zkoumání* (trans J. Pechar). (Základní filosofické texty). Praha: Filosofia.
- WRIGHT, B. R. E. 1998. Behavioral Intentions and Opportunities Among Homeless Individuals: A Reinterpretation of the Theory of Reasoned Action. *Social Psychology Quarterly* **61**, 271–286.
- WRIGHT, T. 1997. *Out of Place: Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested Landscapes*. New York: State University of New York Press.

ZIGON, J. 2007. Moral breakdown and the ethical demand a theoretical framework for an anthropology of moralities. *Anthropological Theory* 7, 131–150 (available on-line: <http://ant.sagepub.com/content/7/2/131.short>, accessed 31 July 2016).